

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELGELER

Cilt: II

Sayı 3—4

1965

2. Baskı

Türk Tarih Kurumu

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1993

Sahibi: TÜRK TARİH KURUMU

Y A Z I K U R U L U

**PROF. DR. ŞİNASI ALTUNDAĞ, ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN,
PROF. DR. ADNAN ERZİ, PROF. DR. HALİL İNALCIK**

Türk Tarih Kurumu

ADÂLETNÂMELEER

HALİL İNALCIK

A. Orta-Doğu devletinde adâlet kavramı ve adâletnâmelerin menşei.

Adâletnâme, devlet otoritesini temsil edenlerin, *reâyâya* karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannâme şeklinde bir Pâdişah hükmüdür.

Adâletnâmelerde, kökünü eski İran imparatorluklarına kadar götürebildiğimiz Orta-Doğu devlet ve hükümdar anlayışı en belirli ifadesini bulur. Burada, hükümdarın, bütün otoriteler, kanun ve nizamlar üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı bertaraf etmek için en son tedbir olarak ortaya çıkar. Zira, Orta-Doğu devletinde eskidenberi mutlak otorite ile adâlet arasında bağıllık bir temel prensip olarak kabul edilmiştir. Devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden ve devletin gayesi de bu kudreti artırmaktan ibarettir; fakat halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu, halkın fakirliği, bu gayeyi tehlikeye düşüren bir şeydir. Bu devlet anlayışına göre, bu durumdan ancak Pâdişahın “âdil” olmasıyla, yani halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmakla kaçınmak mümkündür.

Malûmdur ki, eski İran geleneğini aksettiren *Pend-nâme*, *Siyâset-nâme* ve *Nasihat-nâme*’lerde daima tekrarlanan öğüt şudur: Hükümdarın kuvvet ve kudreti hazineye bağlıdır, hazineyi doldurmak için hükümdarın *reâyâ* yı yumuşak ve âdil bir idare altında tutması, zulmü önlemesi gerekir. Fakat bu adâlet, otoritesi hiç bir sınır tanımayan bir hükümdarın adâletidir. Yüksek adâlet, belli kanunların bağımsız mahkemeler tarafından uygulanmasıyla sağlanan bir adâlet olmaktan ziyade bizzat hükümdarın bir af ve bağışlama fiili neticesinde ortaya çıkar. Adâletin yerine getirilmesi, aynı zamanda hükümdarın hudutsuz otoritesinin ortaya çıkıp belirmesi için bir vesile olur. Diğer taraftan Türk-Mogol devlet geleneği, adâleti, değişmez bir *töre* veya *yasa*’nın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde anlar. Bu görüş, eski İran devlet anlayışıyla bağdaşarak Orta-Doğu’da kurulmuş Türk-İslâm devletlerinde hâkim olmuştur. Onun için *Kutadgu-Bilig*¹ de meşhur adâlet dairesi şöyle ifade edilmiştir: “Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar”.

¹ *Kutadgu-Bilig*, R. R. Arat neşri, Ankara 1947, beyit 2057-2059..

Bu devlet anlayışı tatbikatta birtakım müesseselere vücut vermiştir ki, bunların başlıcaları *Dârü'l-'adl*, *Divânü'l-mezâlim*, *Divân-i a'lâ*, *teftîş-i memâlik* ve *adâletnâme* ilânıdır. Sâsânî imparatorluğunda her ayın ilk haftasında raiyyetten herhangi bir kimse, hükümdarın maiyetinde toplanan yüksek divana çıkmak ve şikâyetini doğrudan doğruya hükümdara sunmak hakkına sahipti. Hükümdar gezintide iken de bu yapılabilirdi. Sâsânî hükümdarları, bilhassa *Nevrûz*'da ve *Mihricân*'da *Mo'bed-i Mo'bedân* huzurunda halkın bizzat kendi aleyhlerine şikâyette bulunmasına imkân verirdi. Şikâyet kabulü, adâletin yerine getirilmesi anlamında hükümdarın en yüksek ödevi sayılırdı. Raiyyetin en son baş vuracağı, adâlet ve himayesine sığınacağı kimse hükümdardı. Zira yalnız o, her türlü haksızlığı bertaraf edebilecek mutlak bir hüküm ve kudrete sahiptir. Hatta bunu göstermek için birtakım durumlar düzenlenmiş ve sonra propagandası yapılmıştır. *Nizâm'ül-Mülk*, *Siyâset-nâme*'de² bu müessesenin gerçek anlamını şöyle anlatır. Pâdişahlar için kaçınılmaz bir vazife de şudur: "Onlar haftada iki gün halkın şikâyetlerini (*mezâlim*) dinleyeler ve haklının hakkını haksızdan alalar, adâleti yerine getireler. Aracı olmaksızın kendi kulaklarıyla raiyyetin söylediklerini dinleyeler. . . . Bundan maksat, bu haberin memleket içinde yayılması ve zâlimlerin kötülük yapmaktan çekinmeleridir". İslâm devletlerinde hükümdarın bizzat başkanlık ettiği ve halkın şikâyetlerini dinleyip hüküm verdiği *Dârü'l-'adl*, *Divân-i a'lâ* veya *Divân-i Mezâlim* işte bu geleneği devam ettirmektedir. Bu divan toplantılarında idareye ve sorumlulara karşı her çeşit şikâyet yapılabilir ve hükümdar usûl ve formalitelere bağlı olmadan hemen orada kesin hükmünü vererek derhal yerine getirir. Bu toplantılarda başlıca şikâyet konuları (*mezâlim*) şunlardır:

1. Bazı kamu hizmetlerinin işleyişine dair şikâyetler, yani memurların otoritelerini kötüye kullanmaları ve kamu hizmetinin yerine getirilmesi sırasında reâyâ aleyhinde meydana gelen zararlar. Umumiyetle şikâyetler vergi konusundadır.
2. Divan kâtiplerinin, muhtesiplerin vazifelerinin ve âmme vakıflarının kontrolü ve bunlarla ilgili bozukluklar.
3. Şahıslar arasında âdi davalar, kadılar aleyhindeki şikâyetler veya kadı hükümlerinin yerine getirilmemesi hakkındaki şikâyetler. Bu nevi şikâyetler yine bir kere daha kadiya havale edilir ve onun soruşturmalarından sonra son hüküm verilir³.

Bazı İslâm hükümdarları, meselâ Halife Mehdî ve Nüreddîn Zengî bu vazifelerine son derece ehemmiyet verirdi. Mısır'da bu fevkalâde toplantıların yapıldığı hususî daireye *Dârü'l-'adl* denirdi. Büyük Selçuklularda hükümdarın haftada iki gün *mezâlim* dinlemesi şarttı. Anadolu Selçuklu Sultanı ise, eski Sâsânî hükümdarları gibi senede bir defa şer'î mahkemeye gider, kadı karşısında ayakta durur, müddei var ise Şer'ate göre kadının verdiği hüküm yerine getirilirdi. O durumda hükümdarlık haşmet ve merasimi bir tarafa bırakılırdı. İlk Osmanlı hükümdarlarının, Orhan'ın ve II. Murad'ın, sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya halkın şikâyetlerini dinlediklerini ve hüküm verdiklerini biliyoruz ki, bu geleneğin bir devamından başka bir şey değildir. *Divân-i Hümayûn*'un ilk ve aslî vazifesi şikâyet dinlemektir. Osmanlı hükümdarları divanda başkanlık vazifesinden çekildikten sonra da, bilhassa davaları, *Kasr-i 'Adâlet* veya *'Adâlet Köşkü* denilen bir yerde divana

² H. Darke neşri, Tahran 1962, s. 19.

³ E. Tyan, *Hist. de l'organisation Judiciaire en pays d'Islam*, Leiden 1960, s. 456.

açılan pencere arkasından dinlemeği, en mühim vazifeleri arasında saymışlardır. Hükümdarın, tebaanın doğrudan doğruya şikâyetlerini dinlemekten uzak kalması daima kötülenmiştir. IV. Mehmed bu maksatla Edirne'de saray duvarını yarıdıp bir 'Adâlet Köşkü' yaptırmıştı. 18. asırda bile Vâsîf⁴ şöyle yazar: "Tertîb-i divân 'an asl istimâ'-ı dâd-i mazlûmân için mevzû'dur".

Yavuz Selim, Osmanlı pâdişaharının en âdili sayılmıştır; zira "her gece nısfü'l-leyle değin evlerinde divân ederlerdi, mesâlih-i müslimîni görüp Memâlik-i Mahrûsada olan mehâyife ilm tahsil edip gece uyumazdı. . . . . hiç ahada zulm ve cevr olduğuna rızâları yoğidi".⁵ Kanunî Süleyman, 1526 seferinde ekilmiş tarlalara zarar verenlerin idamla cezalandırılacağını ilân etti ve suçluları böyle cezalandırdı. Hükümdarın sırf kendi otoritesine dayanarak koyduğu bu fevkalâde ceza bir adâlet tedbiri idi, bir *siyâset* cezası idi. Selânikî'ye göre, H. 999 yılı Nevruzunda Pâdişah deniz kenarında yazlık sarayına indiği zaman Galata reâyâsı kayıklarla karşısına gelip Galata kadısı aleyhinde doğrudan doğruya şikâyette bulunmak istediler. Pâdişah kendilerini dinledi ve kadıyı azletti.

1702 de Eyüb-oğlu'nu pâyitahtta koruyan devlet adamlarına karşı halk "burada adâlet icra olunmazsa nereye varalım" diye bağıştılar. Pâdişah Adâlet-Köşkü'nde bunu duydu ve ertesi günü olağanüstü bir divan toplanarak Eyüb-oğlu'nun idamına karar verildi.

Mezâlim, yalnız dâvacının şikâyetiyle değil, bizzat hükümdarın kontrolü ile meydana çıkabilir. Hükümdar, bu kontrol vazifesini halk arasında ve kırdaki tertip ettiği gezintilerle veya kılık değiştirerek yaptığı teftişlerle (tebdîl gezmek), yahut da eyaletlere gizli veya açık gönderdiği *müfettiş* ve *câsûs*'larla yerine getirir. *Tahrîr-i vilâyet*, umumî bir *teftiş* demektir: Hazine için vergi kaynaklarında meydana gelen değişiklikleri tesbite yaradığı gibi, aynı zamanda *il-yazıcısı*'nın gördüğü ve Pâdişah kapısına yazdığı kanuna aykırı *bid'at*ler ve haksızlıkların da özel bir fermanla kaldırılmasına vesile olur.

Divan'da *mezâlim* dinlenmesi, memlekette umumî teftişler yapılarak zulüm ve haksızlıkların tesbiti gibi, *adâletnâme* yayınlanması da, hükümdarın, ülkesinde adâleti kurmak için başvurduğu başlıca tedbirlerden biridir. Burada *adâlet* kavramı, otorite sahibi olanların reâyâyı, kuvvetlilerin zayıfı ezmesini önleme şeklinde anlaşılmaktadır.

Adâletnâme de Osmanlılardan önce mevcut bir geleneğin devamı olarak görünmektedir.^{6a} Osmanlılardan önce pâdişahlar birtakım haksızlıkların ve bilhassa haksız vergilerin kaldırıldığını ilân eden hükümler çıkarır ve bu hükümleri eyaletlerde otorite sahiplerine karşı herkesin görebileceği yerlere, büyük camilerin duvarlarına veya şehirlerin giriş kapısına taş-kitabe halinde kordardı⁶, *Adâletnâme* de yaygın bir hal alan birtakım haksızlıkları, Pâdişahın yasakladığını halka ve görevlilere bildiren bir

⁴ İstanbul 1219 H., s. 280.

⁵ *Telhişü'l-Beyân*, Paris Bib. Nat. fonds turc No. 40, 120b.

^{6a} Ç. Uluçay (*Saruhan'da Eşkiyalık*, İst. 1944, s. 163-69) 1004 tarihli genel adâletnâme'yi yayınlamakla ilk defa adâletnâmelerin önemine dikkati çekti (burada No. III adâletnâme). M. Akdağ'ın yayınladığı 1007 tarihli vesikada (*Celâli İsyanları*, Ank. 1963, s. 265, ves. 11) mahalli bir adâletnâmedir. Bu mühim vesika da aslından yeniden basılmağa ihtiyaç göstermektedir. A. Lût-fi'nin *Mirât-i Adâlet-i kadınlara ait bir ferman hâriç adâletnâme ihtiva etmez* (Nişan Matbaası, İstanbul, 1304).

⁶ Bak. W. Hinz, *Steuerinschriften aus dem mittelalterlichen Vorderen Orient*, Belleten, C. XIII, 745-93.

umumî beyannâmeden başka bir şey değildir ve söz konusu başlıca haksızlıklar, reâyâdan kanuna aykırı olarak alınan tekâlifdir. *Adâletnâme*'nin gayesi "hilâf-ı şer' ve kanûn ve mugâyir-i emr-i hümayûn ibdâ' olunan bid'atleri bil-küllüye ref'edip vilâyetin emn u âmânına ve re'âyâ ve berâyânın itmi'nânına" erişmektir.

B. Genel olarak bid'at'lerin menşei.

Pâdişahın eyaletlerde idareyi kontrol gücü şu veya bu sebeple gevşediği zamanlarda *ehl-i örf*⁷ otoriteyi kötüye kullanmağa eğilim gösterir. Ya da *ehl-i örf* içinde bulunduğu kötü şartlar onu bu yöne sürükler. Evvelâ *ehl-i örf* reayadan, kanunun gösterdiğinden ziyade vergi almağa çalışır. Orta-Doğu devletinde idarî-malî sistem bunun için kapıları açık bırakmıştır: Evvelâ bu sistemde merkezî hazine adına vergileri toplayan kapıkulları, eminler veya mültezim (*âmil*)lerin suiistimalleri malûmdur. Fakat aynı zamanda dirlik-timar sisteminin uygulanması sonucu olarak on binlerce dirlik sahibi, kendilerine ayrılmış olan vergileri doğrudan doğruya reâyâdan tahsil etme yetkisini haiz olduklarından, bu gibi suiistimallerin alanı çok genişlemiştir. Sâniyen, bu sistemde vergi toplayanlara, hizmet karşılığı reâyâdan *matşet*, *âidât* ve başka adlar altında doğrudan doğruya kendileri için belirli bir ücret alma yetkisini kanun tanımıştır. Bu rüşvet değil, devletin tayin ettiği bir ücrettir. Kanunda bu ücret belirli olduğu halde, hizmet sahipleri bunu arttırma eğilimindedirler. Bu yetki, rüşvet almağa çok elverişlidir. Bu yüzden sonraları bu gibi ücretlerden bazıları yalnız devlet hazinesi için alınmağa başlamıştır. Rüşvet, kanuna ve devlet menfaatine aykırı olarak yetkilinin özel çıkarı için kabul ettiği şeydir ve Osmanlı devletinde büyük bir suç sayılmıştır. Fakat kanunun tanıdığı âidâtla rüşvet arasındaki çizgiyi çizmek ekseriya kolay olmaz. Bu yoldan bir çok suiistimaller, hizmet karşılığı ücretler veya *âdet* haline gelmiş hediyeler kılığına sokulmuştur. Nihayet, kanun eskiden beri âdet olmuş birtakım hediyelerin alınmasını *câiz* görmüştür. Bir de devletin fevkalâde zamanlarda reâyâyaya yüklediği avâriz-i dîvâniyye gibi, beylerin de fevkalâde ihtiyaçları için *salma* yapmalarına göz yumulmaktadır. Kanunsuz ve haksız işlemlerin bir kaynağı da şudur: Osmanlılar fethedilen bir bölgede bir zaman için eski vergi kanunlarını olduğu gibi bırakırlardı; zira halk eski vergilere alışkıdır, yeni ve eski vergilerin karışması birçok sıkıntılara yol açabilir. Fakat bizzat halkın isteğiyle veya Osmanlı hükümetinin kararıyla, en âdil kanun sayılan *Kanûn-i Osmânî* geldikten sonra da, görevliler ekseriya "eskiden beri verilmiştir" diye bu eski hizmetleri ve vergileri isterler. Umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda âdetlere ve *kanûn-i kadîme* olan bağlılık ve saygı da bu duruma yardım etmektedir. Osmanlı idaresinin *bid'at* adı altında mücadele ettiği şeylerin çoğu bu durumdan çıkmaktadır. Kısaca hatırlatmak lâzım gelirse, bu bid'atlerin başlıcaları şunlardır: Bilhassa Bizans İmparatorluğunun yayılmış olduğu bölgelerde eski rejimlerden Osmanlı devrine intikal eden âdet ve vergiler. Meselâ Sırbistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Ağrıboz'da tesbit ettiğimiz *çift* (veya *baştina*) başına harmanda alınan bir ölçek buğday bir ölçek arpa vergisi, Osmanlı devrinde kanunun bir *âdet* olarak tanıdığı, bazan öşre karşılık saydığı çok eski bir mahsül vergisidir. Fetihten önceye ait bir kanun olan Eflaklar kanununda da, bu vergi usûlü mevcuttur. 932/1525 tarihli Sofya kanununa göre⁸ hristiyanlar öşür verdikten sonra hububattan *baştina*

⁷ *Örf* ('urf) ve *ehl-i örf* için bak. İslam Ansiklopedisi, cüz 95, s. 480.

⁸ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları*, I, *Kanunlar*, İstanbul, 1943, s. 251-52.

(Hıristiyan reaya çiftliği) başına iki kile buğday iki kile arpa vermekte idiler. Belgrad seferinde Sofya ve Vidin reâyası Pâdişaha bundan şikâyet bulunmuş, Pâdişah da bu âdeti kaldırmıştır. Fakat sipahiler timar gelirinin azaldığından şikâyet etmişler, yeni tahrir sırasında ihtiyarlar şehâdetinde bulunarak “bu vilâyet dahi küfr ve dalâlet içinde iken *âdet-i harman* alınageldiğini” tasdik etmişler, bunun üzerine bu vergi sipahiler lehine tekrar konmuştur. Bu çok eski bir vergidir. Bu verginin Çar Samuel (976-1014) zamanında Bulgar köylüsünden alındığını biliyoruz.⁹ Bu vergiye Doğu Anadolu’da da eski bir âdet olarak rastlandığına göre, Doğu Roma İmparatorluğundan kalma bir vergi olduğu ileri sürülebilir.

Ostrogorskij’e göre, Duşan devrinde Sırbistan’da *pronoia* toprakları üzerinde çalışan *meropsi* veya *kolon*’lar, devlet hazinesine 1 *hyperpre* (*hyperpre imperial*), yahut onun yerine bir *kabal*, yani bir *mud* (*modius* Osmanlılarda 20 kile veya 500 kg.) buğday verirlerdi. Fakat 1416 da İşkodra’da yapılan bir Venedik arazi tahririnde köylü hem bir duka altını hem bir *mud* buğday vermektedir. Bunlar esas vergilerdir. Bundan başka devlete ödenen birtakım ek vergiler de vardır. Noel’de veya paskalyada alınan *obrok* vergisi ile *darı öşrü* bu ek vergilerdendir.¹⁰

Bizzat Osmanlı vergilerinde değişiklik yapıldığı zaman dirlik sahipleri eskisiyle yenisini beraber almağa çalışırlardı. Meselâ, bağlardan üzüm öşrü yerine bazı bölgelerde *resm-i zemîn* adıyla dönüm başına belli bir resim alınır. Bu, mahsûl vergisi karşılığıdır, bu sebeple artık öşür alınmaz. Bununla beraber dirlik sahibinin ayrı vergiler gibi, hem *öşür* hem *resm-i zemîn* almağa çalıştığı görülmüştür.

Öşür yerine *harâc-i mukâseme* olarak mahsûlün beşte biri alındığı zaman *salarlık* vergisi alınmazdı, fakat bazı timar sahiplerinin onu da almağa çalıştıkları tespit olunmuştur.

Bazı vergilerin tahsil zamanı da suiistimallere yol açar. Meselâ bazı sipahiler, *koyun resmi*, *dönüm resmi* gibi birtakım resimleri tahsil zamanı gelmeden almağa kalkışırılar.¹¹

C. Kanûn-i Osmânî ve bid’atler.

Osmanlı kanun koyucusuna göre, *bid’at* “şer’â ve örf ve emr-i pâdişâhiye ve kanûn-i kadîme ve deftere” aykırı olan şeylerdir. Burada *örf* ü, hem bugünkü manada *örf ü âdât*, hem de Pâdişah’ın siyasi-idarî konularda bağımsız iradesi şeklinde anlamak lâzımdır. *Defter* ile resmî tahrir sonucunda kişilerin ve şeylerin aldığı hukukî statüyü tesbit eden ana kütük defterleri, yani *mufassal defterler*, *icmal defterleri*, *vakıf ve emlâk defterleri*, *avâriz ve cizye defterleri* ve başkaları kastedilmektedir. Örf ve kanunun açıkça belli etmediği hallerde ve tamamıyla özel durumlarda son başvuru kaynağı defterdir. O zaman defterde ne yazılmış ise, öyle hareket olunur. Böylece *defter* kayıtları, her çeşit anlaşmazlıklarda ve davaların çözülmesinde örf ve kanundan daha önemli sayılmıştır.

⁹ C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, Prag. 1876, s. 410.

¹⁰ G. Ostrogorskij, *Pour l’hist. de la féodalité byzantine*, terc. H. Grégoire et P. Lemerle, Brüksel 1954 s. 240-244.

¹¹ Bak. *Niğbolu Kanunu*, Barkan, *Ibid.*, s. 269, madde 12-18; ayrıca, *Süleyman Kanunnâmesi*, M. Ârif neşri, TOEM, s. 30, 34, 57, 62.

Ceza hukuku, sipâhi ve reâyâ münasebetleri, toprak tasarrufu ve intikali, örfî vergiler, reayaya yüklenen çeşitli hizmetler, gümrük ve bacalar hülâsa reayayı ilgilendiren hukukî konularda belli prensipleri ve maddeleriyle bir *Kanûn-i Osmânî* var olmuştur ve bu *Kanûn-i Osmânî* ye aykırı olan kaideler *bid'at* sayılmıştır. Aykırılık derecesine göre, alışılmış bir *âdet* olarak devamı kabul olunan, *câiz* görülen, reddedilen, yasaklanmış, son derece aykırı sıfatlarıyla *bid'at*ler derecelenmektedir (*bid'at-i ma'rûfe*, örfen *câiz bid'at*, *bid'at-i merdûde*, *bid'at-i memnû'*, *bid'at-i merdûde-i memnû'a*, *bid'at-i fâhiş*). Bir de *zulm*, *hayf*, *şenâ'at* kelimeleriyle kötüleneren ağır *bid'at*ler vardır.

Osmanlılar ancak *Kanûn-i Osmânî*'nin âdil bir idareyi, ideal bir devlet ve toplum düzenini sağlayacağı inancını beslemekte idiler. 1517 de Selman Reis, Mekke Şerifinin haksız yere idam ve müsaderelerini ileri sürerek "Devletlû Pâdişahımız bu zulmü istemez ve *Kanûn-i Osmânî* bunu götürmez" diye bu hareketleri protesto ederken¹² belli bir *Kanûn-i Osmânî* kavramına sahip olduğunu gösteriyordu. Mevlânâ Vildan, Karaman Kanunnâmesini yazarken yerli *bid'at*leri kaldırmış ve "Memleket-i Osmâniyyede cârî olan kavânîn-i külliye"yi getirmiştir. 1519 da Behisni'de "Reâyâ *Kanûn-i Osmânî* vaz'" olunmasını istemişlerdir¹³.

Bu *Kanûn-i Osmânî* ne zaman kesin şeklini almıştır ve esas prensipleri nelerdir, bunun üzerinde biraz durmak lüzumludur. Âşık Paşazâde (15. bâb), yahut onun 14. asra ait kaynağı, Osman Gazi'nin adâletine ve *Kanûn-i Osmânî*'a dair tafsilât verirken onun Şerî'atte olmayan *pazar bâcı*'nı başlangıçta şiddetle reddettiğine dair bir hikâye nakleder. Fakat Osman Gazi, sonra "beylerin yaptığı töre" ve lüzumlu bir *âdet* olarak bâcı kabul, ne nisbette alınacağını tesbit ve bir kanun olarak ilân etmiştir. Böylece örf kabul edilmiştir. Diğer taraftan başka bir rivâyete göre, yıkıcı akınları Osman Gazi doğru bulmamış ve sözde demiş ki "bu nevâhîlerimizi yıkıp yakacak bu şehrimiz ki, Karaca-Hisardır, ma'mur olmaz." Her halde Osmanlılar, İslâmî *ehl-i zimmet* (ahl al-dhimma) hukukunun sağladığı garantileri, gayr-i müşlim reayaya tam bir şekilde uygulamayı değışmez bir prensip olarak benimsemişlerdir.

Osmanlı uc beyliği devrine ait eski rivâyetlerin incelenmesi göstermektedir ki, onlarda reayayı ve malını koruyan bir Osmanlı devlet düzeni düşüncesi hâkimdir. Onlar fethedilen yerlerin "halkını istimâletle yerli yerinde kodular". *İstimâlet* politikası, devlete meylettirecek şekilde yumuşak kolay bir rejim kurmak demektir. Bursa fetholunduğu zaman Orhan "hisardaki halka dahi emn u âmân ettiler, kimesnenin bir çöpünü aldirmadılar". Orhan devrindeki fetihler dolayısıyla de bu Osmanlı politikası belirtilmiştir: "Süleyman Paşa ol kadar 'adl etti kim, cemî' ol vilâyetin halkı eydürler idi kim, nolaydı kadim zamandan bunlar bize bey olalar idi"¹⁴.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul fethinden âz sonra yayınladığı reaya kanunnâmesini "atası ve dedesi kanunu" olarak bildirir. Gerçekten de bu kânunnâme o tarihe kadar *Kanûn-i Osmânî*'nin aldığı şekli açık bir şekilde gösteren en eski kaynağımızdır. 1431 tarihli Arnavutluk timar defteri¹⁵ Osmanlı timar rejiminin ve vergi sisteminin, daha o zaman 16. asırdaki klasik şekilleriyle ortaya çıkmış bulunduğunu isbat etmekte-

¹² Bak. bu dergide Y. Moghul, *Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele*, s. 37-47.

¹³ Barkan, *Ibid*, s. 117, madde 1.

¹⁴ Âşıkpaşazâde, 34. bab. (Atsız neşri, İstanbul, 1949), s. 120.

¹⁵ Halil İncalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.

dir. I. Bayezid devri bu bakımdan bir dönüm noktası olarak görünmektedir. Her halde *Kanûn-i Osmânî* esas hatlariyle 14. asir sonlarına doğru kesin olarak teşekkül etmiş sayılabilir¹⁶.

Kanûn-i Osmânî'ye özelliğini kazandıran esaslara gelince, bunları Fatih Mehmed'in adı geçen *Kanûnnâmesi*'ne göre şu şekilde tesbit etmek mümkündür: Pâdişah'ın tebeası *re'âyâ* ve *askerî* olarak ayrılır. Reaya, birtakım *hizmetleri* yapan veya onun yerine *raiyyetlik* rüsûm denilen bir takım resimleri ödeyen halktır. *Askerî* sınıf ise, bu gibi resimlerden muâftır. Reaya arasında, devlete yaptıkları bir hizmet karşılığında raiyyet resimlerinin bazılarında affedilen zümreler vardır ki, bunlar mu'âf ve müselleme reaya olarak ayrılır. Bir müslüman devleti olarak Osmanlı devletinde reaya, tabî bir de *şer'î* esaslara göre bir taksime tâbi olacaktı.

Şer'iate göre reaya evvelâ *müslim* ve *gayr-ı müslim* olarak iki büyük gruba ayrılmıştır. Kanûnnâmenin dördüncü faslı müslüman reayaya, "*Kanûn-i cebeliyân bâ kanûn-i müzevvec-i gebrân*" kısmı ise hıristiyan reayaya ait kanunları içine alır. Gördük ki, reaya, *kulluk* denilen bir takım hizmetleri yerine getirmek mecburiyetinde olan çiftçi reyadır. Şehirli reaya, bu kulluklardan muâftır. Raiyyetlik durumunu tayin eden bu kulluklar, *yedi kulluk* olarak tesbit olunmuştur: Üç gün şahsî hizmet veya yerine 3 akça, bir araba ot veya karşılığı 7 akçe, yarım araba saman veya karşılığı 7 akça, bir araba odun veya karşılığı 3 akça, araba ile hizmet veya karşılığı 2 akça¹⁷. Bunların yekûnu 22 akça eder. Bu hizmetler, köylünün sipahi için yerine getirmek mecburiyetinde olduğu hizmetlerdir. Bunları sipahi kendisi yapamaz. Kışlık odun ve hayvanı için yem sağlama, kendi hassa toprağını ve çayırını ekip biçme, ancak köylünün yapabileceği işlerdir. Fakat Fatih Kanûnnâmesi'ndeki şekliyle *Kanûn-i Osmânî*, bu kullukları paraya çevirmiş ve *yedi hizmet* karşılığı, yukarıda gösterdiğimiz gibi, 22 akçalık bir vergi tayin etmiştir. Bu vergiye *çift-resmi* denmektedir. Açıkça görülüyor ki, *çift-resmi* eskiden senyörle köylü arasındaki bazı feodal hizmetler yerini alan bir vergidir. *Çift resmi*, bir çift genişliğinde toprağı olan köylüden alınır. Yarım çiftten yarısı alınır. Yarım çiftten az toprağı olanlar için toprak ile beraber evli olup olmadığı da vergi nisbetini tayinde rol oynar. Bunlar, kulluk resmini *ekinlü bennak*, *caba bennak*, *mücerred resmi* veya *dönüm resmi* adıyla muhtelif nisbetlerde öderler. Bu suretle *çift resmi* ve bağlantıları bir sistem teşkil ederler. Devlete fazla bazı hizmetler yapan gruplar için sistem farklı şekilde uygulanır. Kanûnnâmeye göre, meselâ çeltikçiler, "yerli gibi yedi hizmet vermeye, suvari *üç hizmet* veya yerine altı veya dokuz akçe ala".

Köyde ziraatle uğraşmayan sanatkârlar da sadece "üç hizmet veya üç akçe vere"; çünkü bunlar ekim işleriyle uğraşmadıklarından reayaya ait hizmetlerden mu'âftırlar. "Üç hizmet" ise, suvari için üç gün bizzat çalışma hizmetidir, herkes yerine getirebilir.

Çift-resmi sistemi, köylü kitlesine karşı Osmanlıların güttüğü özel politikayı tespit eder. Birtakım hizmetleri ve angaryaları belli bir para vergisine çevirmekle Osmanlı devleti, suvari ile köylü arasındaki bağılılığı feodal bir bağıllık olmaktan kurtarıyor, bu hizmetleri devlete ait bir vergi haline getiriyordu. Bu hizmetler, her zaman kötüye kullanılabileceğinden bu sistem sayesinde reaya korunmuş oluyordu. Osmanlılar angaryaların her tarafta kaldırılması veya hiç olmazsa sınırlandırılmasını

¹⁶ Bak. H. İ., *Osmanlı Hukukuna Giriş*, SBF dergisi, C. XIII, no. 2, s. 107-109.

¹⁷ Bunun için H. İ., *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, Belleten, XXIII, s. 575-581.

Kanûn-i Osmânî'nin değişmez bir prensipi olarak benimsediler. Yasaklanan bid'atler hakkında en eski vesikalardan biri I. Süleyman'a atfolunan Kanûnnâme'dedir. Şimdi biliyoruz ki, bu Kanûnnâme aslında 1501 yılından önce II. Bâyezid devrinde tertip edilmiştir¹⁸. Burada yasaklanan bid'atler arasında Konya şehri ve Karaman vilâyetine ait şu bid'atler konumuz bakımından dikkate değer:

- 1) Konya'da vâli olan şehzâdelerin (Çelebi Sultanların) kapı-halkının veya Karaman ve Hamid sipahilerinin, şehir halkının evlerine konuk olarak inmeleri;
- 2) Suçludan nakit para cezası (*cerîme*) alındıktan sonra subaşı ve aseslerin ayrıca cerîme almaları;
- 3) Vâli olan şehzâdeler tarafından haraç toplamaya gönderilen kullar, yahut dolaşan sipahilerin reâyâdan ücretsiz yem ve yemek almaları;
- 4) Vâli şehzâdelerin kullarının, kadının bilgisi ve hükmü olmadan cerîme almaları;
- 5) Karaman vilâyetinde bir vilâyetin cerîme gelirlerini veya agnâm resmini uygunsuz bazı kimseler iltizamla üzerine alıp onbeş yirmi kişilik bir grup halinde köylere çıkar, gittikleri yerlerde kendilerini ve hayvanlarını bedava besletir, davaları kadıya götürmeden kendileri davalı kimseleri ayağından asma veya başka şekillerde işkenceye koyarak para koparırlarmış;
- 5) Hâs topraklarına ait hububat satılmadan halkın hububatını satmağa izin vermezlermiş.

Konya'da bütün bu bid'atler *Kanûn-i Osmânî*'ye aykırı görülerek kaldırılmıştır. Fakat bunları 16. ve 17. asırlarda yaygın olarak yine göreceğiz.

Tipik sancak kanûnnâmelerinin bizce bilinen en eskisi, 792/1487 tarihli Hüda-vendigâr sancağı kanûnnâmesini¹⁹ gözden geçirirsek bid'atler şöyle tesbit edilmiştir :

1. A'sâr olarak reayadan alınan hububatı, reayanın sipahinin anbarına ve hisar-erinin bulunduğu kaleye kadar taşınması bid'at olmamakla beraber, bir âdet olarak kanun tarafından tasdik olunmuştur. Fakat mesafe bir günden fazla ise bu hizmet, ücreti verilmeden köylünün üzerine yüklenemez (Madde 14).

3. *Siyâset* olunan kimseden ayrıca *cerîme* alınmaz. Sancak-beyi veya subaşı, Şerî'at ve örfe göre soruşturma yapılmadan suçluyu rüşvet alarak salıverirlerse, ceza görürler. Kezâ soruşturma bitmeden suçluyu cezalandırmak da kanuna aykırıdır.

Bu hususları da 16 ve 17. asırda *adâletnâme*'lerde söz konusu edilen zulümler arasında bulacağız.

Süleyman'a atfedilen fakat 15. asır sonlarında meydana getirildiğini bildiğimiz²⁰ genel kanûnnâmenin *bid'at* olarak tesbit ettiği ve yasakladığı hususlarla reayayı korumak için koyduğu diğer maddeler şu prensiplerde toplanabilir :

1. Bazı sipahiler *koyun resmi, dönüm resmi* gibi resimleri *tahsil zamanı gelmeden*, önceden reayadan isterler (M. Ârif neşri, s. 15). Umumiyetle sefere giderken beylerbeyi veya kadılar sipahilerin eline bunu sağlamak için bir vesika dahi vermektedirler.

¹⁸ H. İncalcık, *Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law* (çıkacak).

¹⁹ Barkan, *Ibid.*, s. 1-6,

²⁰ Bak. not 18.

Vaktinden önce bir resmi almanın çeşitli sakıncaları vardır. Evvelâ reaya için bunun güçlüğü meydandadır. Sâniyen, o sipahi verginin tahsil tarihinden önce azledilir veya herhangi bir suretle timarını kaybederse, yerine gelecek timar sahibi aynı vergiyi -kendi zamanına düştüğünden- ister. Kanuna göre, ilk sipahi bu geliri ona geri vermeli-dir. Fakat gerçekte, gelen sipahi de reayadan resimleri ikinci defa almağa çalışır. O zaman reaya bu rüsûmu evvelki sipahiye vermiş olduğunu isbat etmeli ve kadıdan bunun için hüccet almalıdır. Bu gibi çekişmeler çok olduğundan I. Süleyman devrinde kanun koyucu çoğu vergilerin tahsil zamanlarını açık bir şekilde kanunda tesbit etmiştir: Meselâ, *ispence* mart başında, *koyun hakkı* nisan başında, *otluk resmi* çayır biçme zamanında, *âsiyâb* (değirmen) *resmi* harman kaldırıldıktan sonra, *bahçe öşrü* ve *bostan öşrü*, mahsûl kaldırıldıktan sonra alınacaktır. Bu tarih, hangi sipahinin zamanına düşerse vergi ona aittir²¹.

2. *Kanûn-i Osmânî*'nin esas prensiplerinden biri, aynı mahiyetteki iki verginin, hangi ad ve şekil altında olursa olsun iki defa reayaya yüklenmemesidir. Fakat kendi sipahisinin toprağını bırakarak başka sipahinin toprağında eken raiyyet her ikisine de öşür vermek zorundadır. Zira reaya, bunu kendi iradesiyle kabul etmektedir, hem de reaya'nın iyi toprak bulmak arzusuyla dağılmalarını önlemek gerektir. Kanun, toprak darlığı yüzünden başkasının timarında eken müslüman ve hıristiyan çiftçiden iki öşür almanın doğru olmadığını belirtmektedir (*hayf-i nâ-ma'rûf*). İhtiyarlık ve fakirlik yüzünden çiftliği elinden giden raiyyetten çift resmi almakta devam etmek hayıftır. Hele o çiftlik başkası tarafından işleniyor ve rüsûmu veriliyorsa. Bir çiftlik araziye dört *mud* tohumu ettikten sonra raiyyet başka sanatlarla meşgul olabilir, sipahi karışamaz. Arazi tasarrufunda reayayı koruyan şu maddelere yer verilmiştir: Bir timar toprağına dışarıdan gelip eken *hâric* reayayı, timar sahibi, öşür ve rüsûmunu verdiği müddetçe, o yerden çıkaramaz. Ancak kendi reayasının toprağına ihtiyacı olursa hariç reaya elindeki toprağı alabilir. Bir raiyyet üzerine yazılan bir çiftlikten (bir çiftlik, toprağına göre 60-150 dönüm arasındadır) fazla arazi tutuyor, fakat vergilerini ödüyorsa, elinden alınmaz.

A'sârı bazı özel şartlar dolayısıyla fazla veren reaya ek vergilerden ve olağanüstü âvâz vergilerinden muâf tutulur. Meselâ a'sârı, *hums* (beşte bir) ödeyen reâyâdan *salarlık* alınmaz. Mahsûlün yarısını beyliğe (devlete) veren özel durumdaki çiftçiler, meselâ ortakçılar, çeltikçiler avâz-i divâniyyeden muâfurlar²². *Ortakçılar*, a'sâr mahsûlünü diğer raiyyet gibi uzak yerlere taşımak mecburiyetinde değildirler. Sadece anbara kadar götürürler.

Yürükler, çiftçilerin tâbi oldukları saman verme, odun getirme gibi hizmetlerden tabiatıyla muâfurlar. Bu sebepten çift-resminin içine aldığı vergilerden şahsî hizmete karşılık tutulan bazı resimleri öderler ki, bu da 12 akçadan ibarettir. Kanûn-nâmeğe göre "zira ziyâde resim verdiği takdirce tekrar resim alınıp kanûn-i kadîme muhâlif hayf olur, bu kazıyye miraren teftiş olunub emr-i pâdişâhî ile müceb-i mezkûr üzere mukarrer olunmuştur"²³. Karaman vilâyetinde *at-çeken* denilen *yürükler*, at başına üç yüz akçe verir. Bu hizmette buldukları ve bu vergiyi verdikleri için raiyyet rüsûmundan affedilmişlerdir.

²¹ Bak. Niğbolu Kanûnnâmesi, Ibid., s. 269, madde 12-18.

²² Bak. *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, s. 598-600.

²³ M. Ârif neşri, s. 62.

Reayayı korumak üzere I. Süleyman zamanında bu kanunda yapılan değişikliklerden biri, çift-resmine aittir. Aydın, Ankara, Bolu ve Hamid-eli sancaklarında çift-resminden sipahi ile beraber subaşı ve sancak-beyi de bir hisse alırlardı. Meselâ Bolu'da bazı bölgelerde çift-resmi 46 akça idi, 28 akçesi sipahinin 18 akçesi zaîmin ve sancak beyinindir. Hak sahiplerinden her biri reaya üzerine geliyor, reayayı bunaltıyorlar, bazan çift-resminin hepsini birisi alıyor ve diğerlerinin hissesini reaya ödemeğe mecbur oluyor. Bütün bu kargaşalığı kaldırmak için Kanûnî devrinde, başka sancaklarda olduğu gibi, çift-resmi tamamiyle sipahi üzerine yazılmıştır²⁴. Reayayı korumak için *bâdihavâ rüsûmu* hususunda aynı şekilde ıslâhat yapıldığını göreceğiz. 1528 de Bolu sancağında *resm-i agnâm* ve *cürüm ve cinâyet* tamamiyle sancak beylerine, *gerdek-resmi* ve *yer-tapusu* tamamiyle sipahilere kaydolundu. Keza *beytûlmâl*, *mâl-i mefkûd*, *yava* ve *kaçkun* tamamiyle sancak beyine bağlandı²⁵.

Kovan-resmi'nde de, Kanunî devrinde reayayı korumak gayesiyle ıslâhat yapılmıştır. Niğbolu sancağında *kovan-resminin* üçte biri timar sipahisine, üçte biri subaşıya ve üçte biri sancak beyine gelir yazılmıştır. Sonra her biri kovan başına birer akçe almağa başlamışlar. Bu yüzden halk kovan beslemekten vazgeçmiş. Bu sebeple Kanunî devrinde, *kovan-resminin* tamamı timar sahibi üzerine yazılmıştır. Timar sahibi de *kovan-resmi*'ni para olarak istemeyecek, onda bir alacaktır. Bütün bu misâller, bir vergi iki defa alınmaz, prensipile ilgilidir.

3. Süleyman'a atfolunan bu eski kanûnnâmede²⁶ vergilerin tahsilinde sipahilerin suiistimallerine karşı hükümler vardır.

Timar-erleri ve mültezimler, a'şârı almak üzere vaktinde harman yerine gelip ölçmezlermiş, bunu da köylüden fazla bir şey koparmak için kasten yaparlarmış. Kanun, bunun için bir hafta zaman koymuştur. Bu zaman içinde gelmezlerse köyün imamı, kethüdası ve yarar adamları marifeti ile harman ölçülüp a'şâr mahsûlü anbara konulur. Kanuna göre, hıristiyanlar istihsal ettikleri şıranın onda birini subaşı ve sipahiye verirler. Kanuna göre, pazarda iki ay müddetle yalnız subaşı ve sipahiye ait şarap satılacak, ondan sonra hıristiyanlara müsaade olunacaktır. Fakat iki ay sonunda subaşı ve sipahi satılmayan şaraplarını zorla reayaya satmaya çalışmayacaktır. Tâ ki reaya pazardaki fiyattan bunu almağa razı ola. Bazı Anadolu vilâyetleri sancaklarında bir yıl işleyen değirmenden bir *mud* (20 kile veya 500 kg.) buğday ve bir *mud* arpa timar sahibine gelir yazılmıştır. Fakat bazı sancaklarda hububat pahalı olunca karşılığında 60 akçe verilmesi kabul edilmiştir. Bu hükmün arkasına "reayaya müzâyeka verilmemek için" kaydı eklenmiştir. 16. asır Anadolu sancak kanûnnâmelerinde ise, *değirmen-resmi* hemen hemen daima paraya çevrilmiş bulunmaktadır.

4. Süleyman'a atfedilen kanûnnâmede angaryalara ait şu maddeleri buluyoruz: Raiyyet, sipahinin a'şâr mahsûlünü anbarına kadar taşır. Hisar erlerinin mahsulünü hisara kadar taşımaları *bid'at* olmakla beraber bir âdettir. Fakat mesafe bir günden fazla ise ücreti verilmeden yüklenmemeli. Reayanın sipahiye ev yapması yasaklanmıştır. Yalnız a'şârı koyacak bir anbar yapıvereler. Hıristiyan reaya, sipahi üzerine yazılmış beylik bağda yılda üç gün angarya çalışır. Fakat bunun dışında sipahiler onların atlarını kağnılarını zorla kendi hizmetleri için tutmayalar ve kendilerine zorla iş işletmeyeler.

²⁴ Bak. 1528 tarihli Bolu Kanûn nâmesi, Ibid., s. 29, madde 7; s. 28, madde 2.

²⁵ Ankara Kanunu, Ibid., s. 34.

²⁶ M. Arif neşri, s. 54.

5. Toprak tasarrufunda bu eski kanun, reayayı koruyan birtakım açık maddeler koymuştur. Bir raiyyet ölse, oğlu çiftliği işleyemeyecek kadar küçük olsa, çiftlik elinden alınamaz, vergilerini ödemek üzere bir başkasına işlettirilir ve çocuk büyüyünce *tapu-resmi* alınmadan çiftlik kendisine verilir. O çiftlik için başkası *tapu-resmi* ödemiş olsa bile yetime toprağı geri verilir. Öksüzden babasının yeri için *tapu-resmi* alınmaz. Bu halde, üç yıl işlemeden bırakılan toprağı sipahi başka birisine tapuya verebilir kaidesi bu suretle bir çözüm şekline bağlanmıştır. Keza herhangi bir raiyyetin, toprağın boz kalmasında bir kusuru yoksa (mesalâ toprağı üç yıl arka arkaya su basmışsa) sipahi bu toprağı elinden alamaz. Harman yeri ve öküzü otlatmak için ekilmeyen arazi de boz bırakılmış bahanesiyle tapuyla verilemez. Aynı kanûnnâmede ölen bir raiyyetin karısı da korunmaktadır: Şayet kadın o çiftliği işliyor ve vergilerini ödüyorsa, elinden almak hayıftır.

Bu kanûnnâmeğe Fatih kanûnnâmesinden geçen bir maddeğe göre, raiyyet kendi isteğı ile yerini bırakıp giderse, evi ve eşyası (*damı ve çulu*) sipahiye aittir. Süvari kovarsa raiyyete ait olur. Aşıkâr surette bu maddeler, sipahinin belli bir kanun maddesini kötüye kullanması karşısında kanun koyucunun reayayı korumak için sonradan çıkardığı ek kanunlardır. Vârisi belli olmayan mallar, *beytü'l-mâle*, yani devlet hazinesine aittir. Bu gibi gelirlerin izlenmesi ve toplanması umumiyetle *beytü'l-mâlcî* adını alan *âmil*'lere (mültezimlere) arttırma ile iltizama verilir. Fakat *beytü'l-mâlcîler*, vârisi o memleketten başka yerde bulunan mallara, yahut seyahate çıkmış veya malını birisine emanet koyup gitmiş olan kimselerin mallarına da karışmakta, sahip çıkmaktadırlar. Buna karşı kanun koyucu şu maddeleri koymuştur: Vâris mevcut ve memlekette nerede olduğu malûm ise, buna *kayıp* denir. Miras, evvelâ vasî elinde altı ay saklanır. Eğer gelen olmazsa o zaman *beytü'l-mâlcîye* teslim olunur. Sonra vâris gelirse *beytü'l-mâlcî*'den alır. Eğer vârisin bulunduğu yer belli değilse, bu gibilere *mefkûd* denir. Miras bir yıl *vasî* elinde tutulur. Gelmezse *beytü'l-mâlcîye* teslim edilir.

Evinden ayrılıp seyahata çıkanların veya malını birisine emanet bırakanların mallarına *beytü'l-mâlcî* herhangi bir şekilde karışamaz. O yalnız ölen kimselerin mirasına karışabilir.

16. asırda yeniden fethedilen bölgelerde, Doğu-Anadolu ve Macaristan'da birtakım hizmet ve angaryalara karşı kanunî tedbirler alındı: Diyarbakır vilâyetinde köylünün üç gün timar sahibinin toprağında angarya çalışması, *ırgadiye* denilen bir resimle (hane başına günde iki akçe) karşılanmıştır. Macaristan'da, odun ve otluk yerine belli miktarda bir resim (bir araba odun için 15, bir araba ot için 25 *penes*) konmuştur. Kaydetmek lâzımdır ki, aynı zamanda *çift resmi* veya *ispence* bu bölgelere klasik Osmanlı *raiyyet rûsûmu* olarak sokulmuş bulunuyordu.

1545 tarihli Pojega Kanûnnâmesinde²⁷ "bid'at olmağın külliye ref'" olunması Pâdişah tarafından emredilen hususlar arasında angaryalara ait şu madde vardır: "Resm-i giyâh aldıklarından gayri sancak beyleri ve kadılar, voyvodalar kendü atları ve davarları için araba ile otluk teklif edip veyahut otluk-baha deyü beşer ve onar akçe alıp ve yem ve yemek ve et ve ekmek ve tavuk bilcümle cebirle me'külât cinsinden her ne bulurlar ise alıp bir akçe ve bir habbe vermeyip ve kendü maslahatları için

²⁷ Ibid., s. 305, madde 9.

reâyâyı istihdâm edip ve davarların ve arabaların hizmete sürüp ve odun ve otluk taşıdıp env'â-i zulm ve hayf" etmektedirler.

Aynı bid'atler III. Murad devrine ait Sirem Kanûnnâmesinde²⁸ tekrar olunmaktadır. Macaristan'a ait diğer kanunnâmelerde de²⁹ buna benzer bid'atler şiddetle yasaklanmaktadır: Hatvan Kanûnnâmesinde ücretsiz yemek ve yem almak, reayanın arabalarını seferlerde beş altı ay erzak taşımak için kullanmak ve reayayı evlerinde hizmet ettirmek, ölen reayanın kimsesiz oğullarını ve kızlarını yanlarına esir gibi alıp kullanmak ve mallarına el koymak gibi zulümler sayıldıktan sonra sancak beyi ve kadılarına bu yolsuzlukları bildirmeleri için daha önce de defalarca tekitli hükümler gönderildiği belirtilmektedir. Kanunnâmede bu zulümler yüzünden reayanın yerini yurdunu bırakıp dağıldığına da ehemmiyetle işaret olunmaktadır.

Lipve (Lippa) kanûnnâmesinde reayanın hizmet (*kulluk*) karşılığında hane başına bir araba odun ve bir araba ot vermesi, yahut bunun yerine odun için 15, ot için 25 penez (100 penez = 1 Macar altını) ödemesi kabul olunmaktadır. Keza reaya timar sahibine ait çayırı biçip yığacaktır. Fakat beylerbeyi adamlarının, sancak-beylerinin, zâimlerin ve timar sahiplerinin kendileri için reayaya zorla ev yaptırılmaları, angarya çalıştırmaları, kendi tarlalarını ektirmeye zorlamaları, ücretsiz yem ve yemek almaları, arabalarını ücretsiz kullanmaları yasaklanmaktadır³⁰.

16. asırda reaya hizmetleri ile ve angaryalarla ilgili *Kanûn-i Osmânî* maddeleri bu suretle belli başlı suiistimalleri tespit etmekte idi.

Dirlik sahiplerinin haklarını açık bir şekilde tayin etmek ve bid'atleri yasaklamak, reaya aleyhindeki işlemleri önlemek suretiyle Osmanlı kanûnnâmelerinin, *adâletnâme*'lerdeki aynı anlayıştan ilham aldığı tesbit etmek zor değildir.

Hatta bazı kanûnnâmeler, *adâletnâme* metinlerini de içine almaktadır. Bu *adâlet fermanları* umumiyetle tahrir emininin tesbit ettiği bir haksızlık veya bir bid'atin kaldırılmasına dair hükümlerdir³¹. Niğbolu kanûnnâmesindeki 19. madde güzel bir misaldir: "Harman mevsiminde zikr olan vilâyetin kânûn-i kadîmesi üzere her müzevvedden sipahisine bir tavuk ile bir boğaça alına ve tavuğu olmayandan bir akçe alına ve gayrı eyyâmda tekrar tavuk ve boğaça alınmaya, sipahi ve yahut subaşı ve sancak voyvodası köyüne varsa gücile atına yem ve otluk ve koyun ve tavuk talep eyleyip evden eve salgun salmıya, eğer ol köyde talep eyledüğü nesneden bulunursa akçesiyle ve rızalariyle satın ala. Bulunmaz ise elbette bulun deyü teklif eylemiye ve illâ kadılar men' eyliyeler, men' ile memnu' olmazlar ise dergâh-i muallâya arz eyliyeler".

977/1569 tarihli Agriboz kanûnnâmesi de bir *adâletnâme* ihtiva etmektedir. Orada "def' ve ref' olunan evzâ-i hâdise ve bide'ât-i mütehâdise" sayılmakta ve "âmme-i umûr-i vilâyet ve kâffe-i ahvâl-i memleket nehc-i şerî'at ve kanûn-i 'adâlet ve defter muktezasınca görülmek emr" olunmaktadır. Bu bid'atlerin başlıcaları şunlardır: Öşürün belli bir usûle göre alınmaması reayadan fazla tahsiline sebep olmaktadır. Bunu önlemek üzere a'şârın nisbetleri tesbit olunmuştur³².

²⁸ Ibid., s. 309.

²⁹ Hatvan Kanun nâmesi, Ibid., s. 317, madde 13.

³⁰ Lipve Kanun nâmesi, Ibid., s. 323-324, madde 6, 13.

³¹ Bak. Kanunî Süleyman devrine ait Niğbolu Kanun nâmesi, Ibid., s. 208, madde 11: s. 19.

³² Ibid., I, s. 341, madde, 4-9.

Resm-i otlak suiistimallere sebep olduğundan tamamiyle kaldırılmıştır. *Resm-i kışlak ve otlak* şudur: belli bazı yaylalarda otlatılan koyunlardan sürü başına bir koyun dirlik sahibi alır. Fakat reaya birkaç sürüyü bir araya getirerek bir koyunla kurtulmağa çalışır, yahut dirlik sahibi bir sürüyü birkaç sürü sayarak birden fazla koyun almak ister. Buna karşı kanun koyucu, üçyüz koyunun bir sürü sayıldığını ilân ederek bu çekişmeleri durdurmak istemiştir³³. Bizans devrinden kalma eski bir vergi olan çift başına bir kile buğday bir kile arpa vergisi "bid'at" sayıldığından burada kaldırıldı³⁴.

Agriboz kanûnnâmesinde ifade edilen bir prensip, eskiden beri Osmanlı idaresinin suiistimallere karşı kullandığı bir ölçüdür: Reayadan yeni defterde açıkça belirtilmemiş yeni hiç bir şey alınmaz³⁵.

Kanûn-i Osmânî'nin mahiyeti ve yasakladığı bid'atler hakkında 1524 Mısır Kanûnnâmesi de bize dikkate değer bilgiler sağlamaktadır³⁶.

Evvelâ bu kanûnnâmenin meydana getiriliş şekli konumuz bakımından dikkate değer.

I. Selim, Kahire'ye girdikten üç hafta kadar sonra vergi kaynaklarından istifade gayesile derhal arazinin tahriri için etrafa komisyonlar gönderdi. Bu işe 1523 e kadar devam edildi. Mısır'ın kendine mahsus şartları dolayısıyla Memlûk devrinden kalma kâtipleri kullanmak lâzım geldi. Fakat bunlar, tarihçi İbn İyas'ın da kaydettiği gibi, bu tahrir sırasında birçok suistimaller yaptılar, kendi çıkarları için köylüyü ezdiler. Birçok köylünün topraklarını bırakıp kaçmalarına sebep oldular. Memlûk devrine ait defterlerin çoğu yanmış olduğundan kontrol imkânı yoktu.

Halbuki Mısır'a vali tayin edilen Hayır Bay'a 1520 Eylül sonlarında I. Süleyman'ın gönderdiği fermanda³⁷ "İhyâ-i ma'âlim-i 'adl u insâf ve izâle-i merâsim-i cevr u i'tisâf etmekte kemâl-i teyakkuz üzerine" olması bilhassa işaret olunuyordu. 1524 ocak ayında Hâin Ahmet Paşa'nın isyanı sırasında Mısır işleri büsbütün çığırından çıktı. İsyân bastırıldıktan sonra durumu düzeltmek üzere bizzat vezirazam İbrahim Paşa 1 Zilhicce 930/30 Eylül 1524 de Mısır'a hareket etti (Mısıra varış 8 Cemâziyelâhir 931/2 Nisan 1525). Paşanın divan tezkirecisi olan Celâl-zâde Mustafa (sonraları Kanunî Süleyman devrinin kanun ve nizamlarını meydana getirmekte başlıca rol oynayan Büyük Nişancı) beraberinde idi. Celâl-zâde, vezirazamın akıl hocası durumunda olup Mısır'da islâhatın ve yeni kanûnnâmenin meydana getirilmesinde esas rolü oynamıştır. İbrahim Paşa, Mısır'a ayak basar basmaz "etrâfa adâletnâmeler gönderildi, herkes mezâlîm ve mehâyiften perhîz üzere olmak emrolundu, sâniyen Saîdeli valisi İbn Ömer ve İbn Nasr nâm şeyhûlarablar mezâlîmine binâen salb olundu ve mehâbet-i Paşa . . . . . kulûb-i mergûbeye sirâyet etti . . . . Beyne'r-re'âyâ mer'î olan Emîr Kayıtbay ve Gûrî kanûnlarının ki, hâî'n-i fir'avn-likâ nâmu Ahmed ve hisâbı namahmûd olan Paşa tagyîr ve tamâh-i hâmi müsted'âsınca teksîr ve taz'if eylemişti, emr-i şerifleri ile

³³ Ibid., I, s. 342.

³⁴ Bak. not 9.

³⁵ Barkan, Ibid., s. 343, madde 10; 1528 tarihli Malatya Kanûnnâmesi içindeki *Adâletnâme* için Ibid., s. 113-114.

³⁶ Bu Kanûnnâmenin bir sureti : Ibid., s. 355-387; Kanûnnâme hakkında bak. S. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and development of Ottoman Egypt*, 1517-1798, Princeton 1962; Kanûnnâme-i Mısır için bibliyografya, s. 407.

³⁷ Ferîdûn, *Münşed'üs-Saldân*, I, İst. 1274, s. 503-506.

defâtir-i a'tıkaya mürâca'at olundu, husûsâ re'âyânın hüsn-i rızâleriyle .....
 ..... mu'tedil vaz'ile tahfif kılındı ve der-i devlete 'arz olunup dâyimâ her biri
 ma'mûlun-bih olması hatt-ı hümâyûnla dahi buyuruldu". Üçyüz kadar mahpus
 borçları ödenip salıverildi. Bin kadar yetime nafaka ve giyecek verildi. İbrahim Paşa
 Padişahın daveti üzerine 22 Şaban 931/14 Haziran 1525 de Mısır'dan ayrıldı. Paşa'nın
 Mısır'daki davranışları ve bid'atleri kaldıran yeni Mısır kanûnnâmesi, adâletnâmelere
 vücut veren devlet anlayışını parlak bir şekilde aksettirmektedir. Kanûnnâme, Mısır'da
 Osmanlı Pâdişahı'nın otoritesini sağlam bir şekilde kuran askerî ve mülkî teşkilât
 yanında bid'atleri kaldırmak gayesiyle şu kaideleri koymaktadır: Mısır'da vilâyetlerde
 idare başında olan *kâşif*'lerin ve *şeyhularab*'ların başlıca vazifeleri, arazinin sulanması
 için gereken kanalların tamirine dikkat etmek, Kayıtbay gelir defterlerine göre vergileri
 tam olarak toplayıp hazineye teslim etmek ve bedevî Arapların hücum ve zulümlerinden
 fellâhları korumak. Vergisini ödeyen köylünün (fellâh) eline *Beylerbeyi* nişanı,
nâzır-ı emvâl ve *emîn* mührüyle bir tezkire verilir ve ikinci defa vergi alınması önlenir.

Herhangi bir fellâh bir mültezimi beylerbeyine şikâyet edebilir. Beylerbeyi,
 haksız alınan şeyleri alıp fellâha teslim eder ve suçluyu ağır cezaya çarptırır. Kayıtbay
 zamanından sonra meydana çıkarılmış olan bütün resimler ilga edilmiştir.

Hayır Bay zamanında altın ayarının düşürülmesi sebebiyle fellâhlara yüklenen
 bazı yeni vergiler, bid'at olduğundan kaldırılmıştır. Keza kâşiflerin köyden köye aldığı
 kuzu veya koyun (*ziyâfe*) ve yirmi akça yasaklanmıştır. Bu yasağı dinlemeyen kâşif,
 azl, hatta idam edilecektir. Şeyhularab'ın beylerbeyiye verdiği pişkeş için köylüye
 para ve eşya salgunu yapması yasaktır. Almakta devam edenler en ağır şekilde ceza-
 landırılacaktır.

Âmiller (mültezimler)in ve diğer görevlilerin köylüden aldıkları *der-âmed resmi*
 de yasak edilmiştir.

Arazi ölçenlerin (*messâh*) köylüden koyun ve arpa almaları yasaktır. İhtiyaçlarını
 kendi paralarıyla göreceklerdir.

İhmal yüzünden boz kalmış yerlerin vergisini fellâhlardan zulümle alan, zulüm
 ile köylünün dağılmasına sebep olan kâşif, şeyhulbeled veya *âmil* siyaset cezasına
 çarptırılacaktır. Şayet, sırf vergiden kaçmak için fellâhlar kendileri dağılmış iseler
 aralarından bir ikisi asılarak gözleri korkutulur.

Beytûlmalcinin izni olmadan ölümlerin gömülmemesi yüzünden ölümler ortada
 kalyormuş. İhmal gösteren beytûlmalci, beylerbeyi tarafından siyaset olunacaktır.
 Vergiler hususunda her türlü anlaşmazlık beylerbeyi, defterdar (*nâzır-ı emvâl*) ve
 kadının hazır bulunduğu divanda dinlenip karara bağlanacaktır. Mahkeme memurları
 davalılardan rüşvet almıyacaktır. Hazineye ait memuriyetlere beylerbeyi ve diğer
 beyler kendi adamlarını getirmeyeceklerdir. Reayanın davaları kadı hazır olmadan
 doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından görülüp hükme bağlanamaz. Bazı kadılar
 mahkemelerini naiplere satıyorlarmış. Bu gibi kadınların hapsedilmesi ve durumun
 Padişah kapısına bildirilmesi beylerbeyiye emredilmiştir. Valilerin ve mültezimlerin
 yanına yanaşma hizmet sahipleri tamamiyle kaldırılmıştır. Birçok suiistimallere bu
 araçlar sebep olmakta ve efendilerinin otoritesinden faydalanarak halkı soymaktadırlar.
 Bu gibi kimseler, bilhassa mahkemelerde büyük haksızlıklara sebep olmaktadırlar.
 Naipler ve muhızrlar hileli işlere alet olmaktadırlar. Bazı davalarda davacı hazır ve
 akli yerinde olduğu halde birtakım açığözler vekil sıfatıyla davayı üzerlerine almakta

ve menfaat koparmakta, haksız işlere sebep olmaktadırlar. Kadı, mutlaka davacıyı çağırarak ve şer'î bir özrü olmadan dava vekili tayin edenleri beylerbeyiye bildirecektir. Vekil ve müvekkil ikisi de şiddetli siyaset cezasına çarptırılacaklardır. Bu işlere âlet olan kadılar da beylerbeyi tarafından hapse konup durum Padişah kapısına bildirilecektir.

Kâşiflerden, meşâyihden (şeyhularab) ve sair vergi toplayan memurlardan bazıları fellâhları öldürür, mallarını gasbederler ve kadılar da suçluyu korurlarmış. Bu gibi kadılar da beylerbeyi tarafından azl ve hapsedilecektir.

Buraya kadar Kanunî Süleyman devrinde ve ondan önce *Kanûn-i Osmânî*'nin esas prensiplerini ve bu prensiplere göre hangi durumların *bid'at* sayıldığını gözden geçirdik. Aşağıda doğrudan doğruya adâletnâmeler üzerinde duracağız.

* * *

I. *Eflâklara ait adâletname*. 967 Şevval tarihli adâletnâme (No. VI.) Semendere sancağındaki birtakım *bid'at*lerin kaldırılması için gönderilmiş bir adâletnâmedir. Metinde *Adâletnâme-i Hümâyûn* deyimini kullanılmaktadır. Bu adâletnâmenin özellikleri, belli bir bölgedeki *bida'at*leri kaldırmayı hedef tutmuş olması ve *bid'at*lerin neden ibaret olduğunu bildirmemesidir. Bu *bid'at*lerin ayrı ayrı tesbiti işini ve önlenmesini Semendere kadısına emretmektedir. Bunlar, *şet'at*, *kanûn* ve *tahrîr defteri* ne aykırı olarak Sancak-beylerinin ve adamlarının yahut eminlerin ve âmillerin (mültezimlerin) ve diğer hükümet görevlilerinin reyadan fazladan aldıkları şeylerdir. Evvelce kaldırılması emredildiği halde bu adâletnâme ile yeniden yasaklamak gerekmiştir.

Semendere, İmparatorluk içinde özellik taşıyan bir bölgedir. Burası, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğuna katılincaya kadar Avrupa'da en mühim serhad bölgesini teşkil ediyordu. Rumeli'nin başka yerlerinde uygulanan tipik Osmanlı kanunları burada ancak 943/1536 de uygulanmıştır³⁸. Osmanlı hükümetinin burada reyayı ve özellikle bölgenin müdafaasında mühim bir rol yüklenen Eflakları, neden iyi tutmağa ve memnun etmeğe çalıştığını anlamak güç değildir³⁹. 1536 a kadar Semendere kanunu, klasik Osmanlı kanunlarından farklı olduğu içindir ki, 1501 den önce II. Bayezid zamanında yazılmış olan fakat I. Süleyman'a atfolunan Kanûnnâmede her defasında "Ammâ Semendere'de..." cümlesiyle bu bölgedeki farklı durum belirtilmektedir. Semendere kanûnnâmesi, *Kanûn-i Osmânî*'ye özelliğini kazandıran başlıca iki vergi grubunda (raiyyet rûsûmu ve a'sâr) şu ayrılıkları ihtiva etmekte idi:

1) *Raiyyet rûsûmu* yerine biçme vaktinde her *baştına* sahibi bir araba ot ve bir araba odun verir. Mevsiminde otluk ve odun alınmazsa, ot için 7 akça ve odun için 3 akça ödenir.

Halbuki biliyoruz ki, *Kanûn-i Osmânî*'de bunlar *çift-resmi* veya *ispence* adı ile anılan *raiyyet rûsûmu* ile karşılanmakta idi⁴⁰.

³⁸ Semendere bölgesi, evvelâ 1439-1444 yılları arasında, ikinci defa 1459 da Osmanlı hâkimiyeti altına geçmiştir. F. Babinger'in yazdığı gibi Fatih, Semendere'yi muhasara ile almamış, şehrin anahtarları kendisine Pirot'da iken teslim olunmuştur. Bak. benim, *Mehmed the Conqueror (1432-1481) and his time*, Speculum, XXXV - 3 (1960), s. 421. *Sulhen* zaptın mühim hukukî neticeleri olmuştur.

³⁹ Karşıla. N. Beldiceanu, *La Région de Morava - Timok dans les documents de Mehmed II et de Selim I*, Revue des Etudes Roumaines, III-IV (1957), p. 111-115.

⁴⁰ Bak. H. İ. *Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu*. Belleten, XXIII (1959).

4) Eflakların hane başına ödedikleri *flori-resmini* toplamak için giden florıcılar, her yerin kadısı ile birlikte bu resmi toplayacaklar ve kendileri için hane başına yalnız bir akça florici (*emtn*), bir akça kâtibi alacaktır. Ondan başka *Poklon*^{47b} ve başka adlar altında hiç bir şey istemeyeceklerdir.

5) Eflaklar, sancak beyine ev yapmak zorunda değildirler. Ancak voyvoda için her nahiyede belli bir yerde nahiyeye halkı bir ev yaparlar ve tamirine bakarlar. Her gelen voyvoda orada oturur.

6) Voyvoda, halktan istediğini parasiyle ala. Para cezası veya *siyâset* cezaları hususunda kadının izni olmadan kendiliğinden hareket etmeye ve reayayı tutuklamaya. Voyvodalar zorla ot, arpa, saman, tavuk almayalar.

7) Eflakların çayırlarına, bahçelerine, tahıllarına ve terekelerine ve otlaklarına sancak-beyi ve adamları at salıverip zarar verdirilmeyeceklerdir. At - oğlanlarının reayadan yem ve yiyecek almasına müsaade etmeyecektir.

8) Domuzlar bir kimsenin timarında otlamıyorsa *otlak - hakkı* alınmaz.

9) Yeni gelen voyvodanın, *primikur*'lardan birer karın yağ, birer kebe alması da yasaklanmıştır.

10) Muharebe zamanında sancak beyleri *voyvoda*'ları ve *subaşı*'ları, *knez*'ler ve *primikur*'lar, Eflakların zorla atlarını, silâhlarını alıyorlarmış. Bu da men'edilmiştir.

11) Hıristiyan köyleri içinde oturan müslümanlardan hıristiyanlara zarar gelmiyorsa yerlerinde kalabilirler. Aksi halde yerlerinden göçürülecek, Müslümanlar hep bir arada oturacaklardır.

12) Bu adâletnâme ile eski Despot Kanunu da kaldırılmıştır. Anlaşıldığına göre, Despot Kanunu, bazı davaları Eflakların kendi aralarında hal ve fasletmeleridir. Adâletnâme, her türlü ihtilâfın kadı ve sancak-beyi marifetiyle halledilmesini emretmektedir.

934/1527 tarihli Semendere Eflakları kanûnnâmesi de⁴⁸ sancak-beylerinin hâlâ Eflaklardan parasız veya küçük bir ücret karşılığında buğday ve arpa aldıklarını açıklamaktadır. Sancak-beylerinin ihtiyacını da göz önüne alan kanun koyucu, bir orta yol bulmuştur: Buna göre, her köyde on beş haneye bir yük arpa (1 yük=beş kile = 100 okka) veya üç haneye bir kile arpa ve 25 hane ve daha ziyade haneli köylerde ise birer kile buğday verilmesi emredilmektedir. 922/1516 da sancak beylerine her köyden belli miktarda arpa ve buğday tayin edildiğini biliyoruz. Bu yeni hüküm, bilhassa sefere çıkacak atlı asker için arpa miktarını artırmakta, fakat sancak beylerinin gelişigüzel *salgun* yapmasını önlemektedir. 943/1536 tarihli Semendere defteri kanûnnâmesinde⁴⁹ nihayet Eflakların statüsünde esaslı bir değişiklik yapıldığını görmekteyiz: Bu tarihe doğru Pâdişah'ın bir fermanı ile Eflaklara ait eski kanunlar yürürlükten kaldırılmakta, *Kanûn-i Osmânî* uygulanarak bu zümre de diğer reaya gibi klasik Osmanlı vergilerine tâbi tutulmaktadır. Biliyoruz ki, Macaristan fethinden sonra bu bölge artık bir serhad olmaktan çıkmış bulunuyordu. Bundan sonra Eflaklar, şer'i ve örfî vergileri ödeyeceklerdir. Fakat "hukûk-i şer'iyye ve rûsûm-i 'urfîyye takdir olunup zikr olan *petnik* ve *zamaniç* ve sâir teklîfât ve salgun merfû' olmak lâzım iken" yalnız

^{47b} *Poklon*, Dr. Bojanic-Lukac'a göre *bahşiş* manasına Sırpça bir kelimedir.

⁴⁸ Barkan, *Ibid.*, s. 325.

⁴⁹ Başvekkâlet arşivi, tapu defteri no. 187.

petnik ve *zamanîş* âdetleri kalkmış, diğerleri kalmıştır. Bu yüzden “re‘âyâ ziyâde bî-huzûr ve müteellimdir”. Mültezimler ve cizye için *nevyâfte* ve *mürde* yoklayan görevliler, köy köy gezip reayadan fazla para almaktadırlar. Kanûnnâme bu hususları tamamiyle kaldırmakta, “sancak-beyi cânibinden ve adamlarından ve voyvodalardan kimesine salgun arpa ve buğday salmaya ve bal ve yağ salınmaya” demektedir.

H. 967 tarihli Semendere adâletnâmesi (No. VI.) işte hâlâ bu gibi bid‘atlerle ilgilenmiş olmalıdır.

II. *Angaryalar*. Eflaklar kanunundaki gelişim, *Kanûn-i Osmânî* bakımından ilgi çekicidir. Orada evvelâ Fatih devri sonlarına doğru eski *aynî* vergiler *nakdî* vergilere çevrilmiş, hizmet ve angaryalar sınırlandırılmış, daha sonra da bu eski kanunlar tamamiyle kaldırılarak Osmanlı kanunları ve vergi sistemi uygulanmıştır. Çift-resmi sisteminde olduğu gibi, bu değişikliği yapabilmek için hükümet, reayanın eline yeter derecede para geçtiğine ve hizmetler yerine para vermeğe hazır olduğuna hükmetmiş olmalıdır. Başka deyimle, para ekonomisi yeter derecede gelişmiş olsa gerektir. Aynı gelişimi biz İmparatorluğun başka taraflarında, meselâ Doğu-Anadolu vilâyetlerinde ve Suriye’de de görmekteyiz. Osmanlı *raiyyet rûsûmu*, *a‘şâr* ve *cizye* konulduktan sonra artık *salgunlara* ve diğer hizmetlere mahal kalmadığı hakkında H. 943 tarihli kanûnnâmedeki kayıt bilhassa dikkati çeker. Bid‘atlerin menşei bakımından buradaki durum mühim bir noktayı açıklamaktadır, o da *Kanûn-i Osmânî* girdikten sonra, sancak beylerinin, timar sahiplerinin ve diğer görevlilerin eski vergileri *yerleşmiş âdetler* olarak devam ettirme temâyülüdür. Bu suretle eski vergiler *bid‘at* olarak yerleşmiş ve bunun üzerine yeni vergiler eklenmiş olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun başka taraflarında da Osmanlı idaresinin mücadele ettiği birçok bid‘atlerin (angarya ve salgunların) menşei budur. 17. asırda askerî sınıf mensuplarının yaptıkları *salgunlar* İmparatorluk için bir âfet halini aldığı zaman bunun aslında eski bir usûle dayandığını unutmamak lâzımdır.

Osmanlı devrinde *aynî* vergilerin ve hizmetlerin, Sırbistan’da Trakya ve Makedonya’da olduğundan daha uzun ömürlü olması tarihî bir sebebe atfolunabilir: Duşan kanununa göre, Sırp *pronoia* sisteminde para vergileri ikinci derecede olup, esas köylünün yerine getirmek zorunda olduğu hizmetlerde idi. Bizans’a tâbi Trakya’da ise para ekonomisinin gelişmesi sonucu olarak esas rol *nakdî* vergilerde idi⁵⁰. Bizans topraklarında angaryalar karşılığında belli miktarda *nakdî* resim konulduğu halde Sırbistan’da hizmetler devam etmekte idi. Meselâ, Duşan kanununda bütün *meropsiler* için şu madde vardır: Onlar “pronoia (timar) sahibi için haftada iki gün çalışalar, kendisine yılda bir kırala ait *hyperpre*’i (altın para) vereler, hep birlikte bir gün ot biçeler, ve bir gün bağda çalışalar, bağ yoksa onlar için başka işlerde bir gün çalışalar, merof verdiği mahsûlü anbara koya, ondan kanuna muhalif başka hiç bir şey istenmeye”⁵¹.

Kanûn-i Osmânî, reayanın sipahi için birtakım angarya hizmetleri yerine getirmesini *âdet* olarak kabul etmekte, fakat bunları kesin bir şekilde sınırlandırmaktadır: Reaya kendi köyünde sipahi için anbar yapar, fakat ev yapmaya zorlanamaz. Ev yapma mükellefiyeti bazı hallerde ve bazı bölgelerde nadiren kabul edilmektedir.

⁵⁰ Ostrogorskij, *Ibid.*, s. 113-116, 202.

⁵¹ Ostrogorskij, *Ibid.*, p. 366.

Reaya, sipahiler üzerine hâssa kaydolunan çayırları biçer ve yerinde yığarlar, fakat sipahilerin evine kadar arabalarıyla taşımazlar. Senede üç gün sipahinin toprağında angarya çalıştırılmaz, ekin ekmeğe mecbur edilemezler.

Sipahinin a'şâr mahsûlünü köydeki anbara kadar taşırlar, fakat başka bir köye taşımaya mecbur değildirler. Ancak *hisar-erlerinin* mahsûlünü hisara, uzaklığı bir günden fazla değilse, taşırlar. Keza sipahiye ait a'şâr mahsûlünü satılmak üzere en yakın hububat pazarına kadar arabalarıyla götürürler. Fakat en yakın pazar bir günden uzak mesafede ise buna mecbur değildirler.

Bulgaristan sancaklarında fetihten önceye ait bir *âdet-i kadîme* olarak harman vak-tinde ve mart başında *ispence resmi* toplanırken sipahiye *birer tavuk ve birer boğaç* (bir ekme somunu) verilmesi kabul edilmiştir.

Bunlar *Kanûn-i Osmânî*'ye girmiş ve yerleşmiş angarya ve âdetlerdir. Fakat bazı bölgelerde ayrıca sipahi için ev yapmak, yahut kışın ot ve odun vermek (hane başına bir araba veya bir yük⁵²), sipahinin bağında veya tarlasında senede üç gün çalışmak gibi angaryalar devam etmekte bulunmuştur.

Burada, Kıbrıs fethinden sonra eski rejimde yapılan değişiklik hatırlanmağa değer. Venedik idaresinde *parikozlar* veya *pareykozlar* (toprağa bağlı köylü) hâkim sınıf mensuplarına haftada iki gün angarya çalışmakta idiler⁵³. Osmanlı idaresi, reayayı devlete ait şekerhanelerde, tarlalarda ve gereken diğer hizmetlerde kullanmak üzere iki günlük angaryayı bir güne indirdi⁵⁴. Osmanlı devletinin "himâyet-i memleket" için reaya *avârız-i divâniyye* adı altında birçok hizmetler veya karşılığı vergiler yüklediği ve bunların bilhassa 16. asır ikinci yarısından sonra ağır bir yük halini aldığı bir gerçektir. Biz burada yalnız vilâyetlerde görevlilerin yaptığı suiüstimleri ve bid'atleri ele almış bulunuyoruz.

Burada yayınladığımız 17. asır ortalarına ait bir hüküm (No. XII.) sipahilere ait hakları garanti altına almağa çalışan bir vesikadır. Vesikadan anlaşıldığına göre, o zaman reaya vergilerini tam olarak ödedikten sonra herhangi bir suretle sipahiye kolaylık göstermekten ve yardım etmekten kaçınmaktadır. Meselâ, onları köylerine konuk almamakta, âdet olmuş bazı hizmetleri yerine getirmemektedirler. Anadolu beylerbeylerine ve kadılarına gönderilen bu hükme göre, reaya sipahilerini daima kendi üzerlerinde emir sahibi bilecekler, sözlerine karşı gelmeyeceklerdir. Her birini üç gün misafir edip kendilerine ziyafet hazırlıyarak ikram edecekler, bu süre içinde hayvanlarını da besleyecekler, sipahiden müsaade istemeden onu bırakıp kendi işlerine gitmeyeceklerdir. Eğer sipahi o köyde bir ev ve ahır yapmalarını isterse yapacaklar, onun *imece* hizmetini görecekle, tohumunu kendi yanından vererek arpa ve buğday ektirmek isterse, ekeceklerdir. Sipahinin istediği hizmeti yapmayan reaya *ta'zir*'e müstahak olur, yani sipahi onu paylamak ve dövmek hakkına sahiptir⁵⁵.

Reaya, köyde hububatı koymak için sipahiye bir anbar yapmalı, bu mahsûlü satmak için hayvanlarına yükleyerek en yakın pazara götürmeli ve bunun için hayvan kirası istememelidirler. Şayet sipahi, anbarındaki a'şâr mahsûlünü harman zamanına

⁵² *Odun ve Ot* hizmeti için bak. *Raiyyet Rûsûmu*, s. 578-80.

⁵³ Bak. G. Hill, *A History of Cyprus*, III, Cambridge 1948, s. 805.

⁵⁴ Barkan, *Ibid.*, s. 348-49.

⁵⁵ Bu nevi cezalar için Coşkun Üçok, *Osmanlı Kanûnnâmeterinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*, Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası, IV, s. 48-50.

kadar va'de ile cârf narhtan üç dört akçe ziyade ile reaya arasında dağıtırsa, bunu almamakta ısrar etmemelidirler. Sipahiler kendi reayalarının hareketlerini kontrol altında tutarlar, namaz kılmayanları ve kötü işlere girişenleri men'ederler. Reaya suç işler ve Şerî'ate göre *certme* almak gerekirse, *certme*'nin yarısını alalar (diğer yarısı sancak-beyine veya subaşıya aittir). Buna karşı sipahiler de timar köylerinde üç günden ziyade kalmamalı ve reayadan kaldıramıyacağı şeyleri istememeli, zorla evlerine inmemelidirler. Sipahi, kendi timarında oturuyorsa, reaya için üç gün besleme mecburiyeti yoktur. Keza reayanın sipahi dirliği içindeki topraklarını sipahinin bilgisi ve müsaadesi olmadan başkasının tasarrufuna bırakması, kiraya vermesi, *kesimle* iltizama vermesi ve bağışlaması câiz değildir. Aksi takdirde sipahi yapılmış olan işlemi bozabilir ve toprağı sahibine tapu ile verir, istemezse yabancıya verir.

III. *Salgunlar*. Gördük ki, *adâletnâme*'ler esas itibarile *Kanûn-i Osmânî* gibi, reayanın mükellef olduğu vergiler ve hizmetlerle ilgilidir. Osmanlı vergi sistemi ise, *raiyyet rûsûmu*, *a'sâr* ve *bâdihavâ rûsûmu* gibi üç esas vergi grupuna dayanır. Hizmetlerin ve angaryaların *raiyyet rûsûmu* ile nasıl sıkı sıkıya ilgili olduğunu ve bu sahada *Kanûn-i Osmânî*'nin tutumunu yukarda göstermeğe çalıştık. Bu saha ile ilgili olarak görevlilerin kanunsuz salgunlar salması, kalabalık bir maiyetle köyleri devre çıkarak kendilerini ve hayvanlarını besletmeleri adâletnâmelerin ve kanunların şiddetle yasakladığı en yaygın suiistimal şekilleridir. *Salgun* veya *salma* reayadan istenen olağanüstü *nakdî* veya *aynî* vergilerdir. Umumiyetle hane başına belli miktarda arpa ve buğday ve başka yiyecek şeyler toplamaktan ibarettir.

Kanûn-i Osmânî ancak olağanüstü durumlarda, memleket yararı için ve Pâdişah'ın hususi emriyle bu gibi *salgunlara* müsaade etmiştir. Bu prensip, şu kanun maddesinde özetlenmiştir: "Vilâyete *avâriz* tahmîl olunmak himâyet-i memleket için benüm emri şerifimle olandan gayrı câiz değildir"⁵⁶. Görevlilerin reayadan kendileri için âidât veya hizmet istemeleri, *salgun* salmaları, Osmanlı Pâdişah'ının mutlak hukukuna bir tecavüz sayılır. Kanuna göre "toprak ve reaya Padişahındır". Toprak ve reaya üzerinde onun iradesi dışında kimse bir tasarrufta bulunamaz.

Kanûnnâmelerde beylerin yaptığı bazı salmalara, bilhassa arpa ve buğday salmalarına ancak bazı istisnaî durumlarda müsaade olunmuş, bununla birlikte salmaların miktarı dikkatle sınırlandırılmış, reayanın gelişigüzel soyulması önlenmek istenmiştir. Meselâ 991/1583 tarihli Trabzon kanunnâmesine göre, burada beylerbeyi ve sancak-beyi için ot, arpa, saman, odun salgunlarına müsaade olunmuştur. Bu bid'ate müsaade olunması oradaki olağanüstü şartların bir sonucudur. Burada beyler kendi kapı-halkını ve hayvanlarını beslemek için büyük sıkıntı çekmekte idiler. 1510 da burada vali olan Şehzâde Selim (I. Selim) şöyle yazıyordu: "Bu vilâyette galle cinsinden nesne bitmeyüp kileti ve zarûreti 'ale'd-devâm olduğu sebebden sancak beyi olanlar 'âciz ve firûmânde kalurlar imiş, tereke taşradan gelür imiş"⁵⁷.

Başka taraflarda Osmanlı hükümeti, fetihten önceki bu gibi salmaların devamına yine özel şartlar dolayısıyla müsaade etmiştir. Meselâ, Semendere serhad sancağında sancak-beyinin her on beş hanede 100 okka arpa ve 25 haneden büyük köylerde 20 okka buğday toplamasına izin verildiğini gördük⁵⁸.

⁵⁶ Barkan, *Ibid.*, s. 207, madde 22.

⁵⁷ Bak. Ç. Uluçay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, Tarih dergisi VI, sayı 19, s. 75.

⁵⁸ Barkan, *Ibid.*, s. 325, madde 9.

Sipahilerin de zarurî bazı durumlarda, miktarı iyice sınırlanmak suretiyle, köylüden bu gibi bazı isteklerde bulunmaları kabul edilmiştir. Meselâ Musul'da köylü mahsûlden vergi almak için köye gelen sipahiye ölçme işi bitinceye kadar atı için yem ve bir adamı için yiyecek verirdi⁵⁹.

Fakat H. 947 tarihli *adâletnâme*'ye (No. V.) göre, eyaletlerde beylerbeyiler, sancak-beyleri, kadılar ve nâipleri, beylerin voyvodaları, zeâmet ve timar sahipleri, evkaf ve emlak sahipleri reayaya "kendüleriçün her yılda odun ve yağ ve bal ve sâir bunun emsâli nesnelere salub" günlük narh fiyatlarından aşağı fiyatla zorla erzak almaktadırlar. Sancak-beylerinin voyvodaları, timar ve zeamet sahiplerinin adamları, timar veya hâs köylerine ilk defa vardıklarında *nal-bahâ* adı altında her köylü ailesinden bir miktar para toplamaktadırlar. Bunu meneden *adâletnâme*, ileride bundan doğrudan doğruya hâs ve timar sahiplerini sorumlu tutacağını ilân etmektedir.

H. 1005 Rebi'ülâhir tarihiyle Revan kadısına gönderilen *adâletnâme*, (No. IX.) özellikle askerî sınıfının salgınlarına karşı çıkarılmış bir vesikadır. *Adâlet-nâmenin* suçladığı kimseler, Kapıkulu ocakları mensupları (sipahi - oğlanları, silâhdâr, yeniçeri, cebeci, topçu, kapucu) ve beylerbeyilerin ve sancak-beylerinin subaşları yahut o adı takınan kimselerdir. Bunlar silâhlariyle dolaşip köylere kendi başlarına *salgun* (salma) yapmaktadırlar. Başvurdukları usûller şunlardır: Köye bir bozdoğan veya bir bıçak gönderip para toplamakta, harman zamanında hediye diye harman başına bir kalıp sabun veya bir akçalık bir takke (arakiyye) veya bıçak bırakıp zorla bir kile buğday ve bir kalıp sabun karşılığı bir baş koyun almaktadırlar. (bir koyun o zaman 125 akça ediyormuş). Soyguna meşrû bir görünüş veren bu usûl, Anadolu'da ve Rumeli'de ehl-i örfün başvurduğu umumî bir âdet olduğu 1018 tarihli *adâletnâmeden* anlaşılmaktadır. Bu *adâletnâme*ye göre, askerler reayaya istesin istemesin bir bıçak, bir arakiyye (takke) veya bunun gibi bir şey bırakmakta, karşılığında damızlık diye birer koyun, birer kovan bal yahut ikişer üçer kile hububat toplamakta, vermeyenlere dayak atmaktadırlar. Bundan başka reayanın tarla, bağ ve evlerini benimseyip *imece* diye zorla çalıştırıyorlar, odunlarını *imece* ile taşıyorlar ve hizmete gitmeyenlerin parasını alıyor ve dövüyorlarmış. Kalabalık atlı gruplar halinde köy köy dolaşip kervansaraya veya *menzil-evine* inmeyerek reayanın ailesiyle oturduğu evlere iniyorlar, zorla yiyecek ve yem alıyorlar ve ücretini ödemiyorlarmış. Hizmet için reayanın kız erkek çocuklarını meclislerine çağırıyorlar ve kötülük ediyorlarmış, Sancak-beyi ve subaşları da *selâmluk*, *aylık*, *cerîme* adı altında aydan aya her köyde çok çok salgun salıp para toplamakta imişler. Bütün bunlar Pâdişaha duyurulduğundan çıkarılan bu *adâletnâmede*, Pâdişah bu suistimalleri yasaklıyor ve bu işleri yapanları *âsi* ve *zâlim* sıfatıyla kulluktan çıkarıyor ve idamlarına hükmediyor. Her köyde ahaliden bir yiğit-başı seçilmesini ve bu gibileri tutuklamalarını ve kadı mahkemesine getirmelerini emrediyor. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun habilitasyon tezinde⁶⁰ 1590-1612 tarihleri arasında Azerbaycan'da Osmanlı idaresi altına geçmiş bölgelerde reayanın bu gibi suistimallere katlanamayarak yerlerini yurtlarını bırakıp Şaha ait bölgelere kaçtıkları arşiv vesikalarına göre çok iyi belirtilmiştir. Birara Revan'da zengin köy ve mezrealar Pâdişah hâslarına katılmış, ahalisi kaçmış geliri az yerler ise ulûfeleri hazineye kalmak

⁵⁹ Ibid., s. 176, madde 18 (III. Murad Devri).

⁶⁰ *Osmanlı-Safavî Siyasî Münasebetleri*, Habilitasyon Tezi (1965), ikinci bölüm (1590-1612).

şartıyla Revan ve Nahcivan kalelerindeki kullara zeâmet ve timar olarak verilmiştir (H. 1000 tarihlerinde). Fakat sonra bütün zeâmet ve timarlar Pâdişah hâsları yapılmıştır. Bu sefer de hâs gelirini toplayan emin ve mültezimlerin zulmü yüzünden bu köylerdeki halk kaçmakta ve gelir mütemediyen düşmektedir. Nihayet kulların müracaatı üzerine hâslar tekrar timar ve zeâmet olarak dağıtılmıştır.

Dr. Kütükoğlu'nun gösterdiği gibi, bu bölgede İranlıların bir taarruzuna karşı muhafaza hizmetinde kalan çok miktardaki kapıkuluna mahallî kaynaklardan ulûfe yetiştirmek imkânı yok idi. Timar ve zeâmet olarak verilen köyler de harap halde idi. Bu sebeple Diyarbakır hazinesinden Revan kullarına ulûfe yetiştirilmesine çalışılıyordu. Güç durumunda olan kapıkulu, itaatsizlik göstermeğe başlamış, reaya üzerine yürümüştür. İşte H. 1005 tarihli adâlet-nâmede söz konusu olan suiistimaller bu durumun bir neticesidir. Bu durum askerinin neden reayayı tedirgin eden bu hareketlere giriştiğini açıklamaktadır. Özetle, doğu serhaddindeki muhafız kapıkullarının "fesâd ve şekâveti" o zaman devleti uğraştıran başlıca meselelerden olup adâletnâme bu mesele ile ilgilidir.

Bunun gibi birçok hallerde askerî sınıfın müşkül şartlar altında bulunduğu, merkezden maaş ve ücret alamadığı bir vakıdır. Kendisini ve hayvanını beslemek mecburiyetinde olan asker *salgun* usûlüne başvurmuştur. Tabii çoğu zaman bu durum memleket ölçüsünde soygunlara yol açmaktadır. Onlar sıkıntı zamanlarında *salguna* müsaade eden eski kanun ve âdetlerden cesaret almakta ve hareketlerini meşrû göstermeğe çalışmaktadırlar. Hatta bir çok celâli grubunun vaktiyle devlet hizmetinde veya paşaların kapısında hizmet ederken dirliği kesilen askerlerden mürekkep olduğu unutulmamalıdır. Nihayet devletin uyguladığı 'avârız vergileri de, aslında devlet salgunlarından başka bir şey değildir ve 16. asır ikinci yarısından itibaren reaya üzerinde devamlı ağır bir yük haline gelmiştir. Kayda değer ki, Anadolu'da *salguncu*, tahsildâr, vergi toplayan manasında bugüne kadar yaşamıştır⁶¹.

H. 1018 tarihli adâletnâmede (No. X) beylerbeyilerin, sancak-beylerinin hâslarını iltizama alan voyvodaların zorla her köyden ayda otuz kırk altın veya kuruş salma topladıkları tespit edilmektedir. Aydan aya alınan bu salma 1005 tarihli adâletnâmede anılan *aylık salgunu*'ndan başka bir şey değildir. 1018 adâletnâmesi beylerbeyi ve sancak beylerinin hâslarını iltizama vermelerini, onların veya adamlarının *salgun* salmalarını yasaklamaktadır.

Görevlilerin köylerde devre çıkmaları, köylünün evine inmeleri, kalabalık maiyetleri için ücretsiz yem ve yiyecek almaları en eski kanunlarda dahi şiddetle yasaklanan bir suiistimal olarak görülmektedir.

H. 947 tarihli adâletnâmeye göre (No. V), *pâre voyvodaları* yirmişer otuzar kişilik atlı gruplar halinde köyden köye konup reayadan zorla para, koyun, davar, tavuk ve hayvanları için yem almaktadırlar. Bunların, yanlarına *levendleri* aldıkları bu adâletnâmede kaydedilmektedir. Bu devirde *levend*, başı boş delikanlı, işsiz güçsüz serseri manasında kullanılmakta idi⁶².

H. 947 tarihli adâletnâme, gerekli mühim bir iş çıkmadan kalabalık gruplar halinde köylere çıkılmasını ve *levend* kullanılmasını men'etmektedir. *Devre çıkma* halleri ve usûlleri bu adâletnâmede tesbit olunmaktadır: Onlar kendilerine ait timar-

⁶¹ Bak. *Söz Derleme Dergisi*, c. III.

⁶² Bak. M. Cezar, *Leventler*, İstanbul 1965.

ların gelirini toplamak, öşür mahsûlünü satmak için veya memlekete ait mühim bir iş sebebiyle köylerde dolaşmağa çıkabilirler. Bunun dışında köylere çıkılmasını önleme yetkisi sancak - beylerine ve kadılarına tanınmıştır. Ceza ve *certme* için gitmek gerektiği zaman, fiilen bir hırsızlık, soygunculuk, katl ve bunun gibi ağır bir durum olmalı ve hasımlar gelip davacı olmalıdır.

H. 1018 tarihli adâletnâme, kadıların teftiş görevini kötüye kullanarak devre çıkmalarını da yasaklamaktadır. Bilindiği üzere, bir bölgede eşkiyayı meydana çıkarmak için kadılarına *umum teftiş* hükmü gönderilir. Fakat kadılar, voyvodalar ile bir olup sözde teftişe çıkmakta, çeşitli yollarla reayayı soymaktadırlar. Bu adâletnâmede, bir köye gelen misafirlerin, bekârlara ayrılmış *azabhânelerde* veya boş evlerden birinde kondurulması ve yiyecek ve yemeklerini günlük narha göre paralarıyla ve köylünün gönül rızası ile almaları emredilmektedir. Bu emre karşı gelenler Pâdişah - kapısına bildirilecektir. Bu gibiler, süresiz küreğe koyma cezasıyla tehdit edilmektedir.

Yine H. 1018 tarihli adâletnâmede, beylerbeyi ve sancak - beyi hâslarını iltizam eden voyvodaların, kalabalık atlı gruplar halinde "vilâyet üzerine çıkıp devr eyleyip" halkın yalnız yiyeceklerini değil, at, katır, deve, köle ve mallarını da zorla ele geçirdiklerinden ve her türlü vergiyi kanunda ve defterde yazıldığından fazla aldıklarından şikâyet olunmaktadır. Beylerbeyiler ve sancak - beyleri kendileri de *certme* toplamak için pek çok atlı ile devre çıkmakta, bir köye "varub nice günler oturub" *certmeleri* fazlasıyla ve zulümle aldıktan başka reayanın bedava hayvanlarını ve yiyeceklerini zaptetmekte, *salgunlar* salmaktadırlar. *Devir ve salgun*, bu adâletnâmede tekrar yasaklanmaktadır. Şayet bir şikâyet ve suç sebebiyle çağırılırlarsa voyvodalarını hadise mahalline yalnız üç dört atlı ile göndermeleri emredilmektedir.

H. 1058 tarihli bir hükümden (No. XII.) öğreniyoruz ki, timar sipahilerinin de kendi dirliklerine dahil köylere on onbeş atlı ile gitmeleri ve üç günden ziyade kalmaları yasaklanmaktadır. Müsterek timarlarda bu gibi suistimallerin daha ağır bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Bir adâletnâmede (No. XVI.) bir köyü ortaklaşa elinde tutan üç sipahiden her biri ayrı bir çok atlı ile o köye gelmekte, reayanın aileleriyle oturdukları evlere inmekte, bedava kendilerini ve hayvanlarını besletmekte, ayrıca *nal - bahâ, selâmlık, hizmetkâr akçesi, resîd akçası* adıyla paralarını almakta, onları şahsî hizmetlerinde kullanmakta ve bunun gibi birtakım zulümler yapmaktadırlar.

IV. *A'sâr'da suiistimaller*. H. 1004 tarihli adâletnâmede (No. III.) bahis konusu olan mühim şikâyetlerden biri şudur^{62a} : Hububat öşrü mahsul üzerinden aynen alınmayarak harmanda fazlasıyla bir ücret takdir olunarak alınmaktadır.

Reayadan öşür mahsûlünün *aynen* değil, *para* olarak alınması, kanunların eskiden beri sık sık yasakladığı yaygın suiistimallerden biridir.

1540 tarihine doğru Diyarbakır vilâyetinde timar sahipleri tarafından *tereke* (hububat) öşrü yerine fazla fiyatla karşılığının para olarak alınması üzerine birçok kimseler topraklarını bırakıp kaçmışlardır. Sipahiler ve diğer dirlik sahipleri, öşür mahsûlünü paraya çevirme külfetinden kendilerini kurtardığı ve mahsûlün ucuzladığı zamanlarda kendilerini kayıptan koruduğu için bu usûlü tabiatıyla tercih etmekte idiler. Halbuki, özellikle bazı bölgelerde mahsûlün paraya çevrilmesi köylü için çok güçtür. Çoğu zaman mahsûlü ucuzca elinden çıkarmasına sebep olur. Köylü için bütünü güç olan bir durum, öşür gelirini *kesime* bağlamaktır. *Kesim*, öşür mahsûlü karşılığı

^{62a} 'Aşâr ve sâlâriyye için bak. L. Güçer, XV. - XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst. 1964, s. 51 - 59.

her yıl belli miktarda bir para ödemeyi kabul etmektir. Bu takdirde timar sahibi hububat üretiminde ve fiyatlardaki dalgalanmalardan müteessir olmaz. *Kanûn-i Osmânî*'de yalnız bağ ve bahçe mahsullerinde öşür karşılığı *kesim* alınmasına müsaade olunmuş ve bu usûl Şerî'ate uygun bulunmuştur⁶³. Dirlik sahipleri bazan anbarları olmadığı için mahsûlü aynen almaz, yerine para isterler. Buna karşı *Kanûn-i Osmânî* reayanın sipahiye köyde bir anbar yapması bid'atini kabul etmiştir.

H. 1004 tarihli adâletnâme, mahsûlün "vaktiyle ta'sîr" edilmesini de emretmektedir. Yeniçerilere verilen bir adâletnâmeye göre (No. XI.), harmanda vaktiyle alınmayan a'sâr mahsûlünü dirlik sahipleri sonra ziyadesiyle isterlermiş. Buna karşı "öşürlerin harman üzerinde" aldırılması emredilmektedir. Dirlik sahibi hazır değilse, onun timardaki adamına aldırılacaktır. Yahut öşür mahsûlü o köyün imamı veya köy halkı marifetiyle bir yerde emanet konacaktır. Böylece harman yerinde mahsûlün zarara uğraması tehlikesi bertaraf edilmiş oluyordu.

Sipahiler umumiyetle köylerde oturduklarından a'sârı aynen tahsil etmek onlar için güç değildir. Fakat uzakta bulunan büyük dirlik sahipleri, yani hâs ve zeâmetler için a'sâr mahsûlünün değerlendirilmesi, paraya çevrilmesi ciddi bir mesele olarak ortaya çıkar. Bu hususta hâs sahipleri devletin verdiği misâli izlemişlerdir. Osmanlı ülkesinde dirliklerin yüzde ellisini kaplıyan ve merkezi devlet hazinesine ait olan Pâdişah hâslarındaki a'sâr geliri için devlet de aynı mesele karşısındadır. *Aynî* mahsûl gelirini paraya çevirmek ve zamanında devlet masraflarını karşılamak Osmanlı maliyesinin en mühim meselesidir. Devlet, bunu iki şekilde çözümlenmiştir: Ya *havâss-i hümâyûn* üzerine ulûfe ile memurlar (*eminler*) tayin etmiş, yahut âmillere (mültezimlere) iltizamla bu hâsaların gelirini peşin bir taksit karşılığı satmıştır. Vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri arpalık ve paşmaklık olarak zengin dirlikler alan Sultan kadınlar ve devlet büyükleri hâsalarının gelirini kendi kâhyaları, *voyvodaları* ve *subaşlarına* ısmarlamakta, yahut daha çok mültezimlere vermektedirler. Pâdişah hâsalarını veya büyüklerin hâsalarını iltizamla alan *âmiller* ve *voyvodaların* a'sâr toplamada başlıca suiistimalleri, sipahilerin yaptıkları suiistimallerin aynıdır. Yani onlar da öşrü ayırmak için vaktinde harman yerine gelmezler veya a'sârı yaş iken hesablayıp kurudukta o miktar üzerinden alırlar. Müşterek timarlarda a'sâr suiistimalleri köylü için daha sıkıntılı bir hal almaktadır. Bir köyü ortaklaşa tasarruf eden üç timarlı sipahinin verdiği misâl (No. XIII.) dikkate değer : Bu sipahiler a'sâr mahsûlünü harman zamanında gelip almıyor ve köylü üzerinde bırakıyorlar, sonra biri gelip iki hisse benimdir diye alıyor, öteki gelip o da hissesini istiyor. Aynı zamanda a'sârın para olarak karşılığını narhtan ziyade hesaplayarak fazlasıyla reayadan alıyorlar.

Burada yeniçerilerin vereceği a'sâr dolayısıyla ortaya çıkan bir anlaşmazlık hakkında bir adâletnâme (No. XI.) yayınlıyoruz. Emre göre, eskiden beri el ile toplanan nohut, mercimek, keten, susam, burçak ve benzerlerinden sadece öşür alınır. Biçilmesi âdet olan buğday, arpa, çavdar ve darı gibi hububat iyi yetişmeyip ancak tohumu alınmışsa bundan öşür alınmaz. Keza kendi yiyeceği için yetiştirilen bağ, bahçe ve bostandan ve kovanlardan öşür alınmaz. Şayet balını satıyorlarsa öşür alınabilir. Toprağı dinlendirmek için gelenbe bırakıldığında yetişen ottan da öşür alınmaz. Yeniçeriler evlerinde iken veya seferde iken dirlik sahipleri öşür bahanesiyle evleri içine girerlermiş. Pâdişah emirde diyor ki : "Yeniçeri kullarımın evlerine girdiklerine rızâ-yı şerîfim yoktur, men'

⁶³ Süleyman Kanûnnâmesi (M. Ârif neşri), s. 35.

ve def' eyliyesiz". Yeniçerilere a'şârı pazara götürme teklifi yapılamaz. Şayet yeniçerilerin elindeki topraklar eskiden reayaya ait ise, köydeki anbara kadar ileteler.

Osmanlı İmparatorluğunda Kanunî Süleyman devrine kadar umumiyetle öşür onda bir alınır. Hububatta *salarlık* ile birlikte bu nisbet sekizde bire yükselirdi. Anadolu'da ve Rumeli'de müslüman ve hıristiyan reayaya aynı nisbet uygulanırdı. Kanunî Süleyman devrinde Ebussu'ûd, Abbasiler devri fukahâsının arazi ve vergi esaslarını ortaya çıkarıp Osmanlı hukukunu şer'ileştirmeye ve bu esaslara uydurmağa çalıştığından *harâc-i mukâseme* usûlü geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Buna göre fetih sırasında gayrı-müslimlerin ellerinde bırakılan arazinin a'şârı onda birden yarıya kadar alınabilir. Buna *harâc-i mukâseme* denir. Bu çeşit araziyi müslümanlar satın alsa dahi bu vergi nisbeti değişmez.

Ebussu'ûd'a göre, mirî toprakların aslı da *harâciyedir*, yani *harâc-i mukâsemeye* tâ'bidir. Beşte bir alınır. Bu yeni a'şâr nisbetinin kabulünü, Doğu Anadolu ve Irak'ın fethinden sonra meydana çıkan bazı pratik maksatlarda aramalıdır. Bu bölgelerde Osmanlılardan önce a'şâr beşte bir alınıyordu. Osmanlılar bu nisbeti değiştirerek büyük bir fedakârlığa girmek istemediler.

Dikkate değer olan nokta, Osmanlılar Irak ve Doğu Anadolu'da beşte bir nisbetini devam ettirdikleri gibi, Rumeli'de de bazı bölgelere (meselâ İskenderiye) ve yeni fethettikleri bölgelere (M. 1570 de Gürcistan ve Kıbrıs'a) teşmil ettiler. Bu yüksek nisbetin reaya arasında, nasıl bir tepki doğurduğunu bilmiyoruz.

17. asır kanûnnâmelerinde artık şu gibi formüller tekrarlanır: "Arz-ı mirîde nâbit olan eşyanın tahammülüne göre öşür alınır ve hums ve sülüs gibi nesnelere şer'an câiz görmüşlerdir"⁶⁴, veya "Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harâc-i mukâsesidir. Harâc elbette onda bir olmaz, arzın tahammülüne göre alınır, nısfına değin alınmak meşrû'dur"⁶⁵.

Terekede, yani buğday, yulaf, çavdar ve darıda, a'şâr umumiyetle şu şekillerde alınır: Reaya mahsûlünü tam olarak harman yerine yığar, harman eder ve çıkan taneden belli nisbette bir kısmını ayırarak hak sahibine teslim eder. Yahut harman yerine getirilen mahsûl harman olmadan önce vereceği a'şâr nisbeti ne ise o sayıda yığınlara ayırır. Meselâ onda bir veriyorsa on yığın halinde yığar. Hak sahibi bu yığınlardan birini seçer. Köy halkı ilkin bu yığını, döğüp harman eder ve teslim eder⁶⁶. Timar sahibi veya başka hak sahibi bu suretle öşür mahsûlünü teslim aldıktan sonra uğrayacağı zarar ve ziyandan reaya sorumlu değildir⁶⁷. A'şârı ölçmede kalbur kullanılmasından reaya şikâyetçi olduğundan 1519 tarihli İmroz kanununda bu usûl kaldırılmış ve kile ile ölçülmesi emredilmiştir⁶⁸. Fatih kanûnnâmesinden beri bazı mahsûlden (pamuk, keten gibi) tarlada demet üzerinden öşür almak usûlü mevcuttu. Demet üzerinden verdikten sonra reaya harman yerinde dövmekten kaçınmaz.

Macaristan'da⁶⁹ sipahiler reayadan *ptişkeş* almadıkça ölçme işine başlamazlardı. Kanun koyucu kasten geciktirenleri timarından azille tehdit etmektedir. A'şârın para olarak alınması burada da menedilmiştir. Yalnız sipahi timarlarında değil, beylerin ve Pâdişah'ın hâslarında da mahsûl daima aynen alınacaktır.

⁶⁴ DTC. Fakültesi, Sâib Kitapları, no. 5036.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Musul Kanunnâmesi, Barkan, Ibid., s. 175, madde 10.

⁶⁷ Erzincan Kanunnâmesi, Ibid., s. 182, madde 11.

⁶⁸ Ibid., s. 237, madde 2.

⁶⁹ Uyvar Kanunu, Ibid., s. 314, madde 8.

Muhafazası güç olduğundan sipahi şıra almak istemezse reaya onbeşte bir olarak pekmez vermelidir. Reaya fazladan masraf yaptığı için öşrü onbeşte birdir⁷⁰. Bahçe mahsûlleri a'şâr yerine birçok yerlerde *kesim* veya *maktû'* veya *mukâta'a* usûlüne tâbidi, yani a'şâr yerine üzerinde anlaşılmış belli miktarda bir para alınırđı.

Buna sebep olarak meyve mahsûlünü birden toplamak ve ayırmak güçlüğü gösterilmektedir⁷¹.

Bazı bölgelerde ise meyve ve bostan mahsûllerinden öşür aynen mahsûl olarak alınmaktadır (Musul). Karaman'da bağdan dönüm başına, bölgesine göre, belli miktarda bir resim alınırđı. Bazı yerlerde *kesim*, öşür miktarına göre hesaplanırdı (Aydın). Emin, güvenilir kimselerle ağacın yanına gidilir ve mahsûl için değer biçilir, ona göre onda biri hesaplanırdı. Aynı usûlün kovan öşüründe de uygulandığını görüyoruz. Ot satılırsa kıymetinden on akçada bir akça alınırđı⁷². Trablus-Şam vilâyetinde hububat öşrü *kesim* usûlüne tâbidir. Biri harman diğeri zeytin zamanında olarak iki taksitte alınırđı. Ane ve Hit'de (Fırat üzerinde) fetihten önceki usûle göre, ağaç başına yıllık belli bir para (iki akça veya bir buçuk akça) alınırđı.

Anlaşmazlık doğuran vergilerden biri olarak *salarlık* (sâlâriyye) ye gelince bu örfî bir vergidir. Fatih Mehmed'in reaya kanunnâmesine ve sonra Süleyman'a atfedilen kanunnâmeye göre, hububattan onda bir öşürle birlikte daima salarlık (sâlâriyye) alınır. Miktarı umumiyetle kırkta birdir (Fatih kanunnâmesinde on *mud* da beş *kile'* dir. Bir *mud*=20 kile). "Sâlâriyye hod yemlik mukabelesindedir"⁷³.

Salarlığın sipahi için yemlik saman karşılığı alınan örfî bir ek vergi olduğu muhtelif zamanlarda muhtelif kanunlarda belirtilmiştir. Osmanlı ülkesine sonradan katılmış Doğu Anadolu vilâyetlerinde de *Sâlâriyye* mevcut olduğuna göre, onun Osmanlılardan önce Selçuklu Anadolu'sunda var olduğu kuvvetle ileri sürülebilir (Kelime türkçe *salmak* dan, veya, daha ziyade farsca yaşlı, başta gelen, lider, kumandan manasına *sâlâr* kelimesinden çıkmış olmalıdır). Bu örfî vergi, beylerin aldıkları *salgunları* önlemek için onun yerine konmuş bir vergi olmalıdır.

Sâlâriyye, buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, keten ve bostandan alınır. El ile yolunan nohud, mercimek, burçak, susam ve pamuktan alınmaz⁷⁴. Kendir ve haşhaştan da salarlık alınmaz. Fatih kanunnâmesine göre (El-Fasl'ül-Râbi', madde 11) o zamanlarda keten ve pamuktan yalnız öşür alınmakta idi. A'şâr beşte bir alındığı zaman salarlık alınmaz. "Sâlâriyye yalnız öşür alınan yerlerde lâzım olup livâ-i mezbûrda (Malatya) ziraat olunan gallât beşte bire kasim olunmağla sâlâriyye zûlm olmağın" kaldırılmıştır⁷⁵. İşte a'şârda suiüstimallere yol açan durumlar bunlardır.

V. Kadı ve nâiplerin suiüstimalleri.

Kadılarına ve nâiplere ait birçok suiüstimaller bu adâletnâmelerde açık bir şekilde gösterilmiş ve tekrar tekrar şiddetle yasaklanmıştır. Bu suiüstimallerin halkı en eski devirlerden beri en ziyade sıkan hususlardan olduğu anlaşılmalıdır. Bir halk

⁷⁰ Aydın Kanunnâmesi, Ibid., s. 10, madde 33.

⁷¹ Malatya kanunu, Ibid., s. 115, madde 6.

⁷² Aydın kanunu, Ibid., s. 11, madde 36.

⁷³ Ibid., s. 10, madde 28.

⁷⁴ Bak. Behisni kanunu, Ibid., s. 117; Süleyman Kanunnâmesi (M. Ârif neşri) 31-32.

⁷⁵ Malatya kanunu, (1559), Ibid., s. 115, madde 4.

kitabı olan ve halkın şikâyetlerini aksettiren eski Anonim *Tevârih-i Âl-i Osmân*'da Yıldırım Bayezid'le kadınlara ait hikâye dikkate değer. Bâyezid, suiüstimallerinden dolayı bütün kadınları toplatmış ve hepsini bir eve koyup yakmaya karar vermiş imiş (Bu rivâyetin iki müstakil rivâyet grubunda farklı bir şekilde bulunması, Bayezid'in kadınlara karşı şiddetli tedbirlere başvurduğuna şüphe bırakmaz). Bu suiüstimallerin, kadınlara halktan fazla rüsûm almasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. O zaman Çandarlı Ali Paşan'ın miras taksiminde binde yirmi ve kadının yazdığı her resmî yazıdan iki akça resim alınması esasını koyduğu rivâyet edilmektedir. Anonimler, "bu bid'ati Ali Paşa kodu" diye kötölmektedirler. Fatih devrinde H. 884 tarihli bir hüküm⁷⁶ kadınlara alacakları rüsûm hakkında yeni esaslar koymaktadır. "Bâb-i kısmet ve husûs-i nikâhta ve 'itknâmede ve sâir mekâtîbin resmi bâbında kudâtın ziyâde ifrât cânibine meyelânları ve cânib-i ifrâtta ta'addi ve ihtilâf'arı arzolunduğu"nu ve bu kanunun bu yüzden çıkarıldığını belirtmektedir.

H. 947 adâletnâme (No. V.) göre kadılar, eskiden beri nâip atanmamış yerlere ve nahiyelere fazladan nâip koymaktadırlar. Bunun sebebi kadının kendi gelirini arttırma hırsıdır. Biliyoruz ki, daha 1524 yılına doğru Mısır'da kadınlara mahkemelerini nâiplere satmaları şiddetle yasaklanmış, bunu yapanların beylerbeyi tarafından hapsedilerek Pâdişaha arzedilmesi emredilmiştir.⁷⁷

Kazâ bölgeleri muayyen nâhiyelere ayrılmıştır. Meselâ Galata kadılığı üçyüz köydür. Kırk dört yerde nâibi vardır. Kadı her nâhiyeye kendi vekili olarak bir nâip tayin eder. Kadı bir yerde nâip mahkemesi kurduğu zaman o nâhiyeden alacağı resimlerin gelirini peşin bir para karşılığında, nâibe bırakır. Yani nâipliği satar. Bu bir nevi iltizamdır ve Osmanlı devletinde memuriyetleri iltizamla satma usûlü, bilhassa 16. asırdan sonra geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak bir yerde mahkeme kurulması için Pâdişah'ın emir ve müsaadesi gerektir. Adâletnâme'de kötölenen husus, kadınlara eskiden beri nâip bulunmayan yerlerde satma gayesiyle fazladan yeni nâiplikler kurmalarıdır. Bu nâipler, verdikleri parayı çıkarmak ve kâr etmek için nâhiyelerinde sık sık devre çıkmakta, çeşitli resimleri toplamak için reayayı rahatsız etmektedirler. Bu rahatsızlığı artıran bir nokta da, nâiplerin kalabalık bir maiyyetle köylere inmesi, kendisini, adamlarını ve hayvanlarını köylüye bedava besletmesidir.

H. 947 tarihli adâletnâme, ancak eskiden beri nâip oturmuş veya nâibe ihtiyaç olan yerlere nâip tayin edilmesini, nâiplerin garazsız, yarar kimselerden seçilmesini emretmekte, nâiplerin devre çıkmasını yasaklamaktadır. Nâip kendi nahiye merkezinde oturacak ve kendisine başvuran davacıların davasını Şerî'ata ve kanuna göre çözecektir. "Olur olmaz nesneyi bahâne edip dahi reâyâ üzerine çıkıp gezip yürümeyeler." Ancak şu hallerde nâip yerini bırakıp gidebilir :

1. Pâdişah'a ait hizmetler için bir ferman gönderilir, asıl kadı yerinde olmaz veya kadının bizzat gitmesini önleyen esaslı bir özrü vardır, o zaman yerine nâip gider.

2. Reaya kendi aralarında bir hususu çözmek için nâibi kendi istekleriyle çağırabilirler. Veya bir kimse vefat edip vârisleri küçük yaşta olur. Bu yetimlerin miras hisselerini korumak üzere nâip miras taksimine gidebilir. Yahut yetişkin vârisler, nâibi kendileri çağırırlar.

⁷⁶ *Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları*, Belleten No. 44, s. 700, vesika 10.

⁷⁷ *Mısır Kanunnâmesi*, Barkan, Ibid., s. 382.

3. Üç ayda bir voyvodalarıyla birlikte kadıların devre çıkması gerektiği zaman kadı yerine nâip gönderilebilir. Fakat nâip, voyvodalar ile yalnız kendi nâipliği altında bulunan nahiyeyi dolaşacak ve sonra gelip mahkemesinde oturacaktır.

Nihayet adâletnâme, nâiplerin *il* üzerine çıktıkları zaman kimseden parasız yiyecek ve yem almamalarını emretmektedir. Şunu ilâve edelim ki, nâipler köylerde para cezasına, *certme*'ye hükmettikleri zaman kendileri için belli ölçüde bir resim alırlardı.

Şu misâl dikkate değer: Balya'da bazı kimseler kendi haksız hareketlerine âlet olmadığı için bir nâibin görevine engel olmuşlar, bunun üzerine kendisinden memnun olan halkın müracaatı üzerine Padişâh Balya kadısına hüküm göndermiş, nâip tayini işinin kadılarına ait olduğu belirtilmiş, fakat eğer bu nâip Şerî'attan ayrılmıyor ve halka zulüm yapmıyorsa nâip olarak kullanılmasını emretmiştir ⁷⁸. Bir yere nâip tayin edilirken o yerin ahalisinden olmaması gerekti.

H. 947 tarihli adâletnâmedeki şikâyetlerin mühim bir kısmı 1054/1644 tarihli benzeri bir vesikada ⁷⁹ müşahhas bir misâlde tekrarlanmaktadır. Bu vesikada Adala kazası halkı şikâyet ederek kadının eskiden beri oturageldiği yerde oturmadığını, nâip, kethüdâ ve adamları ile "il üzerine devre çıkıp" köy köy dolaştığını, halkın evlerine konuk olup adamlarına ve hayvanlarına bedava yiyecek ve yem aldığını Pâdişah-kapısından emredilen vergileri fazla tahsil edip fazlasını kendi cebine attığını, *bt-namâz teftîşi* adıyla her köyden çok para topladığını, mirâsçılar yetişkin oldukları ve kadıdan taksimi yapmasını istemedikleri halde miras taksimi yaptığını ve resm-i kısmeti fazlasıyla aldığını ve sair vesikalar için de kadının ve adamlarının fazla resim istediklerini ileri sürmüş ve Pâdişah'tan bu haksızlıkları önleyen bir ferman rica etmişlerdir. Manisa kadısı ve Saruhan mütesellimine gönderilen emirde, kadı ve nâibin her zamanki yerinde oturmaları emrediliyor ve yukarıda sayılan suiistimler yasaklanarak çeşitli şer'î vesikalardan alınacak resim nisbetleri bildiriliyor (*resm-i kısmet* binde on beş, *nikâh-resmi* bâkireden 25 akça, *şer'î hüccet*'erden 25 akça, *itâknâmeden* 60 akça). Bu vesika da esas itibariyle bir *adâletnâme* sayılabilir. Ancak belli bir bölgeye gönderilmiş olması onu, umumi adâletnâmelerden ayıran bir noktadır. Aynı hususlar *Kanûn-i Cedîd* başlığı altında 17. asır ikinci yarısına ait vesikalar arasında söz konusu olmuştur (bak. No. XIV).

H. 1018 tarihli adâletnâme ⁸⁰ (No. X.) bu gibi suiistimler hakkında daha çok tafsilât vermektedir. Buna göre, kadıların nahiyelerini nâiplere iltizama vermele-ri, devre çıkıp reayadan ücretini ödemediği yiyecek ve yem almaları yasaklanmakta ve miras taksimine ait şu şikâyetler sıralanmaktadır: Kadılar veya nâipleri, bir köy veya kasabaya geldikte yeni mezarları deftere geçiriyor ve bize haber vermeden neden gömdünüz, bunların metrukâtı ne oldu diye reayayı rahatsız ediyor, hırsıyanlardan para almadıkça ölümlerini gömmeye izin vermiyorlardı. Miras taksiminde eşyaya yüksek fiyat biçerek resim kısmını yüksek almakta veya evvelce yapılmış bir miras taksimini âdil yapılmamış diyerek tekrar taksim edip yeniden resim almakta, *resm-i kısmet*

⁷⁸ İstanbul Univ. Kütüphanesi, yazma T. 1438, s. 47.

⁷⁹ Çağatay Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 293, vesika 112; başka misaller için bak. M. Akdağ, *Celâli İsyânları*, vesika No. 3, 7.

⁸⁰ Biz burada mühimmelerdeki sûretini veriyoruz. Bunun Aydın, Saruhan, Menteşe sancak beyleri ve kadılarına gönderilen sûreti için bak. Ç. Uluçay, *Ibid.*, s. 208-214.

binde onbeş olduğu halde bir kuruş (bu tarihte bir kuruş resmen 80 akçadır) istemekte diğer şer'î hüccetlerden de fazla resim tahsil etmektedirler. İhtilâflı timar ve zeâmetlerde kesin hüküm verilmiş olduğu halde bunu gözönüne almamakta ve başka birisine *mürâsele* vesikası vererek timar ve zeâmet gelirini onun almasına imkân vermektedirler.

Kadınların eşkiyayı meydana çıkarmak için emredilen *umûm teftişlerde* köy köy kasaba kasaba gezerek reayayı soymak için başvurdukları bazı yollar da şunlardır: Evvelâ bir yerde zengin bir müslüman bulunca, sen mal bulmuşsun veya celâlî sende mal bırakmış diyerek ^{81a} isbatsız altın ve gümüş parasını zaptettirmektedirler. Bu sui-istimalden H. 1004 adâletnâmesinde de bahsedilmektedir. Keza zengin kimselerin olanca malını zaptetmek için sicilinde eskiden suç giydiğine ait kayıt vardır diye zalim idarecilerin eline hüccet vermektedirler. Buna mukabil suçu sâbit olanların kaydını rüşvet alarak defterden silmektedirler.

Kadınlar zengin kimseleri kendi haberleri olmadan müflis ve borçlu mütezimlere, rüşvet alıp kefil yazmaktadırlar. H. 1004 tarihli adâletnâmede bu hareket yasaklanmaktadır. Merkezden verilen bazı yeni yetkiler de, kadınlar tarafından kötüye kullanılmaktadır. Meselâ eşkiyayı meydana çıkarmak için yapılan teftişte kadınlardan ahaliyi birbirine kefil yazmaları istenmiştir. Bir kimse hakkında komşularından sorulmakta, yabancıların durumu hakkında şahadet etmeleri istenmektedir. Kadınlar müslümanların, hakkında iyidir yahut bînamazdır, yahut da yabandan gelmiştir, bir kötülüğünü görmedik, dedikleri kimseleri ayrı ayrı sicile yazdıktan sonra bunları tekrar birbirine kefil yazmakta ve her birinden birer ikişer kuruş *sicil ve hüccet akçası*, *muhzır* ve *hizmetkâr akçası* aldıktan başka *kefilnâme* diye voyvodalar için de para verdirmektedirler.

Bu adâletnâme kadınların merkezden gönderilen emirleri kendilerine menfaat çıkarmak için nasıl kullandıkları hakkında başka misâller de vermektedir. Adâletnâmeye göre kadınlar, emir ve fermanlarda reayadan toplanacak vergiler açıkça gösterildiği halde, bunları fazlasıyla tahsil etmekte, fermanda bu yazılmış mıdır diye soruşturanları, fermana karşı geldi diye hakkında işlem yapmakta, kendisini zalim görevlilere teslim etmekte, malını almakta veya aldurmaktadırlar.

Başka bir suiistimalleri de, köylerde sırf kendileri için para koparmak maksadiyle *'avâriz hanelerini* tahrir defterine aykırı olarak fazla göstermeleri ve *hâne akçasını* ona göre toplamalarıdır. Adâletnâmeye göre, bu kötülükler yüzünden kadı ve nâipler sadece süresiz azl ve şehirden sürgün edilmekle kalmıyacak, Şerî'at'e göre cezaları da verilecektir.

Aşağıya kadınların muhtelif tarihlerde aldıkları rüsûmu gösteren bir liste konmuştur.

	İ'tâknâme			Nikâh resmi			Miras taksimi (resm-i kısmet) binde			Hüccetler			İmza	Sicile kayıt	Mürâsele
	Kadı	Nâip	Kâtib Emin	Kadı	Nâip	Kâtib	Kadı	Nâip	Kâtib vs.	Kadı	Nâip	Kâtib			
H. 884 tarihli hüküm	30	1	1	20			20	—	—	15	1	1	—	—	—
H. 928 „ „	20	6	4	—			14	4	2	20	4	2	—	7	7
H. 1054 „ „	50	10	6	20			15	—	—	20	Hepsi için 5		12	12	8

^{81a} Daha Kanunî devrinde H. 970 den önce "Anadolu'da zuhûr eden Celâlî eşkiyasının ve Celâlî'ye tâbi olup celâllilik edenlerin cümle mâlî ve esbâbı taraf-i miriden ahz ve kabz olmak" emrolunmuştu (Baş. Arş. Fekete tas. No. 422).

1524 tarihli Mısır kanunnâmesine göre^{81b}, bazı kimselerin haksız davaları için kötü ve zorba kişileri vekil yaparak mahkemeye gönderdiklerini işaret etmiştik. Bu tip açıkgozler imparatorluğun her tarafında görülüyordu. H. 947 tarihli adâletnâme-ye göre, bir memlekete yeni bir *voyvoda*, *haraççı*, *resm-i ağnam* toplamaya gelmiş bir tahsildâr veya herhangi bir iş için Padişâh-kapısından bir kul geldi mi, bunlar sırf bir şey koparmak çabasıyla onlara yanaşmakta, reayanın durumuna dair olur olmaz şeyleri onların aklına sokmakta, onları kışkırtarak bazı kimseleri haksız yere hapsedirmekte ve sair haksız işlemlere sürüklemektedirler. Bu yüzden reayanın malını mülkünü kaybetmesi, yerini yurdunu bırakıp kaçması sebebiyle memleket ve halk arasında gerçekten bir huzursuzluk baş göstermiş idi. Adâletnâme'de Padişâh, bu gibi kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokan çıkar avcularına göz açtırılmamasını, aldırmayanların ve karşı gelenlerin hapsedilip hükümete bildirilmesini emretmektedir.

VI. *Bâdihavâ* resimleri ve *certmeler* dolayısıyla görülen *suiistimâller*.

H. 947 tarihli adâletnâme (yasaknâme) (No. V.) bilhassa vezir ve sancak beylerinin hâsalarında, zeâmet ve timarlarda *niyâbet* ve *bâdihavâ* gelirlerinin sahipleri tarafından iltizama verilmesi ve bunun sebep olduğu *suiistimâller*le ilgilidir. *Niyâbet* ve *bâdihavâ* resimleri şunlardır: *resm-i 'arûs* ('*arûsane* veya *gerdek-resm-i*), *cürüm* ve *cinâyet resm-i* (*cerâim*); *çiftlik tapusu* (*ekili yer tapusu*), *ev-yeri tapusu*, *kul* ve *câriye müjdegânîsi* (*muştuluk* veya *yava ve kaçkun resm-i*), *resm-i duhan* (timar arazisine hariçten gelip kışlayanların *tütün resm-i*), *deştibânî*, *otlak* ve *kışlak resm-i*. Bunlar serbestlik durumuyla ilgili olduğundan bu rûsûma *rûsûm-i serbestî* da denir. Bu rûsûm, tahsil zamanı belli gelirler değildir, zuhûrata bağlıdır. *Tahrîr emni*, bu resimlerin miktarını o yerdeki aile miktarına göre hesaplar ve deftere tesbit eder. Bu gelirleri hâs veya timar sahibinin bizzat izlemesi ve toplaması imkânsızdır. Esasen devlet de bu gibi zuhûrata bağlı vergileri, *mukâta'a* adı altında iltizama vermektedir. Böylece hâs timar sahipleri adına bu vergileri toplamayı iltizamla üzerine alanlara *ayak âmilleri* veya *pâre voyvodası* denmektedir. "Asıl voyvodalar" dirlik sahibinin vekili olarak ona ait gelirleri topladıkları halde, bu voyvodalar bu gelirin bir parçasını iltizama almaktadırlar. *Pâre voyvodaları*, iltizam ettikleri meblağı peşin ve taksit olarak dirlik sahibine ödedikten sonra bu parayı fazlasıyla çıkarmak için çeşitli baskı yollarına başvurumaktadırlar. Adâletnâmeye göre reayaya, şu suçu işledin diye haksız isnatlarda bulunmakta, kadı mahkemesinin hükmü olmadan zorla *certme* almakta, hapse atmakta, işkence yapmakta, parasını ve eşyasını gaspetmekte idiler. Ayrıca ağır suç işleyenlerden para kabul ederek onları korumakta, asılma, eli veya ayağı kesilme gibi *siyaset* cezalarına çarptırılanların parasını alarak cezayı yerine getirmemekte idiler. Bu yüzden suçlular, memleket içinde serbestçe eşkiyalıklarına devam etmekte, evleri basıp yolları kesmekte, adam öldürmektedirler. Bu hadiseler almış yürümüştür ve bu yüzden "reâyâ kemâl mertebe fetret ve inkılâb üzere" dirler. Buna karşı Padişâh, bu adâletnâme (No.V.) ile *pâre voyvodalığı* kaldırdığını ilân ediyor, *niyâbet* ve *bâdihavâ* gelirinin iltizama verilmemesini, asıl voyvodalar eliyle toplanmasını emrediyor. Yukarıda II. Bayezid devrinde de, *certme* gelirini iltizama alan açıkgozlerin reayaya yaptıkları zulümleri görmüştük.

^{81b} Bak. yukarıda s. 62.

H. 1018 tarihli adâletnâme (No. X.) göre, beylerbeyiler ve sancak-beyleri devre çıktıklarında *cerîme* bahanesiyle halkı soymaktadırlar. Bir köyde bir kaza sonucunda birisi ölse, meselâ soğuktan donmuş veya ağaçtan düşmüş olsa, buna bir cinâyet süsü vererek köy halkını hapsedmekte, zincire vurmakta, dövmekte ve *kan-cürmü* ve *öşr-i diyet* diye yüz altın veya kuruştan aşığı almamaktadırlar. O köyde kendilerini ve kalabalık maiyetlerini ve atlarını günlerce besletmeleri ve reayanın hayvanlarını ve kölelerini zapt etmeleri de ayrıdır. Bu hareketleri, eşkiyanın yaptıklarından farklı değildir. Reayayı bir taraftan onlar, bir taraftan eşkiya soymaktadır. Yine aynı adâletnâme göre, beylerbeyiler ve sancak-beyleri, kendi hâslarının gelirini voyvodalara iltizama vermektedirler. Yüksek meblağlarla bu iltizamları üzerlerine alan voyvodalar, bu parayı çıkarmak için çeşitli suiistimallere sapmakta ve reayayı ezmektedirler. Vergileri tahrir defterinde ve kanunda yazıldığından fazla almakta, reayanın hayvanlarını ve yiyeceklerini zapt etmekte ve her köyden ayda 30-40 altın veya kuruş istemektedirler. Bunlar *serbest* sıfatı taşıyan, yani cerîmeleri yalnız kendilerine ait olan Pâdişah hâslarına, evkaf ve emlâke de girmekten, aynı zulümleri bu yerlerde de yapmaktan çekinmemektedirler.

Bu durum karşısında *adâletnâme*de deniyor ki : “her diyâra beylerbeyi ve sancak beyi nasb olunub her birine müstakil hâslar tayin olunmaktan murâd, vilâyet üzerine çıkıp cem‘-i emvâl eyleyip memleket ve vilâyeti virân eylemek için değildir”.

XVI. hüküm, *cerîme* suiistimaline dair dikkate değer bir misâl vermektedir. Köye yükü ile sahipsiz bir beygir gelmiş, köylüler de sahibi çıkar diye tutmuşlar. Ondan sonra atın sahibi, yanında voyvodanın adamı ile gelmiş, bulanları hapse atmış ve bütün köy halkından adam başına üçer yüz akçe *cerîme* almıştır. Burada voyvoda, kanûnnâmenin şu maddesini kötüye kullanmıştır: Bir köy içinde hırsızlık olsa hırsız meydana çıkaralar, bulmak mümkün olmazsa *diyet* salalar, yani karşılığında herkesten belli miktarda para toplayalar (Süleyman Kanunnâmesi, Ârif neşri s. 7). Fakat yukarıdaki durumda evvelâ hırsızlık yoktur, sâniyen kaybolan mal meydana çıktığından diyet salmak için sebep kalmamıştır. Hapsedilen hırsız köylüler, Pâdişah’ın kapısına şikâyette bulunuyorlar, kendilerinin haksızlık ve zulme uğradıklarını bildiriyorlar. Bunun üzerine verilen hükümde, durumun kadı tarafından soruşturulması ve alınan *cerîmelerin* geri verilmesi için kadının karar vermesi emredilmiştir.

Kadı, Şerî’ata göre hüküm verir. Kısas hükmü verilmiş ise, yani suçluya aynı fiilin uygulanması kararlaştırılmış ise, katil idam olunur, görevlilerin *cerîme* alması yasaktır. Eğer affolunmuş ise (Şerî’ata göre bu yalnız maktulün ölmeden önce affetmesi veya öldükten sonra velisinin affetmesidir), maktulün vârisleri *diyet* alırlar. O zaman *cerîme* alınabilir. Fakat cerîmeyi alacak olan, köyün *serbest* olup olmamasına göre değişir. Katil *serbest raiyyeti* ise, cerîmenin tamamını, *serbest* timar vakıf veya emlâkin sahibi alır. Eğer katil *serbest raiyyeti* değil ise, cerîmenin yarısını timar sahibi, yarısını defterde kime gelir yazılmış ise o (subaşı, sancak-beyi veya beylerbeyi) alır. Beylerbeyiler, sancak-beyleri ve başkaları diyetten onda bir resim (*öşr-i diyet*) alamazlar. Tahrir defterlerinde ve kanûnnâme de böyle bir gelir ayrılmamıştır. Bununla beraber Beylerbeyiler ve beyler ve voyvodaları, ikiyüz üçyüz atlı ile köyler üzerine gidip *öşr-i diyet* diye köylünün malını “yağma ve talan” etmekte, köyler harap olmaktadır. Bu sebeple bütün imparatorlukta *öşr-i diyet* diye bir para alınması yasak edilmiştir. Dinlemeyenlere en ağır cezalar verilecektir. Keza beylerbeyilerin, sancak-beylerinin ve

voyvodalarının *serbest* olan Pâdişah hâslarına, vüzerâ hâslarına, evkaf ve emlâke ve serbest olan başka köylere girmeleri yasak edilmiştir. Umumiyetle timarlardaki cerîmelerin ve bâdihavâ resimlerinin bir kısmını sancak-beyi ve subaşı alır, buna karşılık *serbest* olan, yani cerîmeleri ve bâdihavâ resimleri tamamiyle dirlik sahibine ait olan dirlikler şunlardır: Pâdişah hâsları (havâss-i hümâyûn) vezir, beylerbeyi, sancak-beyi mal defterdarı, defter kethüdası, timar defterdarı, mîr-alem hâs veya zeâmetleri, icmal defterlerinde zeâmet olarak kayıtlı bütün icmalli zeâmetler, alay beylerinin, subaşlarının, dizdarların, çeri-sürücülerinin (çeribaşları), divan kâtiplerinin, müteferrika ve çavuşların timarları. Yava ve müselleme teşkilâtında, eşkinçi ve yamakların cürm ü cinayet, gerdek resmi, yava ve kaçkun resimlerinin tamamını yava ve müselleme subaşları alır. Yürük, müselleme, çingene ve voynuk beylerinin zeâmetleri de serbesttir. Ancak icmal defterlerinde *rûsûm-i serbestiyye* açıkça onlara gelir olarak kaydedilmiş olmalıdır. Kâtipler, çavuşlar ve çeri sürücülerinin beratlarında da timar ve zeâmetlerinin serbest olduğu açıkça yazılmış olmalıdır. Tipik Osmanlı kanununda, serbest olmayan timarlarda cerîmenin yarısı sancak beyinin, yarısı timar sahibininindir⁸². Fakat aynı tarihlerde, 1519 da *resm-i 'arûs, tapû-yi zemîn* tamamiyle timar sahibine bırakılmıştır. Nişancı Hamza Paşa (XVI. asır ikinci yarısı) şu hükmü vermiştir: "mahsûl-i serbest ancak cürm ü cinayet ve resm-i 'arûsî, kul ve cârîye müjdegânesi olup bunlardan ma'adâsı rûsûm-i serbestiyyeden değildir". Fakat biliyoruz ki, aynı devirde *resm-i 'arûsî* de çoğu zaman serbestlik resimleri arasında gösterilmiştir. Bu üç resimden başka *resm-i agnâm* ve zuhûrata bağlı diğer resimler, yani yava, çiftlik yeri tapu resmi, ev yeri tapu resmi, tütün resmi, âdet-i deştibânî, otlak ve kışlak resmi de serbestî rûsûmu arasında sayılmaktadır. Herhalde serbest olmayan timarlarda, cürüm ve cinayet, gerdek resmi, resm-i agnâm, timar sipahisi ile sancak beyi ve subaşı arasında paylaşılır. Bu resimlerin yarısı sancak beyi veya subaşına yahut da her ikisine birden verilmiştir. Sancak beyi ve subaşı birlikte pay sahibi olurlarsa, bu rûsûmun herbiri dörtte birini alırlar ve sipahi yine yarısını alır. Hamza Paşa'nın hükmü, her halde reayayı ve timarlı sipahilerin gelirini korumak için yapılan bir reformla ilgilidir. Kanunî devrinden itibaren sipahi gelirini korumak için birçok tedbirler alındığını biliyoruz.

15. asırda Aydın'da *cürüm ve cinayet* ve diğer bâdihavâ resimlerinden sipahi hiç bir pay almazdı⁸³. Sipahi gelirinin bu yüzden çok düşük olduğu görüldüğünden, 1487 tarihinde, bu resimlerin yarısı sipahilere gelir bağlanmıştır.

Bu kadar karışık olan *rûsûm-i serbestiyye* sipahilerle beyler arasında daima bir çatışma konusu olduğundan ve çoğu zaman her iki tarafın iddiaları reayanın zararına netice verdiğinden, hükümet bu resimler hakkında birçok tafsilâtli hükümler çıkarmak zorunda kalmış ve zamanla bu resimlerden bir kısmını ya tamamiyle sipahiye veya sancak beyine vermek suretiyle durumu düzeltmek istemiştir. Meselâ 1528 de Bolu sancağında *cerîme* ve *agnâm resmi* gelirinin tamamiyle sancak beyine ait olması kararlaştırılmıştır⁸⁴. Buna karşılık gerdek resmi, tütün resmi, yer tapusu, otlak ve kışlak resmi, resm-i ganem umumiyetle sipahilere bırakılmıştır. Yava, kul ve cârîye müjdegânisi (kaçkun), sancak-beyi veya subaşılara ayrılmıştır. Raiyyet defterde kimin üzerine yazılmış ise, onunla ilgili cerîmeyi o alır. Raiyyetin başka bir yerde, şehirde olması durumu

⁸² Meselâ Gelibolu kanunu (1519), Ibid., 235.

⁸³ Ibid., s. 14.

⁸⁴ Ibid., s. 28.

değiştirmez ⁸⁵. Serbest olmayan bir timar, subaşı zeâmetine katılsa serbest olur; tekrar timar olarak verilirse serbestliği kalkar. Demek ki, serbestlikte dirliği tasarruf edenin sıfatı esas rolü oynar.

Rûsûm-i serbestiyye arasında en mühimmi şüphesiz *cürüm ve cinâyet* resmidir. Adâletnâmelerde bu resim sebebiyle ortaya çıkan suiüstimleri gördük. Suçlar, bir taraftan para cezasıyla, yani cerîme ile karşılanan suçlar, diğer taraftan idam ve bir uzvun kesilmesi gibi bedenî bir ceza gerektiren suçlar olarak ikiye ayrılır. Ağır suçlarda, kanun koyucu, suçlunun “cerîme ile halâs olmayıp siyâset” olunmasını istemektedir ⁸⁶. Bu cezaları yalnız *bey* sıfatını taşıyan görevliler yerine getirir. “Salb ve siyâsete me’zûn” olanlar, Pâdişah otoritesini icraya tevki edilmiş görevlilerdir, sipahi değildir ⁸⁷. *Serbestiyyet* aslında, asayîşi korumak ve cezaları yerine getirmekte yetkinin kime ait olduğu meselesiyle ilgilidir. Sancak-beyi kendi sancağı dahilinde, subaşı kendi subaşılığı dahilinde asayîşi yerine getirmekten sorumlu görevliler sıfatıyla, işlenen her türlü suçla ilgilidirler ve bu sebeple cerîmelerde pay sahibi olmuşlardır. Fakat şunu da unutmamalıdır ki, her türlü *siyâset* cezaları ve *cerîmeler* hakkında hüküm vermek yalnız kadının selâhiyetidir. Sipahi veya beyler ancak hükmünü yerine getirirler. *Serbest* zeâmet içinde olan *cinâyet* için kadının verdiği hükmü yerine getirme hakkı ise yalnız zeâmet sahibine aittir ⁸⁸.

Pâdişah hâslarında bu yetki, hâsların idaresine memur *emîn*lere verilmiştir. Kadı, bir siyâset cezasına hükmettikten sonra suçluyu emînlerin subaşlarına teslim eder, bedenî cezayı o yerine getirir. Bu nevi cezalar için para alamaz ⁸⁹. Sultanlara ve beylere ait vakıflarda, *bâdihavâ* resimleri ve bu arada *cerîmeler* vakıf gelirine ayrılmıştır. Vakıf için toplanır. Bu sebeple bu vakıflara subaşlar giremez. “Salb ve siyâset dahi mütevellî marifetiyle olur” ⁹⁰. Ümerâya *temliknâme* ile verilen ve onlar tarafından vakfedilen vakıf toprakların büyük bir kısmı da aynı durumdadır. Bütün *rûsûm-i serbestiyye* vakfa aittir. Mihaliç’te Pâdişaha ait ortakçı köylerine beylerin girmeleri yasaklanmıştır. Kadı, hükmeder ve siyâset emîn marifetiyle yerinde icra olunur ⁹¹. Vakıf ve mülklere kaçan hırsız bulmak ve teslim etmek hakkı vakıf ve mülkten sorumlu olanlara aittir. Hırsız vermezlerse çalınan şey kendilerine ödetilir. Beylerin bu gibi muâfiyetleri tanımıyarak hâslara, vakıf ve emlâke girdiklerini *adâletnâme* açıklamaktadır. Bazı hallerde beyler, haklı görünmektedirler. Zira bazı suçlular bu gibi serbest topraklara sığınmakta, himaye edilmekte, sonra hâs veya vakfi idare eden tarafından bir miktar parası alınarak serbest bırakılmaktadır. Bu sebeple hususî bir fermanla bu gibi serbest topraklarda hariçten gelen reayanın serbest muâfiyetinden faydalanamayacağı bildirilmiştir.

Bununla beraber “salb ve siyâset”, prensip olarak Pâdişah otoritesini temsil eden beylere ait olduğundan umumî kaidê şudur ki, idam ve uzv kesilmesi gibi siyâset cezaları söz konusu olduğu zaman kadının hükmü her yerde mutlak surette sancak beyi veya onun subaşısı tarafından yerine getirilir.

⁸⁵ Musul Kanunu, Ibid., s. 28.

⁸⁶ Bak. A. Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, vesika 59.

⁸⁷ Barkan, Ibid., s. 274, madde 12.

⁸⁸ Ibid., s. 61, madde 13.

⁸⁹ Ibid., s. 139, madde 28.

⁹⁰ Bak. İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, 1-4, s. 247.

⁹¹ Başvekkâlet arşivi, 923 tarihli Biga defteri.

Cezanın suçun işlendiği yerde yerine getirilmesi muhtelif kanunlarda tekrar edilmiştir. Zira bu defa da beyler ve adamları, suçluyu uzaklaştırmakta, parasını alarak serbest bırakmaktadırlar. Halbuki kanuna göre “siyâset kimseye hâs bağlanmamıştır”, yani hiç kimseye bu nevi cezalar karşılığı cerîme alma müsaadesi verilmemiştir. Siyâset cezaları, mutlaka yerine getirilmelidir. Beylerin diğer suiistimallerini önlemek için şu mühim kanun konmuştur: “Mücrim olan kimse teftiş olunmadan ve şenâ’ati zâhir olmadan sancak-beyi, subaşları ve adamları habsedip nesnelere alıp salıvermek memnû’dur ve her mücrimin cerîmesi vilâyet kadısı katında isbât olunmadan tutup siyâset etmek şer’â ve kanuna muhâlifdir”. Zira sırf başkasının iftirasıyla bir raiyyeti zincire vurup köy köy gezdiriyorlarmış. “Anın gibi müttehem olan, kadı mahkemesinde şer’ile isbât etmeyince der-zencîr olunmaya”⁹².

H. 922 tarihli Eflaklar adâlet nâmesinde (No. I.) cerîme kanunlarının kötüye kullanılması hakkında dikkate değer misâller vardır. Eflakların veya diğer reayanın kızları veya dul kalmış gelinlerini zinâ iftirasıyla tutuyorlar, sen hamilesin diye köyden köye gezdiriyorlardı. *Cerâim* kanununa göre, zinâ ile suçlu dul kadın veya kız büyük para cezalarına çarptırılmaktadır (zenginlerden 100 akça, orta hallilerden 50 ve fakirden 30 akça alınıyordu). Yahut zengince gördükleri bir kimsenin üzerine gidip sen bunu hırsızlıkla elde etmişsin diye suçlarlar, kendi malın olduğuna dair git *nakl-i şahâdet* getir diye haksız ve lüzumsuz yere reayayı baskı altına alırlar, tutuklarlar ve para koparırlardı.

Serbest durumunda olan yerler arasında da farklar vardır. Pâdişah hâslarının “min küll-il vücûh”, yani her bakımdan serbest olduğunu ve sancak beylerinin veya adamlarının siyâset cezaları için bile bu topraklara giremediğini görmüştük (bununla beraber hâsların bu durumu mutlak değildir. 17. asra ait bir kanunda (TTK yaz. 4, 131a) Pâdişah hâslarında dahi *siyâset* cezalarını yerine getirme yetkisi sancak beylerinin elindedir). Ancak hâslar ve zeâmetler timar haline getirilebilir ve serbestliği kalkabilir. Buna karşı vakıflar, özellikle sultanlara ait vakıflarda serbestlik durumu daha kuvvetle garanti altına alınmıştır. *Ehl-i örf*’ün keyfî hareketlerinden ve suiistimallerinden kurtulmuş olan bu yerlerin reaya için daha elverişli bir saha teşkil ettiğine şüphe yoktur. Kanunların yasaklamasına rağmen, reaya timar topraklarından buraya kaçmağa çalışmaktadır. Vakıf köylerinin kalabalık ve zengin olmasının sebeplerinden biri de budur. Keza serbest köylerin ve vakıfların, beylerbeyilerin veya sancak-beylerinin *salgun*larından muâf bulduklarını da burada hatırlayabiliriz.

Hallolmuş veya vakti geçmiş davaları ortaya çıkararak reayayı lüzumsuz *cerîme* vermeye zorlamak da sık sık rastlanan bir suiistimaldir. Biliyoruz ki, Mısır’da davacı ve davalı fellâh (raiyyet) aralarında anlaşıkaları halde *kâşif*’ler davayı cerîme almak amacıyla yenilemekte idiler⁹³.

Adâletnâmelerde, reayaya zulüm yapmakla ve onları soymakla suçlandırılanlar, başlıca vüzera, beylerbeyiler ve sancak-beylerinin adamları, yani voyvodalar, subaşlar,

⁹² 1570 tarihli Gürcistan Kânunnâmesindeki bu madde bir adâletnâmeden alınmış görünmektedir. Maddenin sonunda “sancak beyi subaşları il üzerinde çokluk adam ile gezmeyeler ve akçasuz yem ve yemeklerin meccânen almalıyalar” hükmü vardır (Barkan, *Ibid.*, s. 200).

⁹³ Barkan, *Ibid.*, s. 362.

kethüdâlar ve kadılar ve nâpleridir. Keza evkaf ve emlâki idare edenler, gelirleri toplamakla görevli emînlere ve âmillere (mültezimler) ve şehirlerde ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensupları ve bilhassa bunlardan sipahi altı bölük kethüdâ-yerleri ve yeniçeriler sayılmaktadır. Timarlı sipahiler, bilhassa a'sâr ve reayadan aldıkları rûsûm dolayısıyla anılmaktadır. Beylerbeyi ve beyler de kalabalık maiyyetle *devre* çıkmak ve *salgın* salmakla suçlandırılmaktadır. Bunlar ehl-i örfüdür. Kapıkulu kılığına giren bir takım zorbalara, muhtekirlere ve tefecilere de bu zalimler arasında zikredilmektedir. Örfî cezalar, suçu işleyen şahsına göre değişmektedir. Eşkiyalığa sapsmış olan kimse sancak-beyi ise idamın en hakaretlisi sayılan baş kesilme suretiyle bu cezaya çarptırılır. İhtikâr ve tefecilik yapanlar ise, küreğe konulur. Adâletnâmede (No. IX.) görüldüğü üzere, Pâdişah, zulüm yapan ve zor kullanan *ehl-i örfün* kulluk sıfatını kaldırmakta ve onlara karşı köylülerin kendi aralarından bir yiğitbaşı seçerek mukavemet etmelerine izin vermektedir. Halka mukavemet hakkı tanıyan bu hüküm, ileride âyanlar devrinde büyük bir ehemmiyet kazanacaktır. Bu prensip daha 16. asır ilk yarısına ait şu kanunda görülür: "Eğer bir sipahi buyruk olmadan ulak istese ya davar boğazlasa, anı dövseler suçlu olmaya"⁹⁴. Biliyoruz ki, Celâlî kargaşalıkları sırasında halk arasında *yiğitbaşı* teşkilâtı yapılmıştır⁹⁵. Şahısların suçu önlemek için kuvvet kullanması ve bu yüzden suçlu sayılmaması Şerî'atin müsaade ettiği bir harekettir.

VII. Zorla nikâh ve gerdek resmi.

1565 tarihli adâletnâmeye göre (No. II) "kudretli olan kimesneler" reayanın kızlarını, velilerinin gönlü olmadan zorla istedikleri kimselere nikâh ettiriyorlar, yahut karılarını boşattırıp istedikleriyle evlendiriyorlarmış. Bu *gerdek resmi*yle ilgili bir suüstimaldir.

Aynı suüstimal, H. 1005 tarihli adâletnâmede (No. IX) şehirlerde ve kasabalarda oturan müteferrikalar ve çavuşlara yüklenir. Bunlar Beylerbeyi divanı veya kadı mahkemesine adamlarıyla gidip zorbalıkla haklıyı haksız çıkartıyor ve müslümanların, kızlarını, kendi izinleri olmadan evlendirmelerine müsaade etmiyorlarmış.

Bu husus, Pâdişahın hükümeti tarafından ciddiyetle ele alınmış ve Anadolu ve Suriye'deki bütün beylerbeyliklere bu zorbalığı yasaklayan 1565 tarihli adâletnâme gönderilmiştir.

Subaşı, sipahi ve voyvodaların bu işe karışmalarına *gerdek resmi* bir bahane olmaktadır. *Gerdek resmi*, *resm-i 'arûs* veya *'arûsâne* denilen bu resim, örfî bir resimdir. Şerî'î değildir. Onu, nikâhı akdeden kadının aldığı *resm-i nikâh*la karıştırmamak lâzımdır. *Gerdek resmini* evlenen adam öder. 15. asır sonlarına doğru, Osmanlı devletinin kurulduğu bölgede (Hüdavendigâr ve Kütahya sancakları) çeyizli kız için 60, dul kadın için 40 akça, fakir için bunların yarı nisbeti ve orta hallilerden bu ikisi arası bir resim alınır. Karaman vilâyetinde (Konya ve İçel) *gerdek resmi* a'lâ (zengin) evsat (orta halli) ve ednâ (fakir) olarak 60, 40 ve 20 akça alınır. Fakat 16. asırda İmparatorlukta umumiyetle müslüman bâkire kız için 60, dul kadın (seyyibe) için 30 akça olarak tesbit edilmiştir (Niğbolu ve Sirem'de olduğu gibi Gürcistan'da da bu nisbeti buluruz).

⁹⁴ Ibid., s. 128, madde 41.

⁹⁵ Ç. Uluçay, *Ibid.*, vesika 8, 9, 13, 14.

Fakir ise, bu nisbetlerin yarısı alınır. Keza *zimmî*ler (Osmanlı tebaası gayrı müslimler)den bu nisbetlerin yarısı alınır. Fakat 18. asırda Mora'da *zimmî* gerdek resminin müslümanların iki misli 120 ve 60 olduğunu görüyoruz. Boşadığı karısını tekrar alandan gerdek resmi alınmaması, bir kanun hükmü idi. Kızın babası hangi sipahiye raiyyet yazılmış ise, gerdek resmi o sipahiye ödenir. Dul kadın ise, kimin toprağında nikâh olduysa o sipahi alır. Yürüklerde ise, kız olsun dul olsun, kime raiyyet yazılmış ise o alır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, eski devirlerde birçok bölgelerde bu resmin yarısı sancak-beyine aittir. Sebep olduğu suüstimaller yüzünden bu usûl değiştirildi ve *gerdek resmi* tamamiyle sipahilere gelir bağlandı. Bununla beraber 16. asırda dahi sancak beylerinin gerdek resminin yarısını aldıkları bölgeler vardı (meselâ Musul, Erzincan ve Gürcistan). Evlenen sipahi kızlarının gerdek resmi sancak-beyine aitti.

Yaya ve müsellemler askerî teşkilâtında, yürükler, tatarlar, yağcı ve kürecilerde *gerdek resmi* o teşkilâtın subaşısına aittir. Bu aidiyet konusunda izlenen prensip, fikrimizce gerdek resminin aslında feodal tâbîlik ile ilgisini açığa vurmaktadır. Zaten onun örfî bir vergi olması, Osmanlılara geçmiş eski bir âdet olduğunu gösterir. Evlenecek kız veya kadın üzerinde bir nevi vesâyet hakkı veren eski feodal âdet, askerî sınıfa mensup olanlar tarafından adâletnâmelerde gördüğümüz şekilde suüstimal edilmiştir.

VIII. Tefeciler.

H. 1018 tarihli adâletnâmede (No. X), reayayı korumak gayesiyle tefecilere karşı da tedbirler alınmıştır. Buna göre, görevlilerin soygunculuğu yüzünden reayanın mal ve rızkı yağmaya gidip müflis durumuna düştüklerinden ister istemez murabahacılara başvurmaktalardır. Bunlar da, bir altın veya bir kuruşu ayda dört beş akça faizle vermekte, sonra çoğu bin akçeyi dört yüz, beşyüz akçe kabul etmekte idiler. Bu yüzden reayadan birçok kimseler borca batmıştır. Adâletnâmeğe göre murabahacılar, bunları köleleri gibi bedava hizmetlerinde kullanmakta, sözüne karşı gelirlerse hapse attırıp ömürleri boyunca zindanda bırakmaktalardır. Bu yüzden borçlu reayadan bir çoğu yerini yurdunu bırakıp kaçmakta imişler. Adâletnâmeğe göre bundan sonra on akçaya bir buçuk akça faiz alınacaktır. Bundan fazla aldığı sabit olursa fazlası geri alınacaktır. Bu hükme karşı gelenler, süresiz kürek cezasiyle cezalandırılacaktır.

Aynı adâletnâmede muhtekirlerin, karaborsacıların halka verdikleri sıkıntı dile getirilmiştir. Bir vilâyete dışarıdan gelen yiyecek ve sair eşyayı bazı kimseler dışarıda karşılayıp sahibini istediği yerde satmağa bırakmamakta, zorla aşağı fiyatla elinden alıp mahzenlerde depo etmekte ve o vilâyet halkına üç dört kat pahasına ve eksik terazi ve ölçekle satmaktalardır. Adâletnâmeğe göre, bundan böyle mal getirenler, istedikleri yerde eşyalarını kendileri satacaklar ve vilâyet ahalişi paralarıyla bol bol alabileceklerdir. Muhtekirler, bu yasağı dinlemezlerse süresiz kürek cezası verilecektir.

Adâletnâmeler, reayayı sıkıntı ve darlığa atan para meselesini de dikkatle ele almışlardır. H. 1004 tarihli adâletnâme, her yerde flori altınının 118 akçaya ve gümüş kuruşun 68 akçaya geçmesini, fazlaya alınıp verilmemesini emretmekte, aykırı hareket edenleri kürek cezasiyle tehdit etmektedir. Osmanlı gümüş akçası da sekizi bir *dirhem* ağırlığında (3,125 gram) dır. H. 1018 tarihli adâletnâme, o tarihte resmî emirlere rağmen altının 130 ve tam kuruş ve arslanî denilen Hollanda gümüş

kuruşunun 90-95 akçaya geçtiğini tesbit etmekte ve evvelce emredildiği gibi her yerde altının 120, kuruşun 80, arslanî kuruşun ise 70 akçaya geçmesini emretmektedir. Bu emre karşı duranlar, kim olursa olsun, kadı tarafından hapsedilecek ve Kapı'ya arz edilecektir.

Eskiden beri reayanın ağır vergiler ve zulümler karşısında en etkili silâhı, köyünü bırakıp göçmektir. Bu suretle dağılan köy, devlet hazinesi için kaybolmuş bir gelir kaynağıdır. Aynı zamanda orası timar olarak kime verilmiş ise, o da dirliliğini kaybetmiş olur. Yakın-Doğuda, Sâsânîlerden beri devleti en ziyade kaygılandıran konulardan biri budur. H. 947 ve H. 1005 tarihli adâlet nâmeler, bu kayguyu canlı bir şekilde yansıtmaktadır.

H. 947 tarihli adâletnâmede Pâdişah, vüzerâ ve beylerin hâslarından, zeâmet ve timarlardan, müslüman ve hıristiyan köylerinden birçok insanların yerlerini bırakıp başka yerlere göçüp dağıldıkları belirtilmektedir. Bunun neticesinde "nice köyler ve yerler hâlî ve harâb" kalmış ve bu yüzden timar sahiplerinin de gelirleri azalmıştır. Bunun sebebi, reayaya karşı yapılan zulümlerin, sorumlu kimseler, yani sancak-beyi ve kadılar tarafından önlenmemesinden ileri gelmektedir. Kendilerinden, reayayı yerlerine getirmek için şu tedbirlerin uygulanması istenmektedir: Evvelâ yerine gidip bu reayanın göçmeleri sebebi soruşturulacak, şikâyetleri beylerden mi, kadılardan mı, subaşılardan mı, sipahilerden mi, eminler, âmiller, voyvodalar, haraccılar ve koyun haklılardan mıdır anlaşılacak; şikâyet konuları tesbit olunacak, kaç kişi göçmüştür, defterde kimin üzerine raiyyet yazılmışlardır, ne zamandan beri gitmişlerdir, tesbit olunacak, şimdi nerede oturuyorlarsa oraya gidilecek, göçleri on yılı geçmemiş olanlar göçürülüp *defer-i cedîd*'de (en son tahrir defterinde) nereye yazılmışlar ise, tekrar oraya yerleştirileceklerdir. Göçe sebep olan zulümler giderilecek, yerleri ve köyleri şenlendirilip ihya olunacaktır. Sonuç, Pâdişah Kapısına arz olunacaktır. Bundan sonra da herhangi bir köy dağılacak olursa, sancak-beyi ve kadı derhal oraya gidecek, göçün sebeplerini araştırarak, göçenleri yerlerine getirmeğe çalışacaklardır.

* * *

Adâletnâmelerin diplomatika bakımından özellikleri.

Burada yayınladığımız adâletnâmeler resmî veya özel kopyelerdir. Orijinal bir adâletnâme elimize geçmedi. Bununla beraber dış şekil itibariyle adâletnâmelerin diğer hükümlerden farklı olmadığına şüphe yoktur. Aslında *adâletnâme*, veya başka deyimle *adâlet hükmü* Pâdişahın doğrudan doğruya verdiği bir emirdir. Bir *hükmün* bütün rükünlerini taşır. Adâletnâmede de her hükmün en mühim karakteristiki olan *buyurdum ki* formülü ile emir (*dispositio*) kısmına girilmiş olur. Adâletnâme, *berât* gibi üçüncü şahıslara hitap etmez. Bayağı ferman gibi, doğrudan doğruya emri alana hitap eder. Emir bütün imparatorluk ölçüsünde idarecilere hitap ettiği gibi belli bir bölge idarecilerine de münhasır kalabilir. Bu özellikleri onun, idaredeki suiistimalleri genel olarak önleme gayesiyle çıkarılmış bir vesika olması vasfından doğar.

1. *Adâletnâme*, umumî mahiyettedir. Bir adâletnâme şu hallerde yayınlanır: Yaygın bir hal alan suiistimalleri önleme lüzûmu kendini duyurur. Pâdişahın Kapısına veya doğrudan doğruya şahsına, aynı nitelikte birçok şikâyetler yapılmış veya topluca şikâyetçiler gelmiştir. H. 1004 tarihli adâletnâmede (No. III) "envâ'-i zulm ve

ta'addi eyledikleri erbâb-i şekvânın rikâb-ı hümâyûnuma sundukları rık'alarında mufassalan mastûr ve mukayyed"dir, denmektedir. Yahut, yapılan teftişler neticesinde bu suiüstimmaller görülmüştür. H. 922 tarihli Eflaklara ait adâletnâmenin böyle özel bir teftiş sonucunda çıkarıldığı metinde açıkça belirtilmiştir. Tahta çıkan bir Pâdişah da yeni ve âdil bir saltanat devresi açmak istediğini göstermek isteğiyle umumî bir adâletnâme çıkarır (bak. No. III). Adâletnâmenin çıkarılmasına âmil olan şikâyetler, hükmün *nakl ve iblağ (narratio)* kısmında daima işaret olunur. Adâletnâmede, halkı zulme karşı koruma gayesi daima açık bir şekilde belirtilir. Bütün vesikaya bu ruh fazlasiyle hâkimdir. Hattâ idarecilerin içinde buldukları kaçınılmaz durumlar ve zaruretler dikkate alınmaz. Bu zaruretleri kabul eden başka hükümler çıkarılmıştır. Buna ait bir misâl olarak reayanın sipahiler için yapmağa mecbur oldukları mükellefiyetleri gösteren bir hükmü koyduk (No. XII). Keza H. 1018 tarihli (No. X) adâletnâmede ayrıca halkın da doğrulukla hareket etmesi ve kanunun tanıdığı hizmetleri yerine getirmesi istenmektedir. Genel adâletnâmeler (No. III, V.) bütün reayayı, yani müslüman ve *ehl-i kitâb* vergi veren bütün halkı koruma gayesini güder. Bir bölge halkı için çıkarılan adâletnâmeler olduğu gibi (No. IX) bir zümre için de adâlet hükmü (No. I.) verilebilir. Bu sonuncu halde yalnız o zümreye ait imtiyaz ve muâfiyetlerin korunması söz konusu oluyorsa, bu gibi *adâlet hükümleri* daha ziyade bir *berât* veya bir berâtın tekidi ve yenilenmesi niteliğini taşır (No. VIII.). Her halde adâletnâmelerin belirli bir özelliği genel olması, az çok geniş bir kitleyi ilgilendirmesidir.

Adâletnâmenin yukarıda verdiğimiz tarifine göre, başka adlar altında anılan birtakım vesikaları da adâletnâme saymak gerekir. H. 947 tarihli yasaknâme (No. V.) hiç şüphesiz bir adâletnâmedir. Nitekim benzeri bir vesikada meîin içinde "adâletnâme-i hümâyûn" terimi kullanılmıştır. Bu vesikaya özellikle *yasaknâme* adı verilmesi, bilhassa ceza kanunu ile ilgili olmasındandır. II. Bayezid ve I. Selim devrinde *siyâset*, yani örfe göre bedenî ceza gerektiren suçlara dair valilere gönderilen ceza kanun-hükümleri *siyâset-nâme* adı altında anılmaktadır.

2. *Adâletnâme*, hüküm ve siyaset sahibi yüksek idarecilere, yani Şerî'at ve kanuna göre hüküm verme yetkisini taşıyan *kadırlara* ve bedenî cezaları uygulama yetkisine sahip olan otorite sahiplerine (tuğ ve alem sahiplerine), yani *beylerbeyi* ve *sancak beylerine* hitaben yazılır. Doğrudan doğruya onları belli şeyleri yapmaktan men'eder. Hükmün konusu bu otorite sahiplerinin kendi işlemleridir. Başkalarının yaptıkları zulümler de kendilerinden sorulmaktadır. Zira bu zulümleri önlemek de onların vazifeleridir. Bu suretle yalnız bizzat zulüm işledikleri için değil, zulüm işlenmesine karşı vazifelerini yapmadıkları için de muhatap olmaktadırlar. Bunun içindir ki, adâletnâmelerde "almayasız ve aldirmayasız" "etmeyesiz ve ettirmeyesiz" ibareleri sık sık geçer. H. 1044 tarihli adâletnâme (No. IV), sancak - beylerine, kadırlara ve aynı zamanda altı bölük *kethüdâ-yerlerine*, *yeniçeri serdârlarına* ve sair iş erlerine hitap eder. Fakat kaide olarak adâletnâme beylere ve kadırlara yazılır. Kanunların teyidi ve yerine getirilmesi esas maksat olduğundan çoğu zaman yalnız kadırlara gönderilir.

3. *Adâletnâme* birtakım hak ve muâfiyetleri teyit eder. Ancak bu muâfiyetler, berâtta olduğu gibi üçüncü şahıslar karşısında hükmü alana ait değil, tersine hükmü alana karşı üçüncü şahıslara aittir. Bu üçüncü şahıslar, kadı tarafından verilen *adâletnâme sûretini* ellerine almağa ve ona göre hak ve muâfiyet istemeğe yetkilidirler. Bu husus adâletnâmelerin sonunda çoğu zaman açıkça belirtilir.

4) *Adâletnâme*, halka ilân edilmiş bir beyannâme niteliği taşır.

Adâletnâmelerin halka duyurulması şarttır. Bunun için vesikanın bitiş protokolunda, umumiyetle kadılara adâletnâmeyi halkı toplayıp önlerinde okutması ve içindekileri iyice anlatması emredilir (No. III.).

H. 1044 tarihli adâletnâmede (No. IV.) der ki: “Bu fermân-i kader-tuvânımı sicillâtta kayd ittirdüğünden sonra mecma‘-ı nâs olan mahallerde ve cemâ‘at pazar-yerlerinde her birine nidâ ve iz‘ân ve tefhîm ve i‘lân ettiresin”. H. 967 tarihli adâletnâmede ise (No. VI.) şu ifadeyi bulmaktayız: “Fermân-i şerîfimin mefhûm-i münifini eğer sancak beyleridir ve eğer adamlarıdır ve eğer sâyir reâyâ ve berâyâya bir veçhile nidâ ve ilân ittiresiz ki, sonra kimesnenin bilmedük ve işitmedük dimeğe mecâli kal-mayub”. Adâletnâmelerin halkın eline geçmesini kolaylaştıran hükümler de konmuştur. Kim olursa olsun bu vesikanın kadı sicilinden bir kopyesini isterse “bir kelimesin ketm eylemeyüb sûretin yazub imzalayub ellerine virüb adâletnâme-i hümâyûnum sûretin-den bir akça ve bir habbe almayasız” emri eklenmiştir. Tipik adâletnâme, bunun gibi ilân emri taşıyan vesikalardır. Sonra sicile kaydedilmesi, bir kanun gibi kendisile amel edilmesi emrini taşıyan adâletnâmeler (No. III., V., VIII.) gelir. Nihayet sa-dece kadıya verilen emirle yetinen adâlet hükümleri vardır ki (No. VI.) bunlar başka vesikalar grupuna da sokulabilir.

Bu nevi hükümlerde, *teyit*, *teşvik* ve *tehdit* kısmı (*corroboratio* ve *sanctio*) özellikle uzun ve şiddetli bedenî (*siyâset*) cezaları ihtiva eder: “Mansibınız alınmağla konulma-yub eşedd-i ‘azâb ile siyâset olunursız” (No. X.). Vesikanın muhtelif yerlerinde tehdit cezaları tekrarlanır: “Kadılar dibekte döğülüp helâk olub ve beylerbeyiler subaşları ve ümenâ ve ‘ummâl ve sâyir zâbitlerdir, salb ve siyaset olunmak mukarrerdir” (No. V.). “Mazhar-i eşedd-i ‘ikâb ve sezâ-yi hakâret ve ‘itâb olursız”; “Kendüye amân ve zamân vermeyüb tîğ-i hakâret ve seyfi siyâset ile hakkından gelinmek mukarrer dir”. Suçlular da mallarının müsaderesi, asılma, küreğe konma gibi şiddetli cezalarla tehdit olunmaktadır.

Adâletnâmedeki emirlerin mutlak surette yerine getirilmesini isteyen Pâdişah, gizli teftiş yapacağını bildirir (No. III.). “Tebdîl-i sûret ile her diyâra mu‘temed ve nâfiz‘ül-kavl kullarım ve kapıcılarım göndersem hufyeten yoklasam gerektir” (No. III.). Sonuç olarak, hangi şekilde olursa olsun Pâdişah‘ın halkı zulümden korumak için çıkardığı hükümlere umumiyetle *adâletnâme* veya *adâlet hükmü* adı verilmektedir. Yani Orta Doğu devletinde, *adâlet* kavramı ile, yani en yüksek otoritenin zayıfı kuvvetliye karşı koruması ile ilgili vesikalar bu adı almaktadır.

Nihayet adâletnâmeler aslında kanunların teyidi niteliğini taşır. Bazan yeni kanun kor veya mevcudu aynen tekrar eder (No. I., XVII). Genel mahiyette emirler olması onları kanunlara çok yaklaştırır. Ancak bu umumî emirler, idare ve idareciler hakkında olup kamu hukukunu ilgilendirir. *Kanûn-i Osmânî*‘nin umumî prensiplerini bazı özel durumlara uygular ve yorumlar.

Bir mesele de şudur: Muhtelif tarihlerde çıkarılan adâletnâmelerin az çok aynı kelimelerle aynı meseleleri ele aldıklarını yukarıda gördük. Hatta bazı *klişeleri* Osmanlı devletinden daha eski müslüman devletlerinde de bulmaktayız. Buna göre, bu adâletnâmelerin gerçek meselelere cevap veren vesikalar olmayıp âdet yerini bulsun diye çıkarılmış belli klişelerden ibaret ölü yazılar olduğu ileri sürülebilir. Adâ-

letnâmelerde yer yer boş klişelerin bulunduğu inkâr edilemez. Ancak devlet anlayışının, devlet yapısının ve müesseselerin, aynı temellere dayandığı, aynı meselelerin bu devletleri ilgilendirdiği ve uğraştırdığı unutulmamalıdır. Diğer taraftan Osmanlı devletinde *a'şâr* ve *certmeler*deki suiistimaller, *salmalar*, kadıların aldıkları ve yaptıkları suiistimaller, angarya hizmetler ayrı devirlerde reaya ile askerî sınıf arasında daima çatışma konusu olmuş, özellikle bazı devirlerde imparatorluk için genel bir huzursuzluk, hatta felâkat sebebi haline gelmiştir. Bu umumî meseleler yanında adâletnâmelerde tamamiyle hususî şartların neticesi olan bazı meselelerin ele alındığını (No. X.) da görmekteyiz (Anadolu'da yeniçerilerin ve diğer askerî zümrelerin, halkı kaçmış köylerde çiftlikler kurmaları gibi). Bazı suiistimallerin ne şekilde yapıldığı açıkça belirtilmiş (No. III.) görüyoruz. H. 1004 tarihli adâletnâmede bu suiistimallerin "erbâb-ı şekvânın rikâb-ı hümayûna sundukları rik'alarında" mufassalan yazıldığı ve Pâdişah kendisi cuma namazına, gezintiye veya avlanmağa çıktığı zaman halkın şikâyetlerde bulunduğu bildirilmektedir. Bu gibi suiistimallere dair canlı misaller veren bazı vesikaları bu sebeple adâletnâmeler arasına koymuş bulunuyoruz (No. VIII, IX, X, XI, XV, XVI). 16. asır sonları ve 17. asırdaki kargaşalıklar üzerindeki vesikalar, adâletnâmelerde söz konusu edilen suiistimler hakkında pek çok canlı misal vermektedir⁹⁶. Söze son vermeden önce bazı adâletnâmelerin hangi tarihî şartlar altında yayınlanmış bulunduğunu göstermeğe çalışacağız.

1044/1637 tarihli adâletnâme (No. IV.). Vezirâzam Mehmet Paşa, 7 Ramazan 1046/5 Şubat 1637 de azlolunup yerine sadaret kaymakamı olan Bayram Paşa vezirâzam ve serdar oldu. Mehmet Paşa, Revan kalesinin İranlılar tarafından zapt edilmesini, kış yüzünden önlemek imkânını bulamamıştı. Pâdişah, başlangıçta onun Erzurum'dan gönderdiği raporda ileri sürdüğü sebepleri haklı görmüş idi⁹⁷. Fakat sonra kusurlu bulundu ve azlolundu. Ona karşı yöneltilen suçlamalardan biri de, Anadolu'da lüzumsuz hanlar yaptırarak "re'âyâyâ ta'addî" etmesi idi⁹⁸. Mehmet Paşa 17 Muharrem 1047/11 Haziran 1637 de affolundu ve kendisine Özü eyaleti verildi. Bayram Paşa 10 şevval 1046/7 Mart 1637 de İran seferine çıkmak üzere Üsküdar'a geçti. Burada on üç gün hazırlıklarını tamamladıktan sonra hareket etti. Adâletnâmemiz 10 Zilhicce 1046/5 Mayıs 1637 de, yani Bayram Paşa'nın hareketinden iki ay sonra yazılmıştır. O bu sırada Orta Anadolu'da ordusunu düzene koymakla meşguldü⁹⁹. Adâletnâme, devletin Doğu hudutlarında İranlıların karşı saldırıya geçtikleri bir zamanda Anadolu halkını memnun etmek için başvurulan tedbirlerden biri olmalıdır. Bizzat Bayram Paşa, Amasya'da iken kendi cebinden para vererek şehre su getirtti ve gittiği başka yerlerde de hayır işleri yaptı, reayaya yük olmaktan kaçındı.

Adâletnâmede, reaya sefer dolayısıyla salınan *sürsat zahiresi* salmasından affolunuyor, askerın erzak ihtiyacını günlük narh üzerinden para ile alacağı, hiç bir şekil-

⁹⁶ Mühimmeler ve kadı sicilleri bu konuda bir çok vesika ihtiva etmektedir. Yayınlanmış bazı misaller için Bak. Ç. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944; M. Akdağ, *Celâli İyanları*, 1550-1603, Ankara 1963, bilhassa vesika No. 3, 6, 7, 17, 24, 27, 28, 29, 30; A. Matkovski, *Turski Ijvori za aidutsvoto i aramijstvoto vo Makedonia*, I-II, Üsküp 1961; Keza L. Güçer, mez. eser, s. 22-28.

⁹⁷ Naimâ, III., s. 283.

⁹⁸ Naimâ, III., s. 300.

⁹⁹ Naimâ, III., s. 325.

de halkı sıkacak bid'atlere müsaade olunmayacağı ilân olunuyordu. *Harâc* (cizye) toplanmasında kanuna aykırı hareket edilmemesi hakkındaki hususi emirde Ermeniler gözönünde tutulmuş olmalıdır.

990/1582 tarihli Âli'nin arzı (No. VII) timar suistimallerini aydınlatan mühim bir vesikadır. Bu tarihte Mustafa Âli, Halep'te idi. Kendisi, *Künh'ül-ahbâr* adlı tarihinde, H. 990 da Şehzâde Mehmed'in meşhur sünnet düğününden bahsederken "müellif-i kitâb ol esnâlarda Haleb timarları defterdarı idi" diyor. Âli, bu arzında Halep beylerbeyisinin azledildikten sonra bir buçuk ay fuzulî beylerbeylikte kalarak yaptığı suistimalleri arz etmektedir. Âli, beylerbeyinin azli üzerine timar defterlerinin bulunduğu beylerbeylik *defter-i hâkânî* dairesini mühürlemiş ve Hama'ya gitmiştir. Beylerbeyi, yetkisi olmadığı halde *defter-emîni* vasıtasıyla timarlarda birtakım değişiklikler yapmış ve bir zaîmin zeâmetini sebepsiz yere elinden alıp başka birine vermiş. Ali adında birinden bin (?) altın rüşvet alarak yetkisi olmadığı halde timar için tezkire vermiş ve yine bu arada kırk kadar sipahinin küçük timarlarını ellerinden alıp isteklilere bir bahane uydurup artırma ile satmış, deftere başvurmadan ve tezkire çıkarmadan yalnız kendi berâtı ile bu timarları vermiş, bazıları tekrar kendi üzerlerine mukarrer ettirmek için atlarını, silâhlarını vermişler. Âli, azilden sonra bu beylerbeyinin yaptığı rüşvetçiliği şimdiye kadar kimse yapmamıştır, demektedir.

H. 1018 tarihli adâletnâme (No. X).

Başvekâlet arşivinde *mühimme* defterinde bir kopyesini tespit ettiğimiz bu adâletnâmenin Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancak-beylerine ve kadılarına gönderilen bir kopyesi, Saruhan şer'iyeye sicilinde bulunmuştur¹⁰⁰. Bu adâletnâmenin, Anadolu beylerbeyine ve Anadolu'daki sancak-beylerine ve kadılarına gönderilmiş olan nüshasına, bu tarafa mahsus birtakım maddeler eklenmiştir. Bu maddeler şunlardır:

Anadolu versiyon'unda (satır 15-22) "fevk'al-had zulm u ta'addî eylemekle re'âyâ ve berâyâ ..... sem'-i hümâyûnuma vusûl bulmuştur imdi" noktalı yerlerde yedi satır ilâve edilmiştir. Anadolu'ya mahsus bir durumla ilgili olan bu kısımda reayanın yerlerini bırakıp kaçtıkları, birçok köylerin harap olduğu, asker sınıfından kudretli olanların reyası kaçmış köyleri "mülk-i mevrûsları gibi" tasarrufları altına geçirip yerleştikleri, kul ve hizmetkâr ve hayvan getirip buraları çiftlik haline soktukları, reayanın korkudan eski köyelerine dönemedikleri, bu sebeple bu gibi köylerde *nüzûl* ve *avâriz* vergilerine esas olan vergi-hanelerinin ortadan kalktığı, bu çiftliklerdeki hademenin ve hayvanların zararından yakın köylerin de gelişemediği ileri sürülmektedir. Bu noktaların Rumeli'ye gönderilen adâletnâmede nakl u iblağ (*narratio*) bölümünde zikredilmesine lüzum görülmemiştir¹⁰¹. Keza, Rumeli'ye gönderilen adâletnâmenin emir ve ferman (*dispositio*) kısmında, bununla ilgili bir emir olmaması tabiidir. Anadolu'ya gönderilen adâletnâmede emir ve ferman kısmında "emrim yoktur anun gibi re'âyâsı zulm ve ta'addiden firâr eyleyen..... vusûl buldukta" (satır

¹⁰⁰ Bu kopyayı Çağatay Uluçay lâtin harfleriyle yayınlamıştır: *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, vesika 37, s. 208-214. Mühimmedeki kopya sonunda Menteşe ve Sığla ve Aydın sancaklarına bu suretin Mustafa Çavuşla gönderildiği kayıtlıdır. Manisa sicillerinden yayınladığım adâletnâmelerin temininde Ç. Uluçay'ın yardımlarına burada teşekkür benim için zevkli bir borçtur.

¹⁰¹ Anadolu'da köy halkının umumî kaçı, "büyük kaçgun" hakkında bak. M. Akdağ, *Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk* (1603-1606), DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, II, 2-3 (1964), s. 36-49; M. Akdağ, *Celâli isyanları*, s. 274, ves. 24; s. 282, ves. 33.

38-45) bölümünde bu meseleye dair yedi satırlık bir emir vardır. Bu emre göre H. 1008 tarihinden beri çiftlik tutanlar kim olursa olsun yaptıkları evleri, ahırları yıkacak, hizmetkâr ve hayvanlarını alıp gidecek ve o köylerden ilişkilerini tamamiyle keseceklerdir. H. 1018 Muharrem ayının birinci gününden başlayarak üç sene içinde yerlerine geri dönen reayaya eski çiftlikleri ve sâir mülkleri teslim olunacaktır. Buna dair hatt-ı hümayûnla ferman çıkmış ve her tarafa gönderilmiştir. Adâletnâmeye göre, ben buraya para harcadım, tapu ile aldım demenin faydası yoktur; reaya oralardan kendi istekleriyle kaçmış değillerdir, zalimlerin zulmünden kaçmışlardır. Onların çiftlikleri ve emlâki tapuya verilemez. Görevliler, karşı koyanları, Pâdişah kapısına arz edecekler, bu gibilere en ağır cezalar verilecektir.

İki adâletnâme metni arasında başka ufak farklar da vardır. Rumeli (satır 33) de “bir mikdar adam ile üzerine varub ehl-i fesâdı ele getirüb”; Anadolu (satır 53): “bir mikdar adam ile bir müteayyin kimesneyi baş ve buğ idüb irsâl eylemek lâzım gelür ise ol zamanda dahi ana göre tedbîr ve tedârik edüb kifâyet mikdarı adam ile varub ehl-i fesâdı ele getirüb”. Anadolu adâletnâmesinde (satır 60-68) askerinin zapt ettiği ve çiftlik yaptığı köylere ait madde burada da ele alınmıştır: “Anun gibi ehl-i manâsıb ve kudât ve müderrisinden . . . . . ve siz ki kadılersiz” cümlesinde noktalı kısımda. Bundan sonra her iki metin aynen devam ettiği için adâletnâmeyi yazan kâtip, Rumeli adâletnâmesinde “iltizâma virüb” den sonraki kısmı yazmaktan vazgeçmiştir.

Biz tıpkı mühimmede yazıldığı şekilde her iki adâletnâmeyi burada verdik. İki bölgede durumun farklı olması dolayısıyla Rumeli ve Anadolu'ya ayrı ayrı adâletnâmeler gönderildiği meydandadır.

Bu adâletnâme üzerindeki hatt-ı hümayûnun dikkate değer metni şudur: “Vech-i meşrûh üzere emirler virile ve mâl-defterdarları mâl-i eytâma dahl eylemeyeler”. Adâletnâmede zikredilen başka şeyler arasında yetimin malının hazinece-zapt edilmesine, yani müsadereye karşı hükmün hatt-ı hümayûnda bilhassa zikredilmesi kayda değer. Zira Kur'an açık âyetlerle (IV, 2, 9, 126) bunu men'etmiştir.

* * *

H. 972 tarihli adâletnâmenin (No. II.) gönderildiği beylerbeyi ve sancak beylerini gösteren liste şudur:

Karaman Beylerbeyi :		Safed	Beyi
Konya (Paşa sancağı)		Kudüs	”
İç-II	Beyi	Aclun	”
Niğde	”	Gazze	”
Kırşehir	”	Nâblûs	”
Aksaray	”	Laccun	”
Akşehir	”	Kerak-Şavbek	”
Kayseri	”	Humus	”
Şam Beylerbeyi:		Halep Beylerbeyi:	
Şam (Paşa sancağı)		Halep (Paşa sancağı)	
Trablus	”	Hama	”

Birecik	Beyi	Erzurum Beylerbeyi :	
Ekrâd (Kilis)	„	Erzurum (Paşa sancağı)	
Maarra	„	Trabzon	Beyi
Adana	„	Pasin	„
Özer (Uzeyr)	„	Hınıs	„
Bâlis	„	Ardanuc	„
Âne ve Hit	„	Batum	„
Cebele	„	Nısf-i Şavşad	„
Seleme (Selimiye)	„	Karahisar-i Şarkî	„
Tarsus	„	Ardahan	„
Zulkadirlu Beylerbeyi :		İspir	„
Maraş (Paşa sancağı)		Küçük Ardahan	„
Ayıntab	„	Malazgird	„
Sis	„	Kigi	„
Malatya	„	Tortum	„
Rum Beylerbeyi :		Mâmervân	„
Sivas (Paşa sancağı)		Tekmân	„
Amasya	„	Çemişkezek	„
Bozok	„	Oltı	„
Çorum	„	Anadolu Beylerbeyi :	
Arapkir	„	Kütahya (Paşa sancağı)	
Divriği	„	Aydın	„
Canik	„	Teke-ili	„
Diyarbakir Beylerbeyi :		Menteşe	„
Diyarbakir (Paşa sancağı)		Karesi	„
Rûhâ	„	Biga	„
Ergani	„	Hamid-ili	„
Deyrurahba	„	Karahisar-i Sahip	„
Siverek	„	Kangırı	„
Nusaybin	„	Bolu	„
Cezîre	„	Kastamuni	„
Hâbûr	„	Hüdâvendigâr	„
Sincâr	„	Alâiyye	„
Rakka	„	Koca-ili	„
Atak	„	Sultan-önü	„
Çapakçur	„	Sığla	„

H. 972 tarihli adâletnâmenin, Karaman, Şam, Halep, Zulkadirlu (Maraş), Rum (Sivas), Diyarbakir, Erzurum ve Anadolu beylerbeyilerine ve bu beylerbeyilikler içindeki sancak-beylerine ve kadılarına ayrı ayrı gönderildiğini görüyoruz. Adâletnâmenin sonundaki liste, o tarihte bu beylerbeyiliklere hangi sancakların girdiğini göstermesi bakımından dikkate değer. Listemizde Karaman Beylerbeyiliğinde görünen İç-il 1570 de teşkil olunan Kıbrıs Beylerbeyiliğine bağlanmıştır. Aynî Ali, risâlesinde 1609 a doğru hâlâ oradadır. Listemizde Beyşehir, adâletnâme gönderilen Karaman

sancakları arasında görünmektedir. Zulkadiriyye (Zulkadirlu, Dulgadirlu) Beylerbeyliğindeki Sis, 1570 de Kıbrıs beylerbeyliğine katılmıştır (Aynî Ali'de 1609 a doğru durum değişmemiştir). Buna karşılık Zulkadiriyye Karsı ve Sumeysad iki yeni sancak olarak bu beylerbeyliğe dahil olmuştur.

1609 da Rum (Sivas) beylerbeyliğinde bir değişiklik görülmemektedir. Doğu beylerbeyliklerinde ise, mühim değişiklikler olduğu listemizle Aynî Ali'nin karşılaştırılmasından anlaşılmaktadır. Erzurum beylerbeyliğinden, Çemişkezek Diyarbekir beylerbeyliğine; Oltı, Ardanuc, Ardahan, Şavşad sancakları 1578 den sonra teşkil edilen Çıldır eyaletine bağlanmış, keza Küçük Ardahan ve Pasin, Kars eyaletine verilmiş, Trabzon ayrı bir eyalet merkezi olmuştur. Buna karşılık Erzurum beylerbeyliğine Kızıuşan (Pülümür) ve Mecinkerd sancakları katılmıştır. Diyarbekir beylerbeyliğinden Rakka, Ruha (Urfa), Deyriraħba, Hâbûr ayrılarak yeni teşkil edilen Rakka eyaletine katılmıştır. Buna karşılık Diyarbekir beylerbeyliğine Hisnikeyf, Çemişkezek, Siirt, Mefarkin (Meyâfârikîn) ve Akçakale dahil olmuştur.

Halep beylerbeyliğinden Hama, Selimiye (Seleme), Cebele ayrılıp Trablus-Şam eyaletine katılmıştır. Tarsus, Kıbrıs beylerbeyliğine, 'Ane ise Rakka eyaletine bağlanmıştır. Bu suretle Halep beylerbeyliği hayli küçülmüştür.

Şam beylerbeyliğine gelince, onun da 1564 deki hudutlarının hayli daraldığı görülmektedir. Bu eyaletten alınan Humus ve Trablus-Şam, Halep eyaletinden alınan sancaklarla birlikte ayrı bir beylerbeylik, Trablus-Şam beylerbeyliği haline getirilmiştir. Listemizde Anadolu beylerbeyliğinde Saruhan ve Ankara'nın adâletnâme gönderilen yerler arasında zikredilmemesi o zaman bu sancakların özel durumu-ile ilgili olmalıdır. O tarihte Anadolu beylerbeyliğinde görünen Koca-ili, Biga ve Sıgla, sonraları Cezâir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlanmıştır. Alâiyye ise Kıbrıs eyaletine verilmiştir.

Türk Tarih

Türk Tarih Kurumu

I.

10 Safer 922 / 15 Mart 1516 tarihli Eflaklara ait Adâletnâme

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kitap. No. 1935 ve No. 1936; İstanbul Bayezid Umumi Küt. Velîyyüddin Efendi kitap. No. 1969; Paris, Bib. Nat. ms. fonds turc ancien 35, v. 38-39¹.

Semendere Eflaklarının şikâyeti ve teftiş üzerine yasaklanan suiistimaller.

قانون افلاقان لواء سمندره که صاری کرز افندی تفتیش ایلدوکنده^a امرپادشاهی ایله مقرر قلنمشدر فی ۱۰ شهر صفرالمظفر سنه ۹۲۲ در ادرنه — نشان شریف عدالت شان سلطانی وفرمان منیف نصفت عنوان خاقانی نفّذ فی الاقطار بعون المعین المستعانی حکمی اولدرکه بوندن اقدم سمندره سنجاغندن قضاء سمندره و نواحی^b لومنجه^b و رودنیک و موراه^c و اوزیجه و زاغوره و لفيجه و زاغولاته و نیش و برانچوه و قویلوچ و ناحیه^c کنز میلوش افلاقلری و وینوقلری و سایر ذمی رعایاسی سده^d معدلت بخشمه کلوب اوزرمزه وضع اولنان قانون قدیمه مخالف سنجاقبکی لری^d و ووده لری ارپه و بغدادی و بال یاغ و قیون کبه صالحوب زیاده خیف و تعدی ادرلر^d و سنجاق بکیلردن غیرى و ووده لری داخی ارپه و بغدادی و اولتوق صالحوب اولدن النوکلمشدر دیوجبر و قهرله مع زیاده آلوب بونلاردن غیرى سنجاق بکی آدم لری و سوباشیلری و کنزلر و پرمکورلر داخی انواع خیف و تعدی و اصناف افترا و تزویرلر قلوب انلارک دخی کثرت مظالم و وفرت مخایفانندن حالومز غایت مکدر اولمش در دیوفوق الحدّ و العد شکایت لر و تظلملر ایلوب و بنوم دخی اعوام معدلت شاهانه و ایام نصفت پادشاهانمده کمسنیه مخالف شرع مطهر و مغایر قانون مقرر ظلم و خیف اولدوغنه رضای شریف اولمادوغی اجلدن لواء مزبوره ده واقع اولان عامه^e مظالم و کافه^e جرایمک تفتیشی ایچون حالیا افضل العلماء المتبحرین اکمل الفضلاء المتأخرین کشآف مشکلات الدینییه حلال المعضلات الیقینیة وارث علوم الانبیاء والمرسلین حجة الحق علی الخلق اجمعین المخفوف بصنوف لطایف عواطف الملك المعین سند الملة والدين مولانا نورالدين دامت فضایلہی ارسال ایلمش ایدم مولانای مشارالیه داخی امر جلیل القدرم موجبنجه لواء مزبوره و اروپ کرکی کبی دقت و اهتمام وجدّ و اقدام اوزره تفتیش و تفحص قلوب دخی جمله قضایایی علی سبیل التفصیل عزّ حضور معدلت موفور الحبورمه^e عرض ایلمکین ارپه و بغدادی خصوصلرنده فرمان واجب الاذعانم شویله صادر اولمش ادیکه مجدّداً لواء مزبوری یازان امنا دفتر جدیده خرمن وقتنده ارپه دن و بغدادین هر کویه بر یوکدن و ایکی یوکدن نه قید ایلمش ایسه شمیدین صکره مقتضای دفتر اوزره سنجاقبکنه همان آتی ویره لر سنجاق بکیلری

a) Rev. 1936 : ایلدوکنده ; b) Rev. 1936 : لومنج ; c) Vel. — ; d-d) Rev 1936 : — ; e) Vel. — .

¹ M. N. Beldiceanu bu vesikanın bir sûretinin de, Westdeutsche Bibliothek, Marburg Orient 2730, Preuss. Staatsbibliothek, Berlin accms. Dr. 1928, 47 de bulunduğunu bildirmek lûtfunda bulundu. Keza bak. N. Beldiceanu, *La région de Timok - Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I*, Revue des Etudes Roumaines, t. III - IV (Paris 1957), 111 - 129.

و ویوده‌لری و سو باشیلری و آدم‌لری و کنزله و پرمکوره‌لر اندن زاید بر حبه طلب ایلمیه‌لر و .ن بعد لواء مزبورده سنجاقبکی اولانلر و سنجاق سو باشلری و ویوده‌لری و آدم‌لری و کنزله و پرمکوره‌لر طایفه مزبورده نك خلاف قانون قدیم آلتوککلان بال‌لرندن و یاغ‌لرندن و قیونلرندن و کبه‌لرندن و سایر حوایج‌لرندن جبراً بر حبه‌لرین ایلمیه‌لر آلتق استیانیلری داخی حاکم الوقت اولانلر منع ایدوب آلدرمیالر ممنوع اولمیانلری البته عرض ایلمیه‌لر عرض ایلمزله ایسه مستحق عتاب و عقاب اولالر اما نرخ روزی اوزره آقچه‌لریله الورلرسه منع اولنمیوب آقچه‌لریله^f الالر طائفه مزبوره داخی آقچه‌لریله نسنه آلتق دایینه رضالریله صتالر و قور النوکلان یرلردن داخی قانون قدیم اوزره اللی اوه بر کافر چیقاریلوب سنجاق بکنه آلتی آی خدمت ایدر حالیا آدم آلدوغندن آدم آلور آدم آلمادوغندن آقچه آلتور ایتمش اول خصوصده داخی فرمان منیفم شویله صادر اولدیکه قور قضیه‌سی داخی قدیم دن قانون نامه معمول به ده نه وجهله مقید و مسطور ایسه کیرو اول حالت اوزره مقرر قلنه مثلاً قور ایچون سنجاقبکی عادت سابقه اوزرنه اللی اوه بر آدم چقروب اول بهارده آلتی ای خدمت معروفه‌لرین اتدوره اما جمله^g ادم الال سنی خدمته کوندردم^h دیو اصلا جبرله کسنه دن آقچه المیارلر و قاضی الوقت اولانلر دخی آقچه^h آلدرمیه‌لر و درگاه معلومه محبوس کوندردمک و یا سایر مهات پادشاهی واقع اولوب طوار و آدم حاجت اولدقده قدر حاجت و مقدار کفایتجه چقاریلوب خدمت اتدوریه اما بو بهانه ایله داخی زیاده طوار چقارلمیه و قطعاً آقچه‌لری آلتیا و بالجمله مهات سلاطیندن غیری خصوص ایچین سنجاقبکی کندومصلحتنه آدم و طوار چقارتیق جایز دکلدردن بعد اول خصوصیچون داخی طائفه مزبوره انجندریله و فلوریچیلر داخی من بعد واردقلرنده هریرک قاضیسی معرفتسنز جمع ایلمیه‌لر من بعد فلوری جمعنه واران کیمسنه‌لر سایر سنجاقلرده ساری و جاری اولان قانون اوزره همان خانه‌دن خانیه اکثر آقچه آلالر برین امینچون و برین کاتب ایچون و اول اکثر آقچه‌دن زاید پوقلون و غیری نسنه‌لر ایلمیه‌لر آلتق ایستلر ایسه داخی قاضیلر منع و دفع ایدوب الدرمیه‌لر و فلوری داخی قانون قدیم و دفتر قویم ده مقطوع اولاندن زاید بر حبه آلتیهⁱ قانون قدیم و دفتر قویم اوزره النوب زاید بر حبه آلتیهⁱ و برانچوه و ودین افلاقلری خراج و اسپنجه و عشر و یرمزله و جمیع عوارضدن معاف و مسلملردر و رسم کردک دخی و یرمزله همان سنجاقبکنه جرم و جنایت و یررله و سنجاق بکنه و یرلن جرم و جنایتک عشرنی برقرار سابق کنزله الورلر و ذکر اولان افلاقلر بیش اوه بر کوندردن و یرب احتیاطلو یرلرده قراول بکلیه‌لر اما دشمن اولیچاق جمیع افلاقلر آلتانوب کرکی کبی یولداشلقلر ایلمیه‌لر و سمندره افلاقلری داخی خراج و اسپنجه و عشر

f) Vel.: —; g) Rev. 1936: کتورمشدم; h) Vel., Rev. 1936: —; i-1) Vel.: —; i-i) Rev. 1936: کنزردن; l) Rev. 1936: کنزردن.

وعادت اغنام و رسم عروس و سایر رسومدن نسنه ویرمزلر و بیش فلوریه بری وینوق خدمتین ایدوب احتیاطلو یرلری نوبتله بکلرلر واقین اولدوقجه اوه بریسی سفره چیقار و قانون اوزره جرم و جنایت ویرلر و بونلارک جرایمک داخی عشرنی کنزلی آلور و دخی قانون قدیم اوزره طائفه^m مزبوره سنجاقبکلی و غیرلری اصلاچره و تحت کتورتیمه لر و حصار بکلتمیه لر و اولتق بچدریمه لر و طاشتمیه لر و اودون کتورتیمه لر همان حفظ ولایت محمییه لازم و دولت ابد پیوندمه متعلق مهمام و مصالح واقع اولدوقده عادت و قانون اوزره خدمت اتدیره لر اما خدمت بهانه اولنوب هیچ احد کاینآ من کان جرّ مال اتمیه لر و جبرآ نسنه لر نه طمع ادوب المیالر و سنجاچ بکنک افلاقلر ایچنده و غیرلری یرلرده اؤین یا بمیالر^m و یوده ایچون داخی هر ناحیه ده برمعین محله اول ناحیه خلقی^m و یوده لر نه او یاپی ویره لر اما قطعاً تحریب اتمیه لر و اکر مرور شهر و عبور دهورله خرابه دخی مشرف اولور ایسه اول ناحیه خلقی اتفاقاً ترمیم و تعمیر ایلیه لر تا که من بعد هر کلان و یوده انده ساکن و متمکن اولار و تعدی اتمیوب و جبرله خلقک نسنه لرین آلیالر و هر نه آلورلر ایسهⁿ حسن رضالریلهⁿ نرح روزی اوزره آقچه لر یله الالر و جرمه و سیاسته متعلق قضیه واقع اولدوقده قاضی اذنی و اجازت یله اولوب حقندن کلنمه لوسنک داخی قاضی معرفتیله^o حقندن کلنوب بالجمله قاضی معرفتسنز کسنه یه کندو رأیلرندن ظلم و خیف ایدوب دوتوب قایمیه لر و اکر شمیدین صکره و یوده لر کندو رأیلرندن کسنه خیف و تعدی ادوب و یا خود جبر ایله اوت و ارپه و صهان و تاق بولدورب بالجمله تظلم اولندوغی موجبجه تعدیلر ادوب و طائفه^m افلاکک و غیرک قزلرنه و طول قالمش کلنلرنه درلودرلو افرالر ادوب سن حامله سن دیو طوتوب کویدن کویه کزدورب و نچه سنک قفتانندن ویراقدن و طواردن ملک مشروعنی سن بونی سرقة ایدبدرسن ملکک اولدوغنه آلدوغک یردن وارنقل کتور اثبات ایله دیو ناحق یره رعایایی طتوب قایوب انواع تعرضلر ایدرلر ایسه ولایت قاضیلری البته البته سنجاقبکنه اعلام ایدوب منع و دفع اتدوره لر مخالفت شرع قویم و مغایر قانون قدیم من بعد بر کیمسنک بر تاوغن آلدیر میالر و اکر آلورلر سه دخی تمام قیمتن حکم ایدوب تضمین اتدورب صاحبنه تسلیم ایلیه لر و اکر سنجاقبکی اولان و یوده لری منع اتمیوب و یوده لر داخی تمرد و تعدد ایدرلر سه اول و یوده یی اسمی و رسمیه و اتدوکی ظلمی اصلی و تفصیلیله یازوب عرض ایلیه لر صکره انلارک کبیلرک حقلرندن کلنمکده امر شریفم نه وجهله صادر اولور سه موجبیه عمل ایدوب حقلرندن کلالر و طائفه^m مزبوره مایینلرنده بیت المال داخی واقع اولدوقده جمع ایلیان کسنه قاضی معرفتیله جمع ایدوب داخی قاضیلر معرفتیله سنجاقبکنه براتنده حاصل قید اولندوغی اوزره سنجاقبکنه تسلیم ایلیه لر و کنزردن و پر مکورلردن هر قنفسنک که خلقه تعدیسی و خینی اولا انلارک کبیلرندن اصحاب حقوقه حمله^o حقوقی

m - m) Vel. : — ; n - n) Rev. 1936, Paris : — ; o) Vel. : امریله .

آلی ورد کدن صکره سنجا قبیکی عزل ایدوب کیدرب یرلر نه یرار و مصلحت کذار و امین و مستقیم کنزله نصب ایلیه و کنزله و پرمکورلر بر برینک فلور یجیلر نه و راتایلر نه دفتره مخالف دخل و تعرض ایلیمیه لر هر بری راتایلر راتایی تصرف ایلیمیه لر و دخی امر جلیل القدرم شویلدنر که من بعد طائفه^۶ افلاق و غیرلر ایزبور ادوب جمعیت ایلیمیه لر^۷ و کندولردن ارالر نه اکت دیکمیه لر ایدجک اولورلر سه قاضیلر همان سنجا قبیکنه تنبیه ایدوب اول اکمات دکنلرک و اولانلرک^۸ منها^۹ حقلرندن کلوب^{۱۰} و باعث اولانلری دخی کرکی کبی تأدیب ادوب حقلرندن کلالر و دخی چایرلر نه و باغچه لر نه و تحیل لر نه و ترکه لر نه و اوتلاقلر نه سنجا قبیکی جانبندن و آدم لرندن و غیردن آت صالی و یروب اوتاردوب ضرر و زیان ایرشدرمیه لر^{۱۱} و آت اوغلانلر نه دخی یم و یمکلیک الدرتمیه لر و بونلارک طوارلر نه حوایج یوکلدب اول سنجاغه و غیر یی یرلر جبریه سورمیه لر و جانورلرندن^{۱۲} اوتلاق حتی که بر کیمسنه نک تیمارنده اوتارمیه لر^{۱۳} اوتلاق حتی دیو جبریه نسنه لرین آلدرمیه لر و کذلک قیونلرندن وجه مسفور اوزره که کیمسنه نک تیمارنده اوتارمیه انلاردن دخی نسنه آلدرمیه لر و سنجا ق بیکی^{۱۴} جانبندن یکی^{۱۵} و یوده کلسه پرمکوردن پرمکوره بر قارن یاغ و برر کبه الور ایش انی دخی منع ایدوب آلدرمیه لر و طائفه^{۱۶} مزبوره ارسته قانون قدیم اوزره طوزجی کریمیه و ایام اضطراب و وقت محارباتده دخی سنجا قبیکلری^{۱۷} و یوده لری و سوباشیلری و غیر یی آدم لری و کنزله و پرمکورلر^{۱۸} و غیریلر طائفه^{۱۹} مزبوره نک جبراً آتلرین و یراقلرین آلوب بونلاری یایاق و بی یراق قومیلر و بعض کافر کویلری اولوب ایچنده متمکن اولمش مسلمانلر و ارایمش انلردن دخی شول کیمسنه لر که کندو زراعتلرنده اولوب کفریه ظلمی و تعدیسی دخی اولیوب بلکه اره لرنده اولق بر فایده^{۲۰} زایدیه دخی متضمن اولانلارک کبی کیمسنه لر کرو برقرار یرلرنده مقرر قلته و شونلارکه رعایا انلاردن رنجیده اولالر اول اصل کیمسنه لر کافر کویلرندن امر شریفم اوزره کوچوریه تا که مسلمانلر جمله^{۲۱} بر یرده اولوب رعایا بر برنه دخل و تعرض ایلیمیه لر و دخی امر شریفم شویلدنر که شمیدن صکره دسپوت قانونی دیمکله معروف اولان آیین باطل دخی رفع اولنوب هر خصوصده سنجا قبیکی و ولایت قاضیلری مقتضای شرع قویم و مستدعای قانون قدیم اوزره کورب فصل خصوصات شرعیه و قطع دعاوی عرفیه ایلیمیه لر و الحاصل شمیدن صکره مخالف شرع مطهر و مغایر دفتر و قانون مقرر بر کسنیه ظلم و خیف اولنیه شویله که من بعد سنجا قبیکی و یا سوباشیلری و یوده لری و کنزله و پرمکورلر^{۲۲} بوجه من الوجوه ممنوع و مدفوع اولیوب ظلم و خیف ایدوب شرعه و قانونه و دفتره مغایر بر کیمسنه نک نسنه سین الاجق اولورلر ایسه سنجا ق قاضیلری مفصل و مشروح یازب باب عدالت مآمه اعلام ایلیمینجه اولیلر و اکر ایلیمیا جک اولورلر سه اول خیف و تعدی ادنلره

۶) Rev. 1936: ایلیمیه لر ؛ p) Vel. ؛ اولانلک ؛ r - r) Vel., Rev. 1935: حقتدن کلته ؛ s) Rev. 1936: ؛ t - t) Rev. 1936: — ؛ u) Vel. ؛ سنجا قبیکی ؛ ü - ü) Rev. 1936: — ؛ د کورمیه لر ؛ § - §) Rev. 1936: —

اولاجق عقوبت و سياستم اول قاضيلره اولق مقرر در بلمش اولالر اكا كوره مقيد اولوب شرعه و قانونه و دفتره مخالف كسنديه خيف اولنمقدن زياده احتياط و احتراز ايليهلر شويله بلالر^v علامت شريف عدالت نما و عالم آرامه اعتقاد تام و اعتماد تمام قلالر تحريراً في اليوم العاشر من شهر صفر المظفر سنة اثني وعشرين و تسعمائة^v بمقام ادرنه .

II.

16 Şevvâl 972 / 17 Mayıs 1565, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşivi, Mühimme def. No. 6, s. 536-38, vesika No. 1165.

Âtîf ef. Kütüphanesi, No. 1734, v. 186 b-187 a.; Lâtin harfile M. Akdağ, Celâli İsyânları, Ankara 1963, s. 258.

Zorla nikâh.

ولایت قرمانه محمود چاوش کندی مزبورون حکمکر مذکورہ ویرلدی فی شوال سنہ ۹۷۲ [یو] م الاربع فی ۱۶ شوال المکرم سنہ ۹۷۲ قسطنطنیہ - الویہ قرمان. یازلدی .

قیصریه بکنه و لواء مزبور قاضیلرینه حکم که حالیا سده سعادتمده شویله استماع اولندیکه تحت حکومتکرده سو باشیدن و سپاهیدن و یوده لردن | و نایبلردن و اهالی و لایتدن قدرتلو اولان کسنه لرقرانک قزلرین و لیاری رضاسی اولمدین جبر ایله استدکاری کسنه لره نکاح | اتدروب و عورتلرین بوشادوب مرادلری اولدوغنه تزویج ایدوب و بعض اشرا دخی بعض کسنه لره دعواسن صاتون آلوب | یانلرنجه بر نیچه زور شاهدلری آلوب تزویر و تلبیسه نصب نفس ایدوب انوکلہ معیشت ایدینوب فقرايه مستولی اولغله حق مستحقنه | واصل اولمیوب بو طریقله نیچه کسنه لره حتی ضایع اولور ایمش امدی بر ولایتہ سنجا قبیکی و قاضی نصب اولنماقدن مراد ظلمه نلک ظلمی رعایا | اوزرندن منافع اولوب ایام عدالت همایونمده رعایا و برایا اسوده حال اولمقدر شرع شریفه مخالف وضع اولق سزک عدم | اهتمامکر دندر بیوردوم که حکم شریفم و اریجق تحت حکومتکرده اولان بلاد و قصباتده و بازارلرده بالجمله مجمع ناس اولان محللرده | نداء و تنبیه و یساغ اتدروب سو باشیدن و سپاهیدن و بکلربکی و سنجا قبیکی آدم لردن و نایبلردن و اهالی و لایتدن بر فردی | ولیرینک رضاسی اولمدین کسنه نلک قیزی تزویجنه و منکوحه سی تفریقنه قارشدرمیوب و دعواده مدخلی اولمیان اشراپی | دخی کسنه نلک دعواسنه قارشدرمیوب انوک کبی شرت و شقاء ایله مشهور اولوب ایل دعواسن صاتون آلوب تزویر و تلبیس و یلان شهادت ایدنلری کرکی کبی منع و دفع ایدوب بعدالتنبیه منعه ممنوع اولمیان ظالم لری اله کتوروب اوزرلرینه ثابت اولان | موادی سجات ایدوب سپاهی اولانی حبس ایدوب اسمی و رسمی ایله عرض ایدوب سپاهی اولمیانلری مقید و محبوس صورت سجالری ایله | عتبه علیامه

کوندره سز اما بو بهانه ایله¹ بی کناه اولنلره جلب و اخذ مصلحتی ایچون دخل و تعدی اولنمقدن و خلاف واقع | کسنه نك احوالی عرض اولنمقدن حذر ایدوب شرع شریفه و امر منیفه مغایر کسنیه ظلم و خیف اولمقدن صقنوب و بو امر همایونمک | صورتن تحت حکومتکزه اولان محکمه لرده سجل محفوظه قید ائدروب دایما مضمون همایونی ایله عمل ایدوب خلافنه جواز کوسترلمکدن | صقنه سز بو خصوصلر صکره خفیه² یوقلنوب کوریلور هر قنغکزک تحت حکومتنده ظلمه طایفه سنک وجه مشروح اوزره ظلم و تعدیلری اولاصلا عذریکوز مقبول اولمیوب منصبکزه التاغله قونلمیوب اشد عذاب ایله سیاست اولنور سز اکا کوره | مقید اولاسز و تحت حکومتکزدن بر قضیه و یا درلک و ترقی و جهات ایچون عرض کوندرلملو اولدوغکزده عرضکزه آخرنده تاریخی یازوب من بعد عتبه علیامه تاریخسوز عرض کوندرمیه سز که مقبول دکلدن بلمش اولاسز و بو حکم همایونم واروب و اصل اولدوغن یازوب بلدره سز شویله بلاسز.

یازلدی

بر صورتی قرمان بکلر بکیسنه و قونیه سنجاغی قاضیلرینه - اما بکلر بکیه یازیلان حکمه عذک مقبول اولر دیو یازیلان محلدن اشغه اولان تنبیهات یازلامشدر.

یازلدی

بر صورتی ایچ ایل بکی سنان بکه و قاضیلرینه

یازلدی

یازلدی

بر صورتی نیکده بکی محمد بکه و قاضیلرینه بر صورتی قیر شهر بکی غضنفر بکه و قاضیلرینه

یازلدی

یازلدی

بر صورتی آقسرای بکی یوسف بکه و قاضیلرینه بر صورتی آقشهر بکی موسی بکه و قاضیلرینه

الویه شام : شام سنجاقلری حکملری دخی محمود چاوشه ویرلدی

فی ۲۰ شوال سنه ۹۷۲

یازلدی

بر صورتی شام بکلر بکیسی مصطفی پاشایه و شام شریف قاضیسنه

یازلدی

یازلدی

بر صورتی طرابلوس بکی مراد بکه و قاضیلرینه بر صورتی صفد بکی محمد بکه و قاضیلرینه

یازلدی

یازلدی

بر صورتی قدس بکی الیاس بکه و قاضیلرینه بر صورتی عجلون بکی محمد بکه و قاضیلرینه

¹ اولنلره : Metinde yanlış olarak

- يازلدی
بر صورتی غزه بکی سلیمان بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی ناباوس بکی سلیمان بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی لجون بکی کمال بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی کرک شوبک بکی حسین بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی حمص بکی کیوان بکه و قاضیلرینه
- الویه* حلب : حلب حکملری دخی مذکوره ویرلدی
فی ۲۰ شوال سنه ۹۷۲
- يازلدی
بر صورتی حلب بکلر بکیسی سنان پاشایه و حلب قاضیسنه
- يازلدی
بر صورتی حما بکی محمود بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی بکر بکییره بکی احمد بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی اکراد بکی جانبولاد بکه
- يازلدی
بر صورتی ادنه بکی پیری پاشایه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی عزیر بکنه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی معره بکی اسمعیل بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی حبله بکی حبیب بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی طرسوس بکی محمد بکه و قاضیلرینه
- الویه* ذوالقادر احمد چاوشه ویرلدی
- يازلدی
بر صورتی ذوالقادرلو بکلر بکیسی احمد پاشایه
و مرعش سنجاغی قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی سمس بکی محمود بکه و قاضیلرینه
- يازلدی
بر صورتی ملاطیه بکی سمندر بکه و قاضیلرینه

- الویه، روم احمد چاوشه ویرلدی
یا زلدی
بر صورتی روم بکلر بکیسی حسن پاشایه
وسیواس سنجاغی قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی بوزاق بکی ممش بکه ولواء مزبور
قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی چوروم سنجاغی بکی محمد بکه
ولواء مزبور قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی دیورکی بکی قاسم بکه و قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی جانیک بکی محمود بکه ولواء مزبور قاضیلرینه
یا زلدی
- الویه، دیاربکر کذک احمد چاوشه ویرلدی
یا زلدی
بر صورتی دیاربکر بکلر بکیسنه و آمد قاضیسنه
یا زلدی
- بر صورتی ارغنی بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- سیورک بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی جزیره بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی سنجاغ بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی اتاق بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- الویه، ارض روم کذک احمد چاوشه ویرلدی فی التاریخ المزبور
یا زلدی
- بر صورتی ارض روم بکلر بکیسنه و قاضیسنه
یا زلدی
- بر صورتی طربزون بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی
- بر صورتی حنس بکنه و قاضیلرینه
یا زلدی

يازلدی	يازلدی
بر صورتی باتوم بکنه	بر صورتی اردنوج بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
قرهحصارشرقی بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی نصف شاولشاد بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی اسپر بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی اردهان بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی ملازکیرد بکنه وقاضیلرینه	کوچوک اردهان بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی تورنوم بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی کیغی بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی تکمان بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی مامروان بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی اولتی بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی چمشکزک بکنه وقاضیلرینه

الویه' اناطولی : اناطولی بکلری حکملری جمله سنان چاوشه ویرلدی

فی سلخ شوال سنه ۹۷۲

يازلدی	يازلدی
بر صورتی ایدين بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی اناطولی بکلر بکیسنه و کوتاهییه سنجاغی
يازلدی	يازلدی
بر صورتی منتشا بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی تکه ایلی بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی بیغا بکنه وقاضیلرینه	قرهسی بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
قرهحصار صاحب سنجاغی بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی حمید ایلی بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی بولی بکنه وقاضیلرینه	کنغری بکنه وقاضیلرینه
يازلدی	يازلدی
بر صورتی خداوندکار بکنه وقاضیلرینه	بر صورتی قسطمونی بکنه وقاضیلرینه

يازلىدى
بر صورتى علائيه بكنه وقاضيلرينه
يازلىدى
بر صورتى سغله بكنه وقاضيلرينه .

III.

Evâil-i Rebî'ilâhîr 1004 / 4 - 14 Aralık 1595, Adâletnâme.

Manisa Arkeoloji Müzesi, Şerhiye sicilleri. Lâtin harfleriyle neşri, Ç. Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık, İst. 1941, s. 163, vesika 1 (Foto I.).

امير الامراء الكرام كبير الكبراء الفخام ذوالقدر والاحترام صاحب العز والاحتشام
المختص بمزيد عناية الملك العلام اناطولى بكلكر بكيسى محمد دام اقباله ومفاخر الامراء الكرام
مراجع الكبراء الفخام ذوالقدر والاحترام المختص بمزيد عناية الملك العلام ولايت اناطوليدته
واقع اولان سنجاق بكلىرى دام عزهم ومفاخر القضاة والحكام معادن] الفضائل والكلام
مميز الحلال عن الحرام المختص بمزيد عناية الملك العلام ولاية مزبورده واقع اولان قاضيلر
زيد فضلهم توقيع رفيع همايون واصل اوليجاق معلوم اولاكه حمد فراوان جناب حى مستعانه
ومنت بي پايان ملك متانه كه نشان سعادت نشانى اعدل سلاطين جهان وذات عدالت عنوانمى
اكمل خواقين دوران ايلدى پس عهده عليه شاهانمه لازم وواجب ووقت سنیه پادشاهانمه
لازب¹ ومتحتم اولديكه عدل ساعة خير فخواستنى پيش نهاد ايليوب واعدلوا هو اقرب
للتقوى² امر شريفنه امتثالاً متصل عدل واداه بذل اجتهاد ايتمكله ممالك محروسه ملوكانده
متمكن اولان اعيان و اشراف نوال عدل و انصافه نائل و اقاليم محميه خداوندده متوطن
اولان رعايا و برايا و ساير اجناس واصناف حليه مكارم الطافه واصل اولوب هر برى
رفاهيت نموده وحضور رافتده آسوده اولالر ايله اولسه بو مطالب مهماتك حصولى و بو بديده
اميدك مقام مراره وصولى ولاة وحكامك وقضاة انامك حسن اهتمام وكمال ديانت واقدا ملرينه³
منوط و مربوط اولغين بو بوردومكه حكم شريف جهان مطاع و واجب الاتباع ايله دركاه
عزت دستكاهم چاوشارندن قدوة الامثال والاقران مصطفي چاويش زيد قدره وصول
بولدقده ايام عدالت وهنكام خلافتى ساير زمانه قياس اتميوب صبح و مسا احوال رعايا
و برايا ايله مقيد اولوب ولا تركنوا الى الذين ظلموا⁴ فحوالى لطيفين ملاحظه ايدوب دخى
ظلمه ادى ميل ايله مائل اوليوب عدوة وشقى فتمستكم النار⁵ مفهوميله متمسك اولوب

¹ lâzib = gerekli, zarurî.

² Kur'an, V, 9.

³ Metinde : اسلاملرينه .

⁴ Kur'an, XI, 114.

⁵ Kur'an, XI, 114.

نار جحیم و عذاب الیمدن اجتناب ایلوب هر وقت و ساعتده ظالمیره اهانت و مظلوملره امداد و اعانت ایدوب عجزه و ضعف و مساکین و فقرا و ارامل و ایتم و بهایم و انعام ایام عدالت انعامده آسوده حال و فارغ البال اولوب مکاید شدایدن مصون و مبرا اولوب بذل قدرت و صرف مکت ایلیمسن و اجداد عظامدن فردوس مکان جنت آشیان¹ مرحوم سلطان سلیمان خان اسکنه الله تعالی فرادیس الجنان حضرتلرینک زمان عدالت اقتدارلرنده قانوننامه لر یازیلوب هر شهرده اولان قاضی لر محکمه سنده قانون نامه² همایون وضع اولنغیله اول عصرک حاکم فرید الدهری اولنلر مضمون عدالت همایونیه عمل ایلدکلری اجلدن بر فرده ظلم و تعدی اولنمیوب جمیع امور و احوال کمالیه کورلمکین رعایا و برایا که و دایع جناب کبریادر منتظم الاحوال اولورلر ایتمش حالا اول قانون نامه³ عدالت ضمیمی مظلومین کبی محبس صندوقه صالحوب استدکلری بدعتلری احداث ایدوب باش یاروغندن بو مقوله جرایمدن یوز الیشیر و ایکیشیر یوز آقچه النو کلمش ایکن حالا بیک و بیک بشیوز آقچه جریمه النوب و ترککلری عینی ایله تعشیر اولنمیوب خرمن اوزرنده زیاده به کسلوب و رسم چفتلری و بناکلری و جنایتلری و عادت اغناملری داخی و سایر حقوق شرعیه و رسوم عرفیه⁴ شرع مطهر و قانون دفتر اوزره النمیوب اضعاف مضاعف زیاده النوب و وزرا و بکلر بکیلر و ویووده لری و سنجاک بکلری و سو باشیلر و املاک و اوقاف و باشمقلق قریه ضابطلری و امن و عمال و مباشرین اموال دایما [اون] اون بش اتلوا یله ایل اوزرینه چقوب و نایبلر دخی هوالرینه تابع اولوب ولایتدن مفت و مجاناً یم و یمکلرین و صغیر و قیونلرین و قوزی و تاوقلرین و جبراً اموال و اسبابلرین و مال بولدک⁵ دیوبغیر ثبوت شرعی آقچه لرین الوب و اغلنلرین و قزلرین چکوب و عامللر⁶ غایبانه کفیل یازدروب انواع ظلم و تعدی ایلدکلری ارباب شکوانک رکاب همایونمه صوندکلری رقعهلرنده مفصلاً مسطور و مقید اولوب و بالجمله دولت و اقبال و سعادت و اجلال ایله جمعه [نمازینه] و سیر [و] شکاره چقدیغمجه داد خواهلرک دود آهی افلاکه پیوسته اولنغین نایره⁷ عنقم⁸ شعله دار اولوب ظلمه⁹ حکام شداید و عقاب و الامه مظهر اولتی دکل بلکه اشد سیاسته مستحق اولمشلردر امدی سزکه والی مملکت و حاکم ولایت سز بلمش و اشتمش اولاسز ایام عدالت انجامده بر فرده ظلم و تعدی اولندوغنه اصلاً رضاء شریفیم یوقدر عصر¹⁰ نصفست حصرمده گرگان درنده چوبان کوسفند و لوندان گزنده پاسبان مظلوم مستمند¹¹ اولتی کرکدر نار غضب پر شرارم منطقی و سیف مسلول در نیام مختنی اوله شویله که عدالت نامه¹² همایونم سزه واصل اولدوغی کبی بر آلالی جباره و ظلمه نک جبر و ظلمنی بر بولک عاجز و مظلوم لرک اوزرلرندن دفع و رفع ایلمیوب و سزکه قاضیلر سز بو مقوله بونلر وزرا و ویووده لریدر و بکلر بکیلر سو باشیلری

¹ Metinde : جنت مثال .

² Metinde : عاملر .

³ Metinde : عقیم .

⁴ Metinde : کرکان دربنده چوبان کوسفند و لوندان گزیده .

وامنا وعمال در دیو وقوعی اوزره عرض واعلام ایلمکدن اجتناب ایلیه سز اجداد عظام روحی چون قضاة دیبکده دوکلوب هلاک اولوب و بکلر بکیلر سوباشیلری وامنا وعمال وسایر ضابطلردر صلب و سیاست اولنق مقرردر اکا کوره مقید اولوب هر خصوصی شرع شریف اوزره و محکمه لرده وضع اولنان قانوننامه لر مقتضاسنجه کوروب خلاف شرع وقانون مغایر امر همایون ابداع اولنان بدعتلری بالکلیه رفع ایدوب ولایتک امن [و] امانته ورعایا و برایانک اطمیناننه سعی جمیل و حسن اهتمام ایلیه سز و سزکه بکلر بکیلر و بکلر سزکه اکر وزرا ویوهده لریدر و اکر سزک سوباشیلری کوزدر اکر کتخدالری کوز اکر قائم مقاملری کوزدر متصل اون بش و یکر میشر اتلو ایله ولایت اوزرینه چقمیوب اقتضا ایتدکجه ایکی اوچ آیده بر دورت بش اتلو ایله چقوب دور ایلیوب متعدد اولری اولینلرک اهل و عیالی اوزرلرینه قونمیوب مفت و مجاناً یم و یمکارین و صغیرلرین وقوزی و تاوقلرین المیوب هر نه الورلرسه نرخ روزی اوزرینه آچه لر یله الوب و ترکه لری خرمن اوزرنده زیاده یه کسوب اوزرلرینه بر اقیه و قتیله تعشیر ایدوب عینی ایله عشرين الوب در انبار ایلیوب و جبراً اسباب و اموال لرین و طوارلرین و مال بولدک دیو آچه لرین المیوب و غائبانه امنایه کفیل یازمیه سز اکر مابین لرنده شقی و متهم کسنه و ارایسه طهراق قاضیلری معرفتیله حق اوزره تفتیش و تفحص ایدوب ظهوره کتوردکدن صکره انوک کبی جرم غلیظی ثابت اولانلردن شرعاً قصاص لازم کلنلره سیاست ایدوب اهل فساده اصلاً رخصت و یرمیه سز و جریمه آلتق لازم کلنلردن مقدماً محکمه لرده وضع اولنان قانون نامه¹ همایونمده تعیین اولندیغی اوزره جریمه الوب خرده جراثمدن النمیوب همان تأدیپ ایله اکتفا ایدوب دایما اعتدال اوزره حرکت ایلیه سز شویلکه برداخی سزدن و یا سو باشیلری کزدن استانه² سعادتمه شکایت جیلر کلوب دیوان عالیده شکوی ایدوب و یا رکاب همایونمه رقعه لر رفع ایده لر بر وجهله عذر کز مقبول اولمیوب مظهر اشد³ عقاب و سزای حقارت [و] عتاب اولور سز صکره ندامت کزک فایده سی اولمز من بعد جلب و اخذ سودا سندن فراغت ایدوب تعیین اولنان حاصلری کز ایله قناعت ایلیه سز بحمد الله الملك المعبود ایام عدالتمده باب ارتشا مسدود و مرتشیلر محذول و مردود اولشلردر سز داخی یا جوج طمع خامه سد چکوب و ارتشادن قصرید ایدوب جاده⁴ امانت و استقامتده ثابت قدم اوله سز امّا حکام ذوی الاحترامدن شونلرکه اصلاح¹ اندیشه و عدالت پیشه حسن سلوک ایله خسرو مملوک آسوده اولالر² انوک کبیلره عزل طاری² اولمیوب یداً بید مناصب عالییه و اصل اولوب مضبوط الاحوال و مقبول الامثال اوله لری مقرردر همان امر جلیل القدر مک اجر اسنده

¹ Bu cümleden mâna çıkmıyor. Fermanı istinsah eden عاقبت اندیشه و عدالت پیشه [اولوب] حسن سلوک ایله . . . . . آسوده اولالر¹ کاتب okuyamamış olmalı. Şöyle olabilir: [مسلوک درلر] آسوده اولالر.

² Metinde: داری.

بذل مقدور وسعی نا محصور ایلیه سز شویله که بر سنجاق بکی طمع خامندن سو باشیلرینه ارخاء عنان ایدوب خرسوز و حرامیلر ایله شریک اولوب رعایایه ظلم و تعدی و یاخود تحت لواسنده بعض اشقیما ظهور ایدوب قتل نفوس و غارت اموال ایلیه لر اول سنجاقبکی قالقوب جمله ماملکی¹ اول غارت اولنلره ویرلدکنصکره کندویه امان وزمان ویرمیوب تیغ حقارت و سیف سیاست ایله حقندن کلنمک مقرردر و بلوک خلقی ویکچیجری و جبهجی و طویجی و بالجمله علوفیه متصرف اولان متصل دیوان همایونم خدمتته مداومت و دایما باب سعادت مآبمه ملازمت اوزره اولدقلریچون بونلره بلوک خلقی و قپو قولی اطلاق اولنوب حسن اعتبار بولشلردر بو تقدیرجه خارج یرلرده ساکن اولنلر بو شرفدن محروم اولوب قپو قولق اعتبارندن ساقط اولق لازم کلور خصوصاً اطراف اکتافدن قپو قولی نامنه خیلی اجنبی و صابلملر پیدا اولوب قزیل و صارو بیراقلر قالدورب دخی یکیچیجری بورکن گیوب و نچه سی داخی طویجی و جبهجی کسوتیله قصبات و قزاده کزوب رعایا و برایایی پایمال و اهالی مملکتی پریشان حال ایدوب ظلم و تعدی لرندن اکثری جلای وطن و ترک مسکن اتمشلردر حاشا که بو دولت سراده نشوونما بولوب حرم محترمندن چقان بلوک و دوشرمه اولوب مدت مدیده یکیچیجری اوجاغنده پرورش بولمش قولارم شرع شریفه مخالف و رضاء همایونمه مغایر وضعی ارتکاب ایلیه لر بنم اتمک رضاء شریفم اوزره حرکت ایدنلره حلال اولسون سز که حاکم سز بوامر جلیل القدری مجمع ناس اولان یرلرده اعلام و اعلان ایلیه سز که قپو قولی نامنه اونلر اکر علوفه دن محظوظ ایسه لر هر بری ساکن اولدقلری یرلرده علاقه لرین قطع ایدوب همان معجلاً قالقوب استانبوله کلوب سفر نصرت اثرمه توجه و عزیمت ایلیه لر ان شاء الله الاعز سفر همایونندن عودت ایلدکلرنده سایر قپوم قوللری کبی استانه سعادتتمده خدمته ملازمت اوزره اولار شویله که متنبه اولیه لر درلکلری قطع اولنوب مرد تیار اوللری مقرردر صکره بلمدک و اشتمدک دیمیه سز و بعض شهرلرده و قصبات [و] نواحیده ساکن اولان استانه سعادتتم متفرقه لری و درگاه معلام چاوشلری کندو حاللرنده اولمایوب متصل مدخلی اولدوغی مصالح مسلمینه قاریشوب اعوان [و] انصاریله کاه بکلر بکی دیوانته و کاه محکمه یه واروب حق خصوصاری باتروب اجراء احکام شرعیه یه مانع و ظلم و تعدیلری یوماً فیوماً زیاده اولوب فقرا یه ظلم ایدنلری بو مرتبه یه وارمشکه مسلمانلرک قزلرنی انلرک معرفتی اولمینجه آخر کسنه یه نکاح اتمکه قادر اولدقلری مسامع علیه خسروانمه القاء اولندی امدی بو مقوله ظالملری و بدبختلری حمایت اتمه یوب هرکه تابع اولورسه اولسون اسملری و رسملری و شهرتلیله یازوب معجلاً سده سعادتتمه عرض ایلیه سز و واقع اولان ظلم و تعدی لرین مفرداتیله دفتر ایلیوب امضالیوب و مهرلیوب بله کوندره سز که اصلاً مجال ویرلیوب محکم و منتهی حقارندن کلنه و بو خصوص

¹ ممالکی : Metinde .

داخی اهم مهاتدن در اهمال و مساهله دن زیاده احتیاط [اوزره] اولالرتا ولایت آسوده اوللرینه کمال مرتبه تقید شریفم اولدیغی اجلدن تبدیل صورت ایله هر دیاره معتمد علیه و نافذ القول قوللرم و قهوجیلرم کوندر [سه] م خفیه یوقلاسه م کر کدر شویله که بو مذکور اولان منکرات منی اولمایوب عدم اهتمامکز ایله آتش ظلم مشتعل اولوب رعایا و فقرا کماکان سوزان و گریان اولالر اول ظالمه اولاجق سیاستدن سزه دخی زیاده اولوب انواع حقارته مظهر اولورسز غافل اولیه سز که حا کلمر سز اعیان ولایت و سکان مملکتده حاضر و موجود اولنلری جمع ایدوب بو عدالت نامه همایونمی مواجهه لرنده قرائت ایدوب فهای راحت احتواسی تمام معلوم لری اولدقدن نصکره سز که قاضیلر سز بر اهل کاتبه سحر محفوظه اولندن آخر نه دکن تاریخیه نقل اتدره سز که رعایا و برابا و عالی و اسافلدن هر کم کلوب صورتن طلب ایدر لرسه محکه کاتبه بر صورته اللیشر آقچه به صحیحجه یازدوروب و سز آقچه لرین آلیوب حسبی امضا ایدوب اللرینه ویره سز که لازم اولدوغی یرلرده ابراز ایده لر و شرف سلاطین دن بری دخی سکه همایونم در اول دیارده التون و غروش رایج ایمش امدی امر شریفم موجبنجه من بعد هر دیارده فلوری یوز اون سکز آقچه به و غروش التمش سکز آقچه به [بیع و شرا ایدیله] زیاده ایله بیع و شرا ایدنلری طوتوب در سعادتیه کوندره سز که بر وجه تأیید کورکه و یریله و عثمانی آقچه دخی سکزی بر درهم اولق اوزره رایج اولوب قلابلر وار ایسه مقتضای شرع قویم اوزره حقلرندن کله سز شویله [بله سز] علامت شریفه اعتماد قلاسز تحریر آ فی اوایل شهر ربیع الاخر لسنة اربع و الف

بمقام
قسطنطنیه المحمیه

هذه صورة الامر الشريف السلطاني مطابقة لاصلها وموافقة
للصورة الشريفة التي وصلت الينا بامضاء شريف مولانا
ابوبكر افندي وختمه النايب في محكمة تيره المحمية وانا الفقير
رسول بن ممي المولى بمحكمة از مير خلافة عفا عنها

IV.

10 Zilhicce 1046 / 5 Mayıs 1637, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, Mühimme 87, s. 74, vesika 186.

حما

یازلمشدر

شامی¹

امرایه والویه مزبورده واقع اولان قاضیلره والت بلوک کتخدا یرلرینه ویکچیجری سردارلرینه و سایر ایش ارلرینه حکم که مراسم عدل و داد و لوازم نظام امور بلاد و ترفیه

¹ Kâtibin ismi.

قلوب رعایا واجناد اقتضای مراد فؤاد اولوب هر بار مخفی و اشکار اطراف وجوانبه ادملر کوندروب رعایا احواله تقید همایونم مقرر اولوب و بوندن اقدم وزیر اعظم سابق محمد پاشا زماننده رعایایه ظلم و تعدی به متعلق نیجه تکالیف اولمغله انواع جور و تعدی و ظلم و تأذی اولندوغی سمع همایونمه القا اولمغین طوائف رعایا که ودایع خلف الکبریادر حقلرنده مزید رأفت و شفقت و وفور مکرمت و مرحمت ظهوره کتوردب من بعد اولقوله ظلم و بدعت تکلیف اولنمیوب هر بری ایام دولت همایون و هنگام خلافت سعادت مقرونمه مرفه و منتظم الاحوال اوللری ایچون تنبیه همایونم و فرمان سعادت مقرونم اولدوغندن غیرى بالفعل وزیر اعظم و سردار اکرم اولوب شرق سفرینه عازم اولان دستور اکرم مشیر افخم نظام العالم مدبر امور الجمهور بالفکر الثاقب متمم مهام الانام بالرای الصائب ممد بنیان الدولة والاقبال مشید ارکان العز والاجلال المحفوف بصنوف عواطف الملك الاعلی وزیر اعظم و سردار اکرم بیرام پاشا ادام الله تعالی اجلاله و یسر بالخیر آماله نیک جیلت ذات مرحمت نهاد و اثنیه مراد فؤاد خالص الاعتقادنده اثار مرحمت و رأفت موضوع و اظهار عدل و عاطفت مودوع اولوب اجناد ظفر اعتقاد ایله جهاد ظفر اعتیاده متوجه و عازم اولدقده رعایایه محض مرحمت و شفقت ایچون سورصات ذخیره صالمیوب نرخی روزی اوزره بولنان یرده زاد و زواده سن اچجه سیله آلوب و رضای یمن اقتضای پادشاهانه مه موافق رعایایه شفقت و فقرایه و ضعفایه مرحمت ایله حرکت ایلوب بوندن صکره رعایا طایفه سنه مظالم و بدعیته متعلق سنه تکلیف اولنمیوب هر بری ایام دولت و اعوام سلطنتمه آسوده حال و مرفه البال اوللری بابنده مفصل مشروح فرمان شریف قدر توانم صادر اولمشدر بیوردم که وصول بولدقده بو بابده صادر اولان فرمان سعادت موجه عمل و بو فرمان قدر توانمی سجالنده قید اتردد و کندن صکره مجمع ناس اولان محللرده و جماعت بازار یرلرنده هر برینه ندا و اذعان و تفهیم و اعلان ایتدیره سن که بوندن اول اولان مظالم و بدعیتدن خلاف شرع و قانون رعایایه بر سنه تکلیف اولنمیوب و خیف و تعدی ایتدیر میوب هر بری ایام دولت همایونمه آسوده [حال] و مرفه البال کار [و] کسبلرنده اولالر و دخی مظالم و بدعتدن بر فرد رعایا و بر ایایه اشتغال اوزره [İki kelime kopuk] و ایتدیر میه سن و امر شریفم ایله واران عوارض و خراج قوللرینه محکم تنبیه و تأکید ایلیه سنکه جمع ایلدو [İki kelime kopuk] و عوارضلری قانون [و] دفتر موجهه الوب غلامیه خدمت زیاده در دیو اولوجهله اچجه لرین المیه لر و الدر میه سز و بالجمله طوائف رعایا که ودایع خالق البریادر جمله سنه شفقت و مرحمت اولنق و حاللرینه استقرار و انتظام و یر ملک اقصای مراد همایونمدر اکا کوره هر برینه اکاه ایدوب هر بریکز تقید و اهتمام ایایوب ایام دولت عدالت مقرونمه تکالیفلری تحفیف و قلبلرین تطیب و تلطیف ایلیه سز و شارالیه سردار ظفر شعار طرفندن خفیه ادملر کوندرلش ایدی شویله که بوندن صکره

رعایایه و فقرایه امرادن و غیریدن جور و تعدی و ظلم و تأذی اولندوغی استماع اولنه¹ هر احوال سزدن بلنوب و بر وجهله عذریکیز مقبول و جوابکیز مسموع اولمیوب اشد حقارت ایله حقاریکیز [دن] کلنمک مقرردر واکا کوره بصیرت و انتباه اوزره اولاسز و منعله ممنوع اولمایان اهل فساد و ظلمه بی اسم و رسملریله یازوب مشارالیه وزیراعظم و سردار اکرم بیرام پاشا ادام الله تعالی اجلالهیه عرض و اعلام ایلیه سزکه ظالم و اهل فساد اولانلره اصلا امان و زمان و یرمیوب قید و بند ایله اردوی همایونه کتوروب بر وجهله حقارندن کله لرکه سایلرله موجب عبرت و نیجه لره سبب نصیحت اوله شویله بله لر .

V.

947 evâil-i Muharrem / 18 - 28 Mayıs 1540 tarihli yasaknâme (adâletnâme).

*Viyana Nationalbibliothek, Türkçe yazma H. O. 154 (Viy.) ve İstanbul Bayezid Ummü Kütüphanesi, Veliyyüddin Ef. kit. No. 1970 (Vel.)*².

Niyâbet ve bâdihavâ rüsûmunun tahsili sırasında yapılan çeşitli suiistimallerin ve angaryaların yasaklanması.

ممالك محروسه سنجاق بکلرینه و قاضیلره عموماً ارسال اولنان یساقنامه صورتیدر اوائل محرم سنه ۹۴۷ - قدوة الامراء الکرام الی اخره و مفاخر القضاة و الحکام الی اخره توقيع رفیع همایون و اصل اولیجق معلوم اولاکه حالیا تحت حکومتکیزده واقع اولان وزرا حاصلرنده و^a سنجاقبکی خواصنده^a و سایر زعامت و تیارلرده واقع اولان نیابت و بادها و محصولاتی صاتلمغله پاره و یوده لری حادث اولوب رعایایه خلاف شرع و قانون انواع تعدیلر ایدوب^b ناحق یره^b آقچه لرین الوب و جلب مال اتمک ایچون اولور اولماز [نسنه لر] اسناد اولنغله قاضی معرفت نسوز نیجه بی کناه کمسنه لر طوتلوب حبس اولنوب ماللری و اسبابلری النوب و بونلردن غیرى بعض ایل نایبلری اولوب اصل و یوده لر ایله و پاره و یوده لر ایله متصل ایل و کون اوزرینه بکر میشر و اوتوزر اتلو ایله و خدمتکارلریله قونوب کوچوب رعایانک جبراً آقچه سن قویونلرین و طوارلرین و توقلرین و یمکلرین الوب و آتارین یملدوب و قاضی اذنی یوغیکن کندو قولایلرینه رعایادن استدوکلرین طوتوب رنجیده [ایدوب] و تومرغه اوروب اشکنجه لر ایدوب مرادلری اوزره آقچه لرین و ماللرین الوب اهل و عیالرینه دخل و تعدی ایدوب

a - a) Vel.: سنجاق بکلری حاصلرنده ; b - b) Viy.: یاخود .

¹ Metinde : اولنیه .

² *Pâre voyvodaları yerine ayak - âmilleri* söz konusu olan bir yasaknâme daha malûmdur (bak. *British Museum, Or. 9503*). Bu yasaknâme bazı ufak değışikliklerle metnini verdiğimiz yukarıdaki nâmenin aynıdır.

وسیاسته مستحق اولان اهل فسادك ماللرینه طمع ایلیوب انلر جانبنه حمایت ایتمکله حقارندن کلنمیوب و صلب و سیاسته و قطع عضوه مستحق کسنه لرك بدل سیاست دیو آقچه لری النوب یرامزله میل و محابا اولمغله مملکت ایچنده فساد و شناعت زیاده اولوب او باصیلوب یوللر کسیلوب آدملر قتل اولنوب بونلرک امثالی انواع فسادات اولمغله رعایا کمال مرتبه فترت و انقلاب اوزره اولدقلری پایه^e سریر عالم مصیرمه عرض اولندقدنه من بعد پاره ویوده لری اولماغی رفع ایدوب بیوردم که حکم شریف واجب الاتباعم واریجاق تأخیر و تراخی ایلمیوب^c بوامر شریف جهانمطاعی^c تحت حکومتکژده اولان شهرلر و قصباتده و بازارلرده و مجمعلرده کرکی کبی تنبیه و ندا ائدوره سزکه شمیدین صکره اکر وزرا خاصلرنده در واکر بکلر بکیلر خواصنده در واکر سایر زعامت و تیمارلرده در و اوقاف و املاکده در پاره ویوده لرندن هر نقدر کسنه وار ایسه علی وجه العموم رفع ایدوب پاره ویوده لغی اولمق لازم کلن نیابت و بادهوایی صاتدرمیوب مقاطعه یه و یردیرمیوب کلیاً انک کبی محصولاتی ویوده لر ضبط ایدوب مقتضای شرع و قانون و دفتر اوزره کندولره عاید اولان حقوق و رسومی هر نه ایسه الوب کسنه یه ظلم و تعدی ایلمیه لر و ایل نائبلری و ایش ارلری و ویوده لر و زعامت و تیمار صاحب لرنک آدم لری انک کبی مملکته متعلق بر مهم مصلحت اولادین و یا خود کندولرنک تیمار لرنک حقوق و رسومی و یا باقیلرنی جمع ایتمک ایچون و ترکه لرنی صاتمق ایچون وارمق اقتضا اتمدین ایل و کون اوزرینه چقوب حاجتدن زیاده اتولور و خدمتکارلر ایله رعایا اوزرینه قونوب کزوب مفت یملرین و یمکلرین الماغه دخی امر هما یونم یوقدر بو بابده دخی تمام اهتام ایدوب کرکی کبی یساق و تنبیه ایلیه سزکه ذکر اولنان طوایف وجه مشروح اوزره بر مهم مصلحت اولادین اصلا وارمیله لر و کز میله لر انک کبی مهماری و مصلحتلری اولدقدنه دخی چوقلق آدملر ایله ولوندلر ایله^d کز میوب یرینه کوره محل اقتضا ائدوکی قدر لازم اولان مقداری کسنه لر ایله واروب مصلحتی و مهمی هر نه ایسه حق اوزره کوروب^e ظلم و تعدی ایلمیه لر و رعایانک مفت یملرین و یمکلرین المیوب هر نه الورار ایسه سایر لری کبی آقچه لر ایله صاتون آله لر بو اصل خصوصلردن غیر ی رعایا اوزرلرینه چیقار میوب منع و دفع ایلیه سز مکرکه اول یرلرده بر کسنه دن خرسزلق و حرام یلق و یا^f قتل نفس و یان کسوب شناعت^f ظاهر اولوب خصملری کلوب شکایت ایلیوب اول کسنه طوتلمق لازم کله اولوقت قاضی و یا نائب معرفتیه وارمق ممکن ایسه انلردن برینک معرفتیه و ارالر شو یله که انلر ایراق یرلرده اولوب قاضی و نائب حاضر بونمیوب انلرک معرفتیه مباشرت ایدنجیا د کین اول شناعت و فساد ایدن کسنه غیبت اتمک احتمالی اولوب تأخیر اتمکله ضرر لازم کله اولوقت تأخیر ایلمیوب ویوده لر

د کوردروب : e) Vel. د لوند ایله : d) Viy. د اوامر شریف جهانمطاعی : c) - c) Viy. قتل و فساد و شناعت : f) - f) Viy.

واروب فساد و شناخت ایدنلر هر کیم ایسه دوتوب اکلندیرمیوب مجلس شرعه ایلتوب بحسب الشرع والقانون تفتیش و تفحص اولنوب شرعله و قانون ایله قطع عضوه^g صلب و سیاسته مستحق اولدوقده حکم قاضی لاحق اولدوقدنصکره بدل سیاست دیو نسنه سی آلتایوب و خارجه الوب کتیمیوب مجری کناه صادر اولدوغی محله قانون نامه^h همایون موجبجه^h حقلرندن کلالر و سیاسته مستحق اولمایوب قانون اوزره جریمه یه مستحق اولدوقده دخی جریمه لری قانون اوزره قاضی معرفتیه الذوب قانون نامیه مخالف¹ زیاده نسنه المایوب امره مخالف کندو قولایلرنده کسنه حبس اولنمایوب شرع و قانونه مخالف¹ کسنه یه ظلم و تعدی ائدرمیاسز اما هر اوج ایده و یوده لر ایل اوزرینه چقوب کزوب رعایانک احوالن کورمکⁱ امرم اولمش درⁱ و یوده لر ظلم ایلامک ایچون سز که طراق قاضیلری سز و یوده لر ایله سز دخی بیله چقوب شویله که سز بیله وارمغه مانع اولوب ممکن اولمیه جق اولورسه اول ناحیه نك نایینه اصمراه سز که ایل و کونه اول بیله واروب و یوده لر ایله بیله کزوب اصلا و قطعاً بر فرده ظلم و تعدی ایلمیه لر و قاضی معرفتسز ایش ایتیمیوب و امره مخالف کسنه نك مفت یملرین و یملکرین المیه لر تمام حق اوزره اولالر و وزیرا و یوده لری و سایر بکلر بکلر و سنجاق بکلری و یوده لری و ارباب تیار و زعامت صاحب لری و آدملری ابتدا تیارلرینه و یوده لقلرینه وارد قده نعل بها دیو رعایادن خانه دن خانیه برر مقدار آقچه صالوب انواع ظلم و تعدی ایدر لر ایمش بو خصوصده دخی تمام اهتام ایدوب بو طریقله هر کیمک و یوده سی اولورسه اولسون و زعامت و تیار صاحب لری اولسون بر فرده نعل بها دیو¹ رعایادن آقچه آلدیرمیوب کرکی کبی منع و دفع ایلمیه سز شویله که من بعد تحت حکومتکزه نعل بها دیو¹ رعایادن نسنه الندوغی استماع اولنه سزدن بلیتوب نتیجه سی سزه عاید اولور غایت ایله احتراز اوزره اولوب اصلا عذرکوز مقبول اولتی احتمالی یوقدر شرعه و قانونه و امره مخالف رعایادن بر آقچه و بر حبه الدرمییه سز و ولایت قاضیلری اولدن نائب اوتوره کلمدوکی برلره و ناحیه لره نائبلر وضع ایلیوب و نیابتلرین صاتوب اول نایبلر بر یرده اوطورمیوب ایل اوزرنده رسم قسمت قالمشدر و یا فلانک ترکه سی قسمت اولنمالودر دیو بونک امثالی بهانه لر ایدوب ایل اوزرینه چقوب متصل کزوب یوریوب قوندوغی برلره کندولرین ضیافت ائدروب آتلرین یملندیروب رعایایه بونک امثالی انواع مضایقه و یروب تعدی ایدر لر ایمش ایمدی قاضیلر خصوصنده دخی امرم بونک اوزرینه درکه تحت قضا سنده قدیمدن نائب اوتوره کلمش یر اولوب فی الحقیقه انده نائب اوتورمتی دخی لازم اول اول اصل برلره قدیمدن اولیکلدوکی اوزرینه نیابته محل بی غرض کسنه لری نایب وضع ایلمیه لر^m اما انده دخی ایل اوزرینه چقوب کزیمکه امرم یوقدر اول محله اوتوروب کندویه مراجعت ایدن خصمانک شرعله و قانون ایله قضیه لرین استماع

g) Viy.: و ؛ h) Vel.: مقتضاسنجه ؛ 1-1) Viy.—؛ i-i) Vel.: امر اولمشدر ؛ 1-1) Viy.: — ؛ m) Viy.: ایدوب .

ایدوب بحسب الشرع والقانون لازم ومتوجه اولانی اجرا ایدوب یرینه کتوره اولور اولماز نسنه بی بهانه ایدوب دخی رعایا اوزرینه چقوب کزوب یورمیه لر مکرکه خاصه^ه همایونمه متعلق خدمت لر ایچون سده^ه سعادت مدن حکم شریف وارد اولوب اصل قاضی انده حاضر بولنیه ویا قاضی بنفسه وارمغه عذر قویسی اولمغله نایب کوندره ویا رعایا ماینلرنده بر خصوص ایچین کورمکه نایبی رضا ایله طلب ایده لر ویا بر کسنه وفات ایدوب ورثه سی صغار اولوب امر شریفم اوزره صغارک حصه سی ضایع اولماق ایچون قسمته وارمق لازم کله ویا ورثه^ه کبار اختیار لریله نایبی طلب ایله لر بونک کبی خصوص لر اولما دین نایب اصلا محکمه سندن خارج یره وارمیوب اوتوردوغی یرده اجرای شرع^ه ایلیه و امرم اولدوغی اوزره قاضیلر معرفتیه هر اوچ آیده بر کره^ه نایب لر دخی ویوده لر ایله ایل اوزرینه چیقالو اولدقلرنده که^ه اصل قاضی سیله وارمق ممکن اولمیوب کندو جانبندن نایبه اصمیرلیوب کوندره اولوقت واروب^ه بیله ایل اوزرینه چیقوب^ه P تحت نیابتنده اولان ولری کزوب کوزه دوب ینه محکمه لرینه کلوب اوتوره لر اما ایل اوزرینه چقدقه دخی کسنه نک مفت و مجاناً یملرین و یمکلرین المغه امرم یوقدر هر نه اولورسه اچه لر لریله الالر ویوده لر دخی ظلم اتمیه لر و قدیمدن نایب اوتوره کلمدوکی یرلرده و اوطورمغه قابلیت اولمیان یرلرده اصلا نایب قونلایوب و قاضیلر نیابتلرین^ه صاتمیه لر اگر رسم حجت و بجلاتدر و رسم قسمت در هر نه ایسه مقتضای شرع و قانون اوزره آلوب کتم اتمیه لر و بالفعل بو اصل هر نقدر نایب لر واریسه تنبیه ایلیه سز که جمله سی قاضیلری یانلرینه واروب امرمه مخالف ایش اولمقدن زیاده صاقنه لر و شرع و قانون مقتضاسنجه بر کسنه به سیاست اولمالو اولدقده اصحاب رعایا و طپراق^ه صاحب لری آرالرنده منازعه اولوب صاحب لری اولنلر رعیت بزمدر سیاستی دخی بزایدرز دیوب و طپراق صاحب لری^ه دخی فساد بنم طپراغمه واقع اولمشدر سیاستی بزمدر دیو نزاعدن خالی اولدقاری اجلدن من بعد سیاست طپراغه اولمه سن امر ایلدم کوره سز انک کبی بر کسنه نک رعیتی آخر طپراغده فساد و شناخت ایدوب شرعله و قانون ایله سیاست اولنق لازم کلدو کده انک سیاستی سیاسته مأمور اولان طپراق صاحبنه اتدیروب اولبابده رعیت صاحبنه رعیت بنمدر سیاستی دخی بز ایده رین دیو نزاع اتدر میه سز بو امر شریفمه هر کیم مخالفت ایدرسه اسملری و رسم لری ایله یازوب سده^ه سعادت مه عرض ایلیه سنکه انلرک بر وجهله حقلرندن کلنه که^ه سایر لره عبرت ونصیحت واقع اولا^ه و بکلر بکیلر و سنجاق بکاری و قاضیلری و قاضی نایب لری ویوده لر وارباب زعامت و تیار و اصحاب اوقاف و املاک رعایایه کندولر ایچون هر ییلده اودون و یاغ و بال و سایر بونک امثالی نسنه لر صالوب نرخ روزیدن اکسک آچه و یرلمکله رعایا غایتله بو خصوصدن متأذیلر مش خصوصاً بعض یرلرده ایچاچک صولری ایراغ اولمغله سنجاقکی جانبندن و ادملرندن

n) Viy. : شرایع ; o) Vel. : کز ; ö) Viy. : اولدقده ; p) Viy. — ; r) Vel. : سایر لرینه سبب عبرت اولا ; §-§) Vel. — ; s-s) Viy. — ; نایب کلرین

وویوده لرندن و سوباشیلرندن و سپاهییلر رعایاسی عورتلرین و اوغللرین و قزلیرین جبر ایله استخدام ایدوب کندولریچون صوطاشتدورلریمش وجه من الوجوه رعایایه ظلم و تعدی اولدوغنه و جبر ایله استخدام اولنلرینه رضای شریفیم یوقدر ذکر اولنان قوللریمک بنم ایام سعادتده هر برینک درلکی و منصبیری وار ایکن فقرانک حقن کسوب بو وجهله نسنه اتمک رعایایه ظلم و خیف در من بعد بو خصوصی رفع ایدوب اکر بکلریکیلردر و سنجاقبکلری در و قاضیلر و قاضی نائبلری و ارباب تیمار و اصحاب اوقاف و املاکدر و اکر وزرا و یوده لری اولسون و سایر یوده لر اولسون هر کیم ایسه رعایادن بو طریق ایله نسنه المیه لر هر نه الورلرسه آقچه لر یله و نرخ روزی اوزره الالر اکر صوطاشتمقدر و اکر سایر خدمتلدر اصلا رعایایی و اهل و عیاللرین کندو خدمتلریچون استخدام ایلمیه لر هر قولم تحت حکومتنده اولان رعیتلر نی حمایت و رعایت ایدوب رضای شریفمه مخالف بر فرده تعدی ایلمیه لر و تحت حکومتکژده واقع اولان خواص همایوننده و وزرا خاصلرنده و سنجاق [بکی] خاصلرنده و زعامت و تیمارلرده مسلمان قراسندن و کفره رعایاسندن نیجه کسنلر دفتر جدیدده یازلدقلری یزلردن کوچوب اخر طوپراغه واروب بعض قریه لر خلقی خود بالکلیه یزلردن جلائی وطن ایدوب اخر یلره پراکنده اولملش رعایانک احوالنه نظر اتمیوب بونک کبی اولدقده مقید اولدیغک اجلدن مملکتیم ایچنده نیجه کویلر و یزلر خالی و خراب قالوب و هم تیمار صاحبلرینه داخی بو جهتن انواع ضرر و نقصان مترتب اولوریمش ایمدی تحت حکومتکژده بونک کبی خصوصلر اولانیچون مقید اولوب تفتیش ایلمیه سز رعایا مادامکه ظلم و خیف کورمیوب امن و امان اوزره اولا کندو یوردین و اوجاغین نیچون ترک ایدرلر بهر حال قاچوب کتمکه بر سبب و باعث واردر بنم ایام سعادت همایوننده مملکتیم ایچنده اصلا خراب یزلر قالیوب جمله سی شنلنوب ابادان اولاجق ایکن معمور اولنلر دخی خراب اولق مناسبی در هر بریکوزه منصب و درلک و یلمکدن غرض بودر که تحت حکومتکژده اولان رعایانک دایما احوالنه نظر ایدوب ارباب ظلمک جور و تعدیسندن حفظ و صیانت ایلمیه سز که رعایا داخی ایام دولت همایوننده اهل و عیالی ایله امن و امان و رفاهیت و اطمینان اوزره کندو حاللرنده اولالر رعایانک بو وجهله تفرقه و اختلالی محضاً سزک اهمالکژدن در و رعایا احوالنه عدم التفاتکژدن ایدوکنه شایبه و شبهه یوقدر بو اجلدن مستحق عتاب الیم اولوبدر سز شمدنصکره اصلا و قطعاً عذریکژومقبول اولق احتمالی یوقدر امرم بونک اوزرینه در که رعایانک احوالنه کرکی کبی مقید اولوب تحت حکومتکژده بالفعل اول اصل پراکنده اولملش رعایا و خراب اولملش قرا و ارسه بالذات اوزرینه واروب یزلویرندن اصلی ایله تفحص ایدوب کوره سز نه زماندن کتمشدر و کتملرینه باعث نه در ظلم می کیمدن کورمشدر و ظلملری و شکایتلری کیمدندر بکلردنمیدر و یا قاضیلردنمیدر و سوباشیلری و سپاهییلردنمیدر و یا خود امینلر و عامللردن و یوده لر دنمیدر و خراججیلر و قیون حتمجیلر دنمیدر انجمنه لری نه خصوص ایچون در

تمام احوالترین بالذات تتبع ایدوب غورینه ایریشوب داخلی قاچ نفردر کیمک رعایاسی در چوقدن می کتمشدر جمله احوالترینی یازوب عرض ایلیهسن وبالفعل نه محلهه متمکنلر ایسه هر نه قدر کسنه کتمش ایسه قانون اوزره اون ییلدن بروده کیدنلری کپرو کوچورب دفتر جدیدده یازلدقلری یرلره کتوردوب متمکن اتدورهسن اول ظلملرینی هر نه ایسه بلوب دفع ایلوب کسنیه ظلم ایتدرمیوب یرلرینی و کویلرینی شنلدوب احیا ومعمور ایلیهسن ونمقدار کسنه کتوردوکارینی داخلی یازوب تفصیل ایله عرض ایلیهسن ومن بعد دخی انک کپی برکوی طاغلوب ورعایاسی بعضی اخر یرلره کوچوب کیدجک اولورسه تأخیر ایلمیوب فوری اوزرینه واروب وجه مذکور اوزره کتملرینک سبب وباعثن بلوب هر قنغی قاضیلغه وسنجاغه کتمش ایسه معلوم ایدینوب زمان کچمدین انک کبیلری کپرو یرلرینه کتورمک اردنجه اولاسز شویلکه شمدنصره رعایادن کسنه طاغلوب کتدوکی استماع اولنه ویا شمدیهک طاغلوب کیدنلری یرینه کتورمکده اھمال ایلیهسن ویا صحتی ایله عرض ایتمیوب تأخیر ایلیهسن نتیجه سنزه عاید اولور انواع عتاب الیم ایله معاتب واقع اولورسن اگذا کوره تدارک ایلوب بو امر شریفمک اجر اسنده دقیقه فوت ایلیمیهسن وتحت حکومتکزده بعضی یرلو کسنه لر اولوب کندو حاللرنده ومصلحتلرنده اولمیوب مملکت هر کلان وپوده لرك وخر ارجیلرک و رسم اغنام جمعنه واران وسایر خدمته کوندریلان قوللریمک یانلرینه واروب کندولرینک مدخلی اولمدیغی قضیه لره ومصلحت لره قارشوب جلب واخذ اتمک ایچون رعایانک احوالنه متعلق اولور اولماز نسنه لری القاء ایدوب انلرک تحریکی ایله نیجه کسنه لر ناحق یره طوتلوب حبس اولنوب فوق الحد ظلملر وتعدیلر وخلاف شرع وقانون انواع خیف لر اولغله نیجه رعایا مال واسباب واملاکدن چقوب ونیجه لری ترک دیار ایدوب بوسبب ایله مملکت ورعایا تمام اختلال بولمش در بو خصوصلر محل اھتمام اولمغین فرمان شریفمک بونک اوزرینه درکه هر قنغکزک تحت حکومتنده او اصل کسنه لر وار ایسه جمله سنی انواع تأکید ایله تأکید وتنبیه ایلوب اصم لیه سنکه من بعد دخلی اولمدقلری خصوصلر ایچون وویوده لرك وخر ارجیلرک وقیون حقجیلرینک وسایر خدمته واران قوللرک یانلرینه وارمایوب رعایایه ظلم وتعدی اولاجق مصلحتلره اصلا قارشمیوب سایر رعایا کپی انلر دخی یوزلری صویبی ایله کندو خدمتلی ومصلحتلری هر نه ایسه اوزرینه اولار شویلکه اسلمیوب ینه انلرک یانلرینه واروب وجه مشروح اوزره رعایایه خلاف شرع وقانون ظلم وتعدی اتدکلرینه علمک ایریشه انک کپی امر شریفمه مخالفت ایدنلرک استحقاقلرینه کوره کرکی کپی حق لرندن کلوب سکیده سن وسده سعادتیه عرض اولنلو اولنلری حبس ایدوب دخی اسملری و رسملریه مفصل قضیه لرن عتبه علیامه بلدوره سن انلرک بروجهله حق لرندن کلدورم که سایرلرینه موجب عبرت ونصیحت واقع اوله بوبابده بنم زیاده اھتمام واردر بو امر شریفمک دائما اجرا اولنق لازمدر سن دخی هر نه قدر کرک ایسه مقید اولوب بو امر همایونمک اجر اسنک تدارکنده اولاسز بو خصوصلری ینه دفعاتیه

تجسس اینترسم کرکدر شویلهکه بو امر شریفمه مخالف ینه پاره ویوده لری یوریدوکی استماع اولنه وایل نایبلری ویوده لر امریمه مخالف ایل و کون اوزرینه چقدقلری وکسنه نك اچه سز یملرین ویمکلرین الدقلری اشیدله ویا ناحق کسنه یه ظلم و تعدی اولوب شرع و قانونه ودفتره مخالف نسنه لر آلار ویا قاضیلر نیابتلری نایبلره صاتالر سز که سنجا قبیکی سز منع ایلیه میه سز ویا سنك جانبکدن شرعه و قانونه ودفتره مخالف رعایایه ظلم و خیف اولدقده قاضیلر منع اتمیه لر ویا سده سعادتمه عرض ایلمیه لر ویا اول کسنه لر امرم اوزره منع اولغیوب اولکی کبی ینه ویوده لر یانلرینه واروب مدخللری اولدقلری خصوصلرده رعایانك مصلحتلرینه قرشدقلری استماع اولنه اولوقت اصلا کسنه نك عذری مقبول اولق احتمالی یوقدر مظلمه لری کندو بیونلرینه اولور امر شریفمه مخالفت ایدنلر هر کیملر ایسه میل و محابا اولغیوب و منصب الخغله قولمیبوب همان اول ساعت اشد سیاست و انواع عقوبتله سیاست ایندروب بر وجهله حقارندن کلدوررز که استماع ایدنلره عبرت و نصیحت باعث اولا بو امر شریفمک تنبیه و اعلاننده تقصیر اتمیبوب بر وجهله ندا ایتدوره سنکه صکره اشتمدم و بلمدم دیمکه بر فردک عذری قالمیبوب جمله سی فرمان همایونمله عمل ایدوب یرینه کتوره لر تا که رعایا طائفه سی دائما کتف حمایتده کمال رفاهیت و استراحت اوزره کندو حاللرنده ورنجبر لکلرنده اولوب کسنه یه خلاف شرع مطهر و قانون مقرر خیف و تعدی اولغلو اولیه اما بودفعه بو دکلو مظالم و مخایف که کمال عدالت پادشاهانمدن رعایا اوزرلرندن دفع اولوب بونشان نامه همایونم¹ عموماً ممالک محروسه ارسال اولغشدر بو خصوصده رعیت طائفه سی اکرا عراب واکر غیردر کندو حاللرنده اولوب شرع و قانونه اطاعت ایلمک داخی لازمدر اول طائفهدن انک کبی اسلمیبوب شرعه و قانونه و امرمه مخالفت ایدنلری سکیده سن زیاده تمرد ایدنلری اسماریله مفصل یازوب عرض ایلیه سن صکره انلر حقنده امرم نوجهله صادر اولورسه موجبی ایله عامل اولاسن و سز که قاضیلر سز بو حکم شریفمک مفصلاً صورتن سبلا نکرزه قید ایتدرب دائما مقتضای مضمون همایونیه عامل اولوب داخی بر فرده خلافنه جواز کوسترمیه سز وانک کبی بر قاضیلقدن بر آخر قاضیلغه کتدی کوکزه داخی یریکزه کلان قاضی یه بو حکم شریفمک صورتن کچدوکی سبلی کوستروب بو خصوصده اولان اهتامی تنبیه ایلیه سز که صکره بنم بو خصوصدن خبرم یوق ایدی بندن سابق قاضی زماننده اولمشدر دیو عذر و بهانه ایلمکه مجال اولیه شویله بله سز علامت شریفه اعتماد و اعتقاد قلا سز تحریراً فی اوائل محرم سنه سبع و اربعین و تسعائه .

¹) British Museum (Or. 9503) deki yasaknâmede :

« بو عدالت نامه همایونم عموماً ممالک محروسه ارسال اولغشدر بو خصوصده رعیت طائفه سی اکرا اربدر واکر غیردر کندو حاللرنده ... »

VI.

967 evâil-i Şevvâl / 1560 Haziran sonları Semendere (Smederevo)
Sancağına ait Adâletnâme

Başvekâlet Arşivi, İstanbul ; Mühimme Defteri No. 3, s. 447, vesika No. 1024.

Semendere'de reâyâdan ve sair halktan, görevlilerin kanun ve nizama aykırı olarak aldıkları bid'atların kaldırılması hakkında gönderilmiş bir hükmü te'kid.

سمندره قاضيلرينه حکم که لواء مزبورہ بکلری جانبندن رعایایہ شرع وقانون و دفترہ مغایر بعض بدایع احداث اولنوب الندوغی بوندن اقدم عتبه علیامہ عرض اولندقدہ من بعد رعایادن وسایردن اکر بکلردر واکر امناء و عمالدر واکر سایر مباشریندر واکر ایش ارلریدر بر فرددن خلاف شرع وقانون و مغایر دفتر ہمایون کمنہ بہ نسہ الدر میہ سن دیومؤکد سزہ حکم شریفم کوندرلمشدی حالیا کیرو اول بدعتلر رفع اولنموب رعایادن الندوغی مسموع شریفم اولمشدر ایلہ اولسہ بو خصوصلری مقدا ویریلان فرمان شریفم اوزرہ رفع ایتمیوب ممنوع اولمیلنری سده سعادتمہ عرض اتمدوککنز اجلدن استماع اولمشلردر امدی ایام سلطنت و ہنگام عدالتمہ رعایا و برایاکہ ودایع خالق کبریادر انلرہ خلاف شرع وقانون و مغایر دفتر ہمایون ظلم و تعدی و خیف و تاذی اولمغہ اصلا رضای شریفم اولیوب ہر بریسی آسودہ حال اولملری اقصای مرادمدر ایلہ اولسہ احداث اولنان بدعتلرک صورتی اخراج اولنوب منع و دفع اولتمق ایچون حکم شریفم سزہ ارسال اولنوب بیوردومکہ وصول بولدقدہ ہر بریکٹر ذکر اولنان حکم شریفمک صورتن سبج محفوظہ قید ایلیوب داخی بو بابدہ بالذات مقید اولوب بو عدالت نامہ ہمایونمک مفہومن تحت قضاکنزہ واقع اولان قصبات ونواحی وقرایہ ندای عام اتدروب رعایا وسایر خلقہ عموماً بلدرہ سنکہ کمال مراحم خسروانمدن اوزرلرندن بو بدعتلر رفع اولدوغن جملہ رعایانک معلومی اولوب انک کبی کندولرہ بومقولہ تکلیف اولندقدہ کلوب سزہ بالدورہلر سز داخی منع و دفع ایلیہ سز شویلیکہ منعہ قادر اولمیہ سز اصلا تأخیر ایتمیوب امرہ مغایر ایش ایدن اکر سنجا بکلریدر واکر آدملریدر واکر سایر مباشریندر اسمی ورسمی ایلہ یازوب سده سعادتمہ عرض ایده سز بر وجہلہ حقندن کلنہ کہ سایرلرہ موجب عبرت واقع اولابو خصوص ہر بریکوزک تحت قضا سنده یوقلنوب کورلسہ کرکدر شویلیکہ ہر بریکوزک قاضیلغندہ اکر ذکر اولنان بدعتلر واکر انلردن غیری شرع وقانون و دفترہ مغایر النان بدایعدر رعایادن الیوم النہ سیز منع ایتمیہ سز ویا خود منعہ قادر اولدوغکٹری معجلا یازوب وقوعی اوزرہ سده سعادتمہ بلدر میہ سز صکٹرہ یوقلنوب کورلسہ کرکدر ہر قنغکٹر تحت حکومتندہ اولورسہ عزل ایلہ ومن بعد منصب اولماق ایلہ قولنمیب انواع عتاب و عقاب ایلہ معاتب و معاقب اولماکٹر مقرر بیلوب اکا کورہ فرمان شریفمک مفہوم منیفنی اکر

سناجاقبکاریدر واکر ادملریدر واکر سایر رعایا و برایایه بر وجهله نداء و اعلان ائدره سزکه صکره کسنه نك بلمدوك و ایشتمدوك دیمکه مجالی قالمیوب رعایا و برایا ایام عدالتمه هر بریسی حضور حال و فراغ بال ایله کندوکار و کسبلرینه مشغول اولوب دوام [دولت] ابد پیوندیم ایچون دعایه اشتغال گوستره لر و بو حکم شریفم نه کون واروب ونه وجهله اعلان اولنوب بدایع رفع اولندوغن یازوب بلدره سز.

اوائل شعبان ۹۶۷

VII.

990 / 1582 tarihli Halep defterdarı Mustafa Âli'nin arzı.

Menşe'ül - inşâ', yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Küt. , H. O. 169 (Top.) v. 105 a-105 b; Veliyyüddin ef. küt. No. 1916, varak 252-4 (Vel.).

Beylerbeyi'nin tımar suiistimalleri

منشی [مصطفی عالی] جلبده تیار دفتر داری ایکن در دولته یازمشدر^a - درگاه عدالت اساس و بارگاه معدلت مقیاس حاکنه رویال بی قیاس ایله عرض بنده^b صداقت لباس اولدرکه سنه تسعین و تسعمائة تاریخنده والی^c حلب و میر میران بد مشرب اولان ظالمک عزلی خبری کلدکن صکره بو قوللری محروسه^d حما حماها الله صوبنه کیدوب دفتر خاقانی ایسه آچلمیوب مختوماً طوررکن ستمکار مسفور بعدالعزل بر بوچق آی مقداری فضولی بکار بکلک ایدوب فقرانک تیارلرین الوب ناکاملق در دیله بیار ایتمکه صرف مقدور ایتمکله بالفعل حلب تذکره چیسی اولان دولتیار نام بی دولت نافرجام هر جهتله وآله و بیخبر و دفتر امینی^b نامنه کلن^b خاین سردقتر میر میران مرقومه سقامت و ادیلرنده^c پیشوا ورهبر اولوب اوتوز بیک آقچه زعامته متصرف اولان فرخ نام زعیمک زعامتی بلاسب یوسف نام کسنه یه و یروب دفتر خاقانی به قید دوشمش ایکن حالا علی نام شخصک بیک فلوری رشوتنی آلوب بعدالعزل تذکره سن و یرمکله و بو مابینده قرق نفر مقداری فقراى سپاهک تیارچقلى^d طالبینه برر بهانه ایله بیع من یزید قلمغله خصوصاً دفتره مراجعتسز و تذکره اخراجنه مباشرتسز مجرد کندو براتی ایله توجیه ایتدوکی حیثیتله مسکین سپاهیلر [ی] ایچلرینه آج قورد کرمش سوری کبی تالاتدیلا¹ و بعضیسی^e ینه مقرر ایتدرمک سمتنه یرارجه آتی ورخت سیمین قسمندن یراغ ویاتنی و یروب یغالتدیلا

a-a) Vel. : یازدغی عرضدر ; b-b) Vel. : نامنده کی ; c) Top. : آدملرین ; d) Vel. : تیارچقلى ; e) Vel. : بعضیلر .

1 Talamak : Yağma etmek.

و بالجمله سپاهیان حلب و اهل تیار دیار عرب فقراسنه مزبورک اتدوکی ظلمی ابو یوسف حجاج اتمشدر و عزلندن صکره اخذ و جاب ایچون ترتیب ایتدوکی ارتشاء طریقنه دخی بر بکلربکی کتممشدر بو قولارینه لازم اولان عرض احواله ابراء ذمت ایدی وقوع بولدی من بعد تدارکی وزراء عظام و وکلاء بصارت فرجام جنابنه منوطدر.

VIII.

22 Zilka'de 1004 / 18 Temmuz 1596, Rumeli'deki sancak beylerine ve kadılara hüküm

Başvekâlet Arşivi, İstanbul; Mühimme defteri No. 74, vesika 305.

Avâriz-i divâniyye ve tekâlif-i örfiyye'den muâf olan celeplerin haklarının korunmasına dair.

یا زلمشدر

روم ایلنده واقع اولان سنجا قبیگارینه و ولایت مزبورده واقع اولان قاضیلره حکم که نفس وارنه ساکنلرندن نیگته و استیاد و قسطنطین نام ذمیلر سده سعادتمه کلوب بونلر دفتراو جلبلر اولوب دفترده اوزر لرینه تقدیر اولان ذخیره و بهار قویونلرین هر سنه استانبوله کتوروب تسلیم ایدوب قصورلری یوغکن و خدمتلری مقابله سنده عوارض دیوانیه و سایر تکالیف عرفیه ننگ کلیسنندن معافلر ایکن عوارض و کورکچی و نزل و بکسباد تکلیف ایدوب و ممالک محروسه دن قیون و سائر طوار کتورر ایکن یوللرده خراج جیلر و سنجا قبیگی آدملری و یوده لر و سوباشیلر و امینلر و عامللر و یواجیلر و سایر ایش ارلری یانلرنده اولان چوبانلریله بریرده برقاچ کون اوتوردو قلدرنده طیر اغمزده اوتوردیکز دیو اکرک و قشلاق و یایلاق و دشتبانی دیو آقچه طاب ایدوب و بار کپرلرین جبراً اولاغه طوتدروب و بونلردن و چوبانلرندن یوه خراج جیلری یوه خراجی دیو کلی آقچه لرین الوب و اجرت ایله قیونلرین سورن چوبانلرندن بری مرد اولدقده خاص امینلری و عامللر بونلرک قیونلری ایچون مرد اولان چوبانلر کدر دیو حیلله و خدعه ایدوب نیجه آقچه لرین آلوب و قیونلرینک بعضیسی طاغلرده قالوب یوه عامللرینک اللرنده بولنوب عینی ایله علامتلرین گوستروب طلب ایلدوکارنده انواع حیلله ایدوب و یرمکده عناد ایدوب و بعض کسنا بونلردن خلاف شرع کفیل طاب ایدوب کلی آقچه لرین الوب و قیون صاتون المتق ایچون بعض قصبه لره وارد قلدرنده کفایت مقداری قیون المغه قومیوب سپاهی و یکیچریلر مطره بازلره الدروب و کمی کرسنه سیچون چفتلرین و اتلرین محله کتخدالری غمز ایدوب الدروب و جلب تفتیشنه کلن قوللر اللرنده مهور أداء تمسکی وار ایکن

زیاده آقچه طلب ایدوب رنجیده ایدرلر و اوغلرله قیون جمعنه واردقلرنده اوغلانندن پنج یك اوغلانی طلب ایدوب و جمع ایلدوکلری ذخیره و بهار قیونلرندن بعض اهل عرف طایفه سی باج الوب و قیون حق جمعنه کلان قوللر عادت اغنامن قانون اوزره المایوب زیاده الوب و بغدادن و افلاقدن ذخیره ایچون کلان قیونلردن حق طلب ایدوب و زراعت و حرث ایدوب حاصل اولان ترکه لرینک عشرین صاحب ارض اولنلر خرمن زماننده عینی ایله المایوب اوزرلرینه بر اقوب بعده کلوب نرخ جاریدن زیاده آقچه لرین آلوب و باغلرین بوزدقلرنده سو باشیلر بزم اجازتمز اولدین بوزمش سز دیو جریمه لرین الوب و کندولره و چوبانلرینه تکالیف تکلیف ایدوب رنجیده ایدوب و سنجا قبیکی سو باشیلری و ویوده لر طپراغزده قیون جمع ایلدیکوز دیو قیون باشنه بر آقچه لرین الوب و قاضیلر حجت آقچه سی دیو اوچر دردر یوز آقچه لرین الوب و کیدوکلری لباسلرینه و بارکیرلرینه و دفع مضرت ایچون کتوردکلری یراقلرینه دخل ایدوب و عسکر خلقندن بعضیلری اولرین باصوب چوبانلرین طوتوب ظلم و تعدی ایدوب و قیونلری خسته اولوب بر قاچ کون صوادلتمق ایستدکلرنده بعضی یکیچری لر اهل قریه ایله مانع اولوب و بعض ویوده لر و امینلر و ایش ارلری قوری باجی دیو باج طلب ایدوب رنجیده ایلمکدن خالی اولدقلرین بلدرمکله مادامکه جلیک خدمتمنده اولوب هر سنه اوزرلرینه تقدیر اولنان جلب قیونلرین استانبوله کتوروب تسلیم ایلدوکلرینه قیون امینندن اللرنده تمسکلری اولا اولتقدیرجه بونلردن عوارض و کورکچی و نزل و بکساد طلب ایدرمیه سن و یوه خراجی دیو آقچه لرین ایدرمیه سن و سنجا قبیکی آدماری و امینلر و سو باشیلره طوپراغزده قوندیکوز دیو اکرک و قشلاق و یایلاق و دشتبانی دیو حق طلب ایتدیرمیه سن و یکیچریلره و اولاغه بارکیرلرین آلدرمیه سن و کندو قیونلری ایچون سزک دکلدردن اولان چوبانکدر دیو قیونلرین و آقچه لرین آلدرمیه سن و کفیل نامه دیو آقچه لرین ایدرمیه سن و بعض کسنه لر مجرد جلب مال ایچون شرته سلوک ایدوب بزه سوکدیکوز دیو آقچه لرین الورلر ایش منع ایلیه سز و ابریل اولنده موجود بولنان قیونلرین صایوب دقتر ایدوب قیونلرندن ایکی قیونه بر آقچه و هر اوچ یوز قیونلرندن بشر آقچه حسابی اوزره رسم آغللرین الدروب زیاده ایدرمیه سز و کیدوکلری لباس و بندکلری بارکیر و دفع مضرت ایچون کتوردکلری یات و یراقلری ایچون کسنیه رنجیده ایدرمیه سن و بعض کسنلر اولرین باصوب چوبانلرین طوتوب تعدی ایدرلر ایش منع ایلیه سز و بریرده بر قاچ کون ساکن اولوب قیونلرین صوادلندرمق استدوکلرنده بعض یکیچری و اهل قریه مانع اولورلر ایش منع ایلیه سن و ویوده لر و امینلر و عامللر قیر باجی و قوری باجی دیو باج طلب ایدرلر ایش ایدرمیه سن و اسکله دن قیون کچوردکلرنده کچید حق آلدرمیه سن و مذکورلر قیون صاتون المغه واردقلرنده بعض یکیچریلر و سپاهیلر و مطره بازلر مانع اولورلر ایش منع ایلیه سز و بارکیرلرین و اوکوزلرین کرسته چکمک ایچون بعض کسنلر ایدرلر

ایمش الدریمیهسز و مذکورلر قیون جمعنده ایکن بعض کسنلر اولرینه قونوب مفت و مجاناً یم و یمکارین و قیون و قوزی و تاوق و ارپه و صمان و اوتلقلرین الوب تعدی ایدرلر ایمش منع ایلیهسز و حاصل اولان ترکه لرینک عشرين خرمن زماننده عینی ایله الدروب من بعد اوزرلرینه بر اقدریمیهسز و سنجا قبیکی آدملری و یوده لر طپراغمزده قیون جمع ایلدیکوز دیو نسنه لرین الدریمیهسز و قاضیلر حجت آقچه سن زیاده المیهلر ورسم قوانلرین داخلی قانون [موجبجه] الدروب زیاده الدریمیهسز دیو مرحوم و مغفور له بابام خداوندکار طاب ثراه زماننده مالیه طرفندن حکم شریف ویرلدوکن بلدروب تجدید اولنق بابنده عنایت رجا اتمکین بیوردوم که وجه مشروح [اوزره] اللرنده امرلری واریسه موجبجه عمل ایدوب اکا مغایر بونلری کسنیه رنجیده ایتدرمیوب منع و دفع ایلیهسز ممنوع اولمیان یازوب بلدرهسز و قضیهده مدخلی اولمیان دخل ایتدرمییهسز شویله بلاسز و بعدالنظر بو حکم همایونمی اللرنده ابقاء ایدوب علامت شریفه اعتماد قلاسز.

IX.

1005 evâil-i Rebi'ülâhir / 1596 Kasım sonları, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşivi, İstanbul, Mühimme defteri No. 74, s. 248, vesika 562.

Revan'da kulların başvurdukları suiistimaller.

یازلمشدر

عدالت نامه

وصفا¹

روان قاضیسنه حکم که درکاه معلامه عرض حال صونلوب حالا اول جانبلرده سپاهی اوغلنلری و سلحدار و یکیچری و جبهجی و طویجی و قیوجی و بکلر بکی و سنجا قبیکی سوباشیلری نامنه بعض اشقیا ظهور ایدوب بر اقلرایله کزوب نشان دیو کمی بوزطفان و کمی یراق و کمی بچاق کوندروب قریه دن قریه یه صالحونلر صالحوب التون و غروش و آقچه جمع ایدوب و خرمن زماننده هدایا دیو خرمنندن خرمنه برر قالوب صابون و برر آقچلق عرقیه و بچاق براغوب جبراً برر کیله بغدادیلرین و برر قالوب صابونه بوزیکرمی بش آقچلق برر باش قیونلرین الوب و رعایانک مراد ایلدکاری تارلارین و باغ باغچه و اولرین دخی جبراً تصرف ایدوب و هر ییل نجه کره ایمجه دیو جبراً زراعت اتدروب و بچدروب و بریلدن بر ییله کفایت ایده جک مقداری اودونلرین ایمجه ایله طاشدوب و ارمیانلرک مبالغه ماللرین الوب محکم ضرب و لت ایلیوب و مبالغه اتلر ایله بیراقلر قالدیروب قریه بقریه کزوب قراده و قصبهده مسافر ایچون وضع اولنمش کاربان سرای و منزل اوی و ارایکن قونمیوب رعایانوک اهل

¹ Kâtibin ismi.

وعیالاری ایله ساکن اولدوقلری اولرینه قنوب جبراً کندولر ایچون قیون وقوزی و تاوق و آتلیچون آرپه و صمان الوب بر اقچه و بر حبه و یرمیوب و خدمتکار لازم اولدی دیو مسلمانلرک اولادین چکوب الوب و نیجه مسلمانلرک خاتونلرین وقیزلرین مجلسلرینه کتوردوب حاشا تصرف ایدوب و بکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری داخی سلامتی وایلیق و جریمه دیو آیدن آیه هر قریه دن مبالغه آقچه الوب و صالحونلر صالح الوب یونک امثالی انواع ظلم و تعدیلرینه نهایت اولدوغی اعلام اولندی ایمدی طائفه رعایاکه ودایع خالق کبریادر اللهدن قورقیوب ورسول الله علیه افضل التحیاتدن [حیاء] اولنیوب و اولی الامرہ اطاعت ایلمیوب بومقوله ظلم و تعدی ایلیانلر بنم قوللرم دکلدلر باغیلردر واول اهل فسادوک وجود حیانت آلودلرین صحیفه عالمدن حک و نابود ایلمک صفت همت و الانهمتمه لازم و مهم اولغین لواء مزبورده واقع اولان هر قریه نك اهلینسه برر نفر یرار و توانا یکیت باشی نصب ایدوب داخی جمله سنی شرطوب ظهور ایدن اشقیایی دملری هدر اولتی اوزره اله کتورمکده متفق اولوب اله کتوروب داخی مجال و یرمیوب شرعله حقلرندن کلنمک بابنده فرمان قضا جریانم صادر اولمش در بیوردوم که [bir kelime açık] وصول بولدقده بر آن تأخر و توقف ایلمیوب وجه مشروح اوزره قریه اهلینسه برر نفر یرار و توانا یکیت باشی تعیین ایلیوب ورعایایه شرط و یروب انوک کبی بلوک خلقی ویکچیری و جبهجی و طویجی و قپوجی و بکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری نامنه کویلرینه کلوب رعایامه خلاف شرع شریف و مغایر امر منیف صالحون صالحوب بیراقلر ایله کزوب مسلمانلرک اهل و عیاللرینه متعارض اولوب ظلم و تعدی ایلیان اشقیای هر کیم اولورسه اول اصللرک دملری هدر اولتی اوزره اله کتوروب مجال و یرمیوب محلنده شرعله حقلرندن کلدروب اصلا اهل فساده فرصت و یرمیوسنکه ایام عدالت مقرونمده رعایا آسوده حال اولوب زراعت و حرثلرینه اشتغال اوزره اولاما رعایا طائفه سی داخی کندو حاللارنده اولوب قریهلرینه کلان مسافر ایچون وضع اولنش کاربان سرایی و منزل اوی وارسه قوندروب یوغیسه انده بر مناسب یره قوندروب داخی اقچه ایله کندولرینه و طوارلرینه زاد و زواده تدارک ایدروب عناد ایلمیلر شویلهکه بوجهانه ایله ابناء سبیله تعدی اولنه انلرک داخی حقلرندن کلنور شویله بلمش اولالر و بالجمله زمان شریفمده بر فرده ظلم و تعدی اولندوغنه و بر کسه نك حبه سی الندوغنه رضای شریفم یوقدر اکا کوره مقید اولوب تقید و انتباه اوزره اولاسن بکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری داخی متصل رعایا اوزرنه کلمیوب و کوی خلقنه صالحون صالحیوب تعدی ایدرمیسن انوک کبی لازم اولوب بر محلده قتل نفس اولوب ویا بر مهم خصوص اولوب وارمق لازم کلدکده مبالغه اتلو ایله وارمیوب انجق درت بش اتلو ایله واروب معرفت شرعله لازم کلانی کوروب محلنده اجرای حق ایلیلر اسلمیوب هر بزى بر بهانه ایله رعایا اوزرینه چقوب تعدی و تجاوز ایدرلر ایسه محکم تنبیه ایدوب منع و دفع ایلیه سن ممنوع اولیانلری یازوب بلدره سن اصلا مجال

ویرمیوب حقندن کلنه بو بابتده سز که قاضیلر سز وبالی سز که بیونکزه اولان الله تعالی حضورنده جوان سز ویروب بن معاتب اولمیم و سز که قاضیلر سز فقرايه سز داخی ظلم و تعدی ایلمکدن اجتناب ادوب ناحیه کی التزام ایله نایبلریکه ویرمیوب و کزدرمیوب ظلم اتدرمیبه سز بو حکم شریفمی سبیل محفوظه قید ایدوب مضمون عدالتی ایله عامل اولوب مجد اولاسز

X.

I Receb 1018/30 Eylül 1609, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşivi, İstanbul; Mühimme defteri No. 78, s. 891-899. (Foto. II.).

Görevlilerin devre çıktıklarında yaptıkları suiistimaller.

يوم الخميس

فی غرة رجب المرجب سنة ۱۰۱۸

روم ایلی بکلر بکیسنه ایالت روم ایلنده واقع اولان بکلره و اول سنجاقلرده واقع اولان قاضیلره حکم که حالیا ایالت مزبورهده واقع اولان رعایا و برابا که ودائع خالق کبریا در ایام همایون عدالت مقروننده اهل و عیال و ارزاق و ماللریله اسوده حال و مرفه البال اولوب یوما فیوما حمله قری و بلدان معمور و آبادان اولمق لازم ایکن سز که بکلر بکی و سنجاقلر سز مجرد جلب و اخذ ایچون مبالغه اتلوا ایله بالذات قالقوب ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب بر قریه طپراغنده بر کسنه صوقدن دوکوب هلاک اولسه و یا خود اغاجدن دوشوب و یا صویه غرق اولوب فوت اولسه و یا مجروحاً مقتول بولنسه قان جری و عشری بزم حقمزدر دیو اول قریه واروب نیجه کونلر اوتوروب اهالی قریه حبس و در زنجیر ایدوب محکم ضرب ولت ایلمکله قان عشری دیو نیجه یوز آلتون و غروشلرین و اموال و ارزاقن الدوغکزدن ماعدا رعایا و برابانک مفت و مجاناً ات و قاتر و دوه و قول و اسباب و ماللرین و ارپه و صمان و ادون و اتلوق و قیون و قوزی و تاوق و یاغ و بال و سایر ما کولات قسمن چکوب آلوب و بونک امثالی نیجه صالحونلر صالحوب جبراً و قهرماً مبالغه مال جمع ایدوب و خاصلریکزی دخی حددن زیاده یه و یوده لریکزه التزامه ویرمکله انلر دخی مبالغه اتلوا ایله بر جانبدن ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب خواص همایونم و وزرا خاصلری و اوقاف و املاک و سرست دیمیوب خلاف قانون جمله سنه کیروب کذلک رعایا و برابانک ات و قاتر و دوه و قول و اموال و ارزاقن و ما کولات قسمن مفت و مجاناً چکوب الوب و هر قریه آیده اوتوزر و قرقر التون و غروشه کسوب جبراً و قهرماً جمع ایلیوب و خاصلریکزدن حاصل اولان حقوق شرعیه و رسوم عرفیه دخی شرع و قانون و دفتر موجبجه المغه قناعت ایلمیوب استدوکی قدر الوب اکر

سيز واکر ويوده لريکتر اشقيا واهل فسادک حقندن کلمیوب مالن الوب رخصت ويرديککتر ایچون اشقيا واهل فساد دخی یوز بولوب فرقه فرقه اولوب انلردخی بر طرفدن رعایا و برایا اوزرینه مستولی اولوب فوق الحد ظلم و تعدی ایلیوب بونک امثالی ظلم و تعدینک نهایتی اولدوغی سمع همایونمه وصول بولمشدر ایمدی هر دیاره بکلربکی و سنجاقبکی نصب اولنوب هر برینه مستقل خاصلر تعیین اولنمقدن مراد ولایت اوزرینه چقبوب جمع اموال ایلیوب مملکت و ولایتی ویران ایلمک ایچون دکلدن بلکه والی اولدقلری ولایتده امر معروف ونهی منکر ایدوب خلاف شرع شریف و مغایر قانون منیف بر فرده ظلم و تعدی ائدرمیوب ظهور ایلیان اهل فسادی | حسن تدارکله اله کتوروب محتاج عرض ایسه حبس و عرض ایلیوب دکل ایسه شرعه کرکی کبی حقندن کلوب مملکت و ولایتی هروجهله حفظ و حراست ایدوب معمور و آبادان ایلمک ایچوندر قان جرمی و عشر دیت نامنه فقرادن النان اوچر دردر یوز التون وغروش وات وقاتر و قول و اسباب دخی خلاف شرع و قانوندر زیر بر قریهده قان واقع اولسه اکی دن خالی دکلدن قاتل یا سربست رعایاسی در ویا سربست اولمیان قریه رعایاسی در اکر قاتل سربست رعایاسی اولوب اوزرینه شرعه قان ثابت اولغله قصاص اولنمش ایسه قاتلن واهل قریهده دن بر اقچه و بر حبه جریمه النماز اکر قاتل قصاص اولنمیوب عفو اولنوب مقتولک وارثلری دیت السهلر اول زمانده دخی قاتلن النان جریمه سربست رعایاسی اولغله صاحب سربستک اولور اکر قاتل سربست رعایاسی اولمیوب اصحاب تیمار رعایاسی ایسه قانون اوزره النان جریمه نیک نصفی صاحب تیمارک اولوب نصف آخری دقترده هر کیمه حاصل یازلمش ایسه انوک اولقی قانون قدیمدر بکلربکیلر و بکلر و سایر دقتلرده و قانون نامه همایونمه عشر دیت نامنه محصول تعیین و تقدیر اولنماشدر انوک کبی بر کره قان واقع اولان قریه لره هر کلان بکلربکیلر و بکلر و ویوده لری ایکیشر و اوچر یوز اتلوايله عشر دیت دیو جمع اموال و طوارلرین یغما و تالان ایلمکله اول اصل قریه لره خراب و ویران اولماغن ممالک محروسدن عشر دیت نامنه اقچه النغی رفع ائدوم من بعد النندوغنه اصلا و قطعاً رضای همایونم یوقدر امرمه مخالف اولنلر وک اشد سیاستله حقارندن کلنمک فرمانم اولمشدر و بکلربکیلر و بکلر و ویوده لر رعایا و برایایه بو وجهله ظلم و تعدی ایلیوب خواص همایونم و وزرا خاصلرینه و اوقاف و املاک و سربست اولان قریه لره دخل ایلدوکلرینه و ولایت اوزرینه چقدقلرینه قطعاً امر همایونم یوقدر بیوردوم که (isim yeri açık) وصول بولدقه سز که بکلربکی و سنجاقبکلری سز بو بایده صادر اولان فرمان قضا جریانمه امثال و عواقب اموری ملاحظه ایدوب من بعد ممالک محروسدن خلاف شرع و قانون عشر دیت نامنه بر اقچه و بر حبه المیه سز بالذات ولایت اوزرینه چقیمیوب و ویوده لریکتری دخی چقارتمیوب وصالغون صالمیوب و صالدرمیوب تعیین اولنان خاصلریکوز ایله قناعت ایلیوب و خاصلریکتری

دخی التزامه ویرمیوب ادملریکژدن مستقیم و دیندار اولنلره بروجه امانت و یروپ اکر و یوده لریکژ و اکر ایالت مزبورده زعامت و تیاره متصرف اولنلر و سایر لرینه شرع و قانون و دقتره مخالف بر اچه و بر حبه الدر میوب و ظلم و تعدی اتدیر میوب و خواص همایونم و وزرا خاصلری و اوقاف و املاک و سربست اولان قریه لره اصلا و قطعاً دخل و تعرض اتدیر میه سز دایما شرع شریفله عمل ایلمکی کندوکزه سرمایه دولت و پیرایه عزت بلوب خلاف شرع و قانون وضع صدورندن بغایت اجتناب و احتراز ایلیه سز انوک کبی بر محله اهل فساد ظهور ایدر ایسه احسن وجهله اله کلمک ممکن اولمیوب اوزرینه بالذات کندوکوز و ارق اقتضا ایدر ایسه و یاخود بر مقدار ادم ایله بر متعین کسنه یی باش و بوغ ایدوب ارسال ایلمک لازم کلور ایسه اول زمانده دخی اکا کوره تدبیر و تدارک ایدوب کفایت مقداری ادم ایله اوزرینه واروب اهل فسادی اله کتورب محتاج عرض ایسه حبس و عرض ایدوب دکل ایسه شرعله مجال ویرمیوب حقندن کله سز اهل فساد اله کتورمک بهانه سیله واروب کلنجه رعایا و بر ایانک مفت و مجاناً بر نسنه سن المیوب هر نه الورسکر اختیار لر یله صتانلردن نرخ جاری اوزره اچه کوز ایله الاسز اهل مناصبه خاصلری محصولی بو مقوله مصرف ایچوندر اهل فساد اله کتورمکدن غیر ی خصوصلرده ولایت اوزرینه چقمندن زیاده حذر ایلیه سز انوک کبی بر کسنه دن شکایت اولنسه و یاخود خاصلریکزه جرم واقع اولسه و یوده لریکژ اوچ درت اتلو ایله محل حادثیه واروب شرعله احوال لری کوریلوب بعدالثبوت قانون و دقتر موجبجه سزه عائد و راجع اولانی آلوب خلاف شرع و قانون بر اچه و بر حبه المیه لر و سز که قاضیلر سز ناحیه لریکزی نایبلریکزه التزامه و یروپ الی اخره

بر صورتی اسکندریه و دوقه کین بکلرینه و قاضیلره یازلمشدر - چاشنکیر مراد اغایه ویرلدی
بر صورتی سلانیک و کوستریه بکلرینه و قاضیلره یازلمشدر - خیر الله (؟) افندی یه ویرلمشدر
بر صورتی کوستندیل بکنه و لواء مزبورده اولان قاضیلره یازلمشدر - جعفر چاوشه ویرلمشدر
بر صورتی اسکندریه بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره [یازلمشدر] - ابراهیم
افندی یه ویرلمشدر

بر صورتی دوقه کین سنجای بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره یازلمشدر . . . .
چاوش ویرلمشدر

یوم الخمیس

فی غرة رجب المرجب سنة ثمان عشر والف

صورت: _____ خط همایون :

«وجه مشروح اوزره امرلر ویریله
ومال دقتردارلری مال ایتامه دخل ایلمیه لر»

يازلدی

اناطولی بکلربکیسنه و اناطولی ایالتنه تابع اولان سنجا قباکلیینه و ذکر اولنان سنجا قباکرده واقع اولان قاضیاره حکم که حالیا ایالت مزبورده واقع اولان رعایا و براباکه و دایع جناب کبریادر ایام همایون عدالت مقرونمه اهل و عیال و ارزاق و ماللریله آسوده حال و مرفه البال الوب یوما فیوما جمله قری و بلدان معمور و آبادان اولق لازم ایکن سزکه بکلربکی و سنجا قباکلی سز مجرد جلب و اخذ ایچون مبالغه اتلو ایله بالذات قالقوب ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب بر قریه طپراغنده بر کسنه سوقدن دوکوب هلاک اولسه و یاخود اغاجدن دوشوب و یا صویه غرق اولوب فوت اولسه و یا مجروحاً مقتول بولنسه قان جرمیی و عشری بزم حقمزدر دیو اول قریه و اروب نیجه کونلر اوتوروب اهالی قریه حبس و در زنجیر ایدوب محکم ضرب و لت ایلمکله قان عشری دیو نیجه یوز التون و غروشلرین و اموال و ارزاقن الدوغکزدن ماعدا رعایا و برابانک مفت و مجاناً ات و قاتر و دوه و قول و اسباب و ماللرین و اریه و صمان و ادون و اوتلوق و قیون و قوزی و تاوق و یاغ و بال و سایر مأکولات قسمن چکوب الوب و یونک امثالی نیجه صالغونلر صالوب جبراً و قهرماً مبالغه مال جمع ایدوب و خاصلریکزی دخی حددن زیاده و یوده لریکزه التزامه و یرمکله انلر دخی مبالغه اتلو ایله بر جانبدن ولایت مزبوره اوزرینه چقوب دور ایلیوب خواص همایون و وزرا خاصلری و اوقاف و املاک و سرپست دیمبوب خلاف قانون جمله سنه کیروب کذلک رعایا و برابانک ات و قاتر و دوه و قول و اموال و ارزاقن و مأکولات قسمن مفت و مجاناً چکوب الوب و هر قریه ایده اوتوزر و قرقر التون و غروشه کسوب جبراً و قهرماً جمع ایلیوب و خاصلریکوزدن حاصل اولان حقوق شرعیه و رسوم عرفیه دخی شرع و قانون و دفتر موجبنه المغه قناعت ایلمیوب استدوکی قدر الوب اکر سز و اکر و یوده لریکوز اشقیا و اهل فسادک حقتدن کلمیوب مالن الوب رخصت و یردی ککز ایچون اشقیا و اهل فساد دخی یوزبولوب فرقه فرقه اولوب انلر دخی بر طرفدن رعایا و برابا اوزرینه مستولی اولوب فوق الحد ظلم و تعدی ایلمکله رعایا و برابا یرلرنده قراره مجاللری اولیوب بالضروره فرار و ترک دیار ایلدوکلری اجلدن نیجه قریه لر خراب و یران اولمغین بعض بکلربکیلر و بکلر و قضاة و مدرسین و متفرقه و چاوش و بلوک خلقي و یکیچری و قهوجی و سایر قول طایفه سنندن و اصحاب تیمار و ولایت خلقتدن صاحب قدرت اولنلر اول اصل رعایاسی فرار ایلمش قریه لره ملک موروثلری کبی متصرف اولوب فرار ایلدوکلری یرلرده اولر و اخورلر بنا ایدوب چمتلر و قوللر و خدمتکارلر و قیون و صغیر کتوروب مستقل چفتلک ایدنمکله انلرک خوفندن رعایاسی یرلو یرلرینه و ارمغه قادر اولمایوب اولمقوله قریه نکل نزل و عوارض خانسه سی دخی بوزولدوغندن غیرى اول چفتلک خدمه سنک ظلمندن و طوارلرینک تعدیسنندن اطرافنده اولان قریه لر دخی معمور اولمغنه سبب اولوب رعایا و برابایه بومقوله ظلم و تعدینک نهایتی اولدوغی سمع همایونمه

وصول بولمشدر ايمدی هردياره بکلربکی وسنجا قېکی نصب اولنوب هر برينه مستقل خاصلر تعيين اولتمقدن مراد ولايت اوزرينه چقوب جمع اموال و املاک ايلوب ولايتی ويران ايلمک ايچين دکلدلر بلکه والی اولدقلری ولايتده امر معروف ونهی منکر ايدوب خلاف شرع شريف ومغار قانون منيف بر فرده ظلم وتعدی ائدرميوب ظهور ايليان اهل فسادی حسن تدارکله آله کتورمک محتاج عرض ايسه حبس وعرض ايلوب دکل ايسه شرعله کرکی کبی حقندن کلوب مملکت و ولايتی کرکی کبی حفظ وحراست ايدوب معمور و ابادان ايلمک ايچوندر قان جرمی وعشر ديت نامنه فقرادن النان اوچردردر يوز التون وغروش وات واسباب دخی خلاف شرع وقانوندر زیرا بر قريهده قان واقع اولسه اکی دن خالی دکلدلر قاتل یا سربست رعایاسی در ویا سربست اوليان قريه رعایاسی در اکر قاتل سربست رعایاسی اولوب اوزرينه شرعله قان ثابت اولغله قصاص اولمش ايسه قاتلدرن و اهل قريهدهن بر اچه و برجه جريمه النماز اکر قاتل قصاص اولنمايوب عفو اولنوب مقتولک وارثلری ديت السهلر اول زمانده دخی قاتلدرن النان جريمه سربست رعایاسی اولغله صاحب سربستک اولور اکر قاتل سربست رعایاسی اولمايوب اصحاب تیمار رعایاسی ايسه قانون اوزره النان جريمه نك نصفی صاحب تیمارک اولوب نصف اخری دفترده هر کیمه حاصل یازلمش ايسه انوک اولق قانون قدیمدر بکلربکیلره وبکلره وسایر کمسنهیه دفترلرده قانوننامه همایوننده عشر ديت نامنه محصول تعیین وتقدیر اولنماشدر انوک کبی بر کره قان اولان قريهلره هر کلان بکلربکیلر وبکلر وويوده لر ايکيشر اوچريوز اتلو ايله واروب قان عشری ديوجهله اموال وطوارلرين يغيا وتالان ايلمکله اول اصل قريه لر خراب وويران اولمغین ممالک محروسندن عشر ديت نامنه اچه النغی رفع ائدم من بعد الندوغنه اصلا وقطعا رضای همایونم یوقدر امرمه مخالف اولانلرک اشد سیاست ايله حقلرندن کلنمک فرمانم اولمشدر وبکلربکیلر وبکلر وويوده لر رعایا وبرايايه بووجهله ظلم وتعدی ايلوب خواص همایونم ووزرا خاصلرينه و اوقاف و املاک وسربست اولان قريهلره دخل ایلدوکلرينه و ولايت اوزرينه چقدقلرينه امرم یوقدر انوک کبی رعایاسی ظلم وتعدیدن فرار ايليان قريهلرده بيک سکز تاریخندن برو چفتلک طوتانلر هر کیم اولورسه اولسون بنا ایلدوکلری اولری و اخورلری کندولر قلع ايدوب خدمتکار و چفتلرين و قيون و صغیرلرين قالدروب اول قريهدهن علاقه لرین بالکلیه قطع ايليله که اشبوسنه ثمان عشرة والف محرمک غره سندن اوج یيله دکین یرلرينه واران رعایانک چفتلکلری وسائر ملکلی هر کیمده ايسه کندولرينه تسلیم اولتمق بابنده خط همایونمله فرمان عالیشانم صادر اولوب هردياره بو بابده مؤکد احکام شريفه ارسال اولمشدر هر کیم بن بو قريهده مال خرج ایلدم اولور و آخورلر بنا ايدوب مسکن طوندم و اول چفتلکی صاحب ارضدن طهوايله الدم ديواول قريهدهن علاقه سن قطع ایلمز ايسه رعایا وبرايا یرلرندن اختیارلریله فرار ایلمش دکلدلر ظلمه نك ظلم وتعدیلرندن فرار ایلمشدر انلرک چفتلکلری وسایر املاکی طهويه یرلز وباللری کندو

فرمان اولندوغی مصرح ایکن اوامر علیمه (böyle!) عمل ایلمیوب امر شریفده تعیین و تصریح اولناندن زیاده رعایا و براییه نیجه تکلیفلر ایدوب امر شریفده نوجهله فرمان اولمشدر دیاتلری امره امثال ایلمدی دیو سبیل ایلیوب حقندن کلنمک لازمدر دیو ظلمه طایفه سنه اخذ اتدروب کلتی مالن الوب والدروب واستدو ککثر قریه نك خانه سین مجرد جلب و اخذ ایچون دفتر جدیده مخالف زیاده یازوب جبراً اکا کوره خانه اقچه سن جمع ایدوب بونک امثالی انواع ظلم و تعدی ایلدو ککثر معلوم همایونم اولمشدر ایمدی قضاة و نواب رعایا و براییه ظلم و تعدی ایلدو کلری ایچون عزل آبد و ونفی بکند اولمغله قونلمیوب شرعه کرکی کبی حقلرندن کلنمک لازم کلمشدر غافل اولیوب رعایا و براییه خلاف شرع شریف ظلم و تعدی ایلمکدن و ناحیه لریکزی التزامه و یروب و نایب لریکوز ایله ایل اوزرینه چقوب قریه بقریه کزمکدن و سبیل و حجت و نقل و مراسله دن و رسم قسمتدن و امر و براتلری سبیله قید اتدرنلردن زیاده اقچه المقدن و بر قریه نك دفتره مخالف خانه سن زیاده ایلمکدن و ارسال اولنان اوامر شریفه مخالف زیاده نسنه صالمقندن و اردندن برکسته یه کفیل یازمقندن و ظلمه ایله یکدل و یکجهت اولوب عموم تفتیشندن زیاده حذر ایلیه سز شویله رعایا و براییه ظلم و تعدی ایلیه سز بر وجهله عذر یکوز مقبول و جواب کز مسموع اولوق احتمالی یوقدر و یالکز کندو بو یکنزه بر وجهله شرعه حقلوزدن کلنور که سایلرله موجب عبرت اولور سز اکا کوره بصیرت و انتباه اوزره اولوب دایما شرع شریفله عمل ایلیه سز و برکسته نك مال میری یه علاقه سی یوغیکن فوت اولوب اموال و ارزاقی اولادنه انتقال ایلمشکن خزانه عامره م دفتر دارلری خلاف شرع و قانون مال ایتمه دخل ایلدو کلریه دخی رضای همایونم یوقدر فرمان جلیل القدرمه مخالف دخل و تعرضدن زیاده حذر ایلیه لر و رعایا و برایانک ظلم و تعدیدن اموال و ارزاقی غارت اولوب مفلس اولمغله بعض رباخورلردن معامله ایله اقچه الدقرنده برالتون و بر غروشی هر آیده دردر و بشر اقچه فائده و یرمک اوزره و یروب اکثری بیک اقچه پی درتیوز و بشیوز آقچه یه معامله ایلمکله رعایا و بریادن چوق کسته لر مدیون مستغرق اولمغین مدیونی اول اصل رباخورلر سنده اقچم واردر دیو کندو عبد مملوکلری کبی مفت و مجاناً خدمت لرینه استخدام ایلیوب سوزینه مخالفت ایدرسه حبس اتدروب زندانلر بو جاغنده عمری اولدقجه یاتوب اکثری هلاک اولوب رباخورلر وک خلاف شرع شریف بو وجهله ظلم و تعدیلرندن مدیون مستغرق اولان رعایا ترک دیار ایدرلریمش ایمدی اونی بر بچمندن زیاده معامله یه رخصت و یرلماشدر هر کیم اونی بر بچمندن زیاده معامله ایدوب فقرا یه ظلم و تعدی ایلرسه کلوب مدیون تظلم ایلدکده اونی بر بچمندن زیاده نمدار اقچه سن المش ایسه بعد الثبوت اصل ماله حساب ایدوب زیاده سن کیر و اصحابنه الیوروب من بعد رباخورلره اونی بر بچمندن زیاده معامله الدر میاسز هر کیم ممنوع اولماز ایسه مجال و یرمیوب محکم حبس ایدوب یرار ادملره قوشوب مقید و محبوس درگاه معلومه کوندره سز که مؤبد کورکه قونله و ظلمه طایفه سندن

بعض کسینلر رعایانک اوزرینه خواه نا خواه کمی برر بچاق و کمی برر عرقیه و بو مقوله بعض نسنه براغوب مقابله سنده طمزلق دیو برر قیون و برر قوان و یاخود ایکیشراوچرکله ترکه جمع ایدوب و بعض ظلمه دخی قریه لره یوک ایله اوزم و میوه کتوروب اودن اوه کوندر ب مقابله سنده بررکله ارپه و برر یوک صمان و اوتلق و ادون جمع ایدوب و بعض کسینه دخی قیون و صغیر کتوروب قناره ده¹ بوغزلیوب کسینه ات استمز ایکن اودن اوه برر ایکیشرا و قیه ات کوندر ب مقابله سنده برر ایکیشرا کله ترکه جمع ایدوب و یرمیانلره محکم ضرب و لت ایلمکله انوک کبی قیون و صغیر کتیرن ظلمه طایفه سینه کتوردوکک قیون و صغیری بزوم قریه مزده بوغزله ال کت دیو جمله قریه خلقی بشر اونر کیله ترکه و یروب بو طائفه دخی رعایایه بو وجهله ظلم ایدر لریمش رعایا و بریادن بو طریقله جلب و اخذ اولندوغنه قطعاً رضای همایونم یوقدر بو وجهله رعایا و بریایه ظلم ایدنلری هر کیم ایسه محکم حبس ایدوب احوالن عرض ایلیه سز که کتوردیلوب مؤبد کورکه قونله و نیجه محتکر لر دخی خارجدن صاتمغه کلن ما کولات و سایر متاعی اصحابی استدوکی یره کتوروب ولایت خلقنه صاتمغه قومیوب قارشو واروب جبراً و قهرماً ادنی بها ایله الندن آلوب دیلدوکی یره کتوروب در محزن ایدوب ولایت خلقنه اکسک کیله و اندازه ایله اوج درت بهاسنه صاتمغه اصحابی کتوردوکی ما کولات ملبوساتی استدوکی یره صاتمغه و اهالی* ولایت صاحبانلرندن ذکر بهاسیله المغه قادر اولیوب اوج درت بهاسنه الوب بو باده دخی رعایا و بریایه ظلم اولورمش اول اصل محتکر لره محکم تنبیه و تأکید ایلیه سز که من بعد کلان ما کولات و ملبوساتی قارشولوب المیهلر اولوجهله ظلم و تعدی ایلمیهلر اکراً ما کولات و ملبوساتدر اصحابی استدوکی یره کتوروب کندو صاتوب اهالی* ولایت اقچه لر یله مستوفی الوب مضایقه چکیه لر شویله که محتکر لر ممنوع اولماز ایسه مجال و یرمیوب محکم حبس ایدوب مقید و محبوس درگاه معلومه کوندره سز که مؤبد کورکه قونله و هر دیارده التون یوز یکرمی و تمام غروش سکسان و ارسلانی غروش یتمش اقچه به جاری اولق فرمانم اولوب زیاده یه الوب و یرنلره امان و یرمیوب حقلرندن کلنمک امرم اولمشکن حالیا التون یوز اوتوز و تمام غروش و ارسلانی غروش طقسان و طقسان بش اقچه به کچدوکی استماع اولناغین بو باده مسئول و معاتب اولمش سزدر ایمدی التون و غروشی امرم مخالف زیاده یه الوب و زیاده یه خرج ایلیانلر هر کیم اولورسه اولسون اکیسین دخی مجال و یرمیوب محکم حبس ایدوب عرض ایلیه سز که امر همایونم کوندریلوب اشد سیاستله حقلرندن کلنه و رعایا طائفه سی دخی چفتلکلرندن و باغ و باغچه و آسیاب و قیون و قوانلرندن شرع و قانون و دفتر موجبنه ضابطلرینه عاید اولان رسوم و حقوقی بالتام و الکمال اداء ایدوب بر اقچه و بر جبه سن کتم ایلمیهلر و عشر و ترکه لرین دخی انباره و هفته طورر ترکه

¹ قرایده : Metinde .

صاتلور اقرب بازاره اوليكلدوكى اوزره الوب كيدوب اصلا تعال ايلميهلر و قريه لرينه كلوب كمنه نك اهل و عيال و مال و منال لرينه متعارض اولميوب ادب لريله قونمق ايستيانلره هر كيم اولور ايسه اولسون عذب خانه لردن و بوش اولردن بر مناسب ير تدارك ايدوب قوندوره لر كندولرينه و طوار لرينه بولنان مأ كولات قسمندن وارپه و صماندن اقچه لريله نرخ جارى اوزره اختيار لريله صتانلردن اليورره لر رعايادن هر كيم بو خصوصاره عناد و مخالفت ايدر ايسه مجال و برميوب محكم حبس ايدوب احوالن عرض ايلميه سز كه كتورد يلوب مؤبد كور كه قونله و الحاصل ايام عدالتمده رعايا و برايابه بر وجهله ظلم و تعدى اولندوغنه اصلا و قطعاً رضاي همايونم اولميوب هر ديار بعون الله الملك الغفار معمر و آبادان اولمق مراد همايونمدر بو بابده بنم زياده اهتمام همايونم واردر هر ولايته معتمد عليه قوللرم كوندر يلوب خفيه يوقلتمم كر كدر شويلكه بكار بكيلردن و بكاردن و قاضي لردن نائبلر و ويوده لردن و علوفه لو قول طائفه سي و اصحاب تياردن و يكيچيريدن و ولايت خلقندن بر كمنه ظلم و تعدى ايله لر اجداد عظام نور الله تعالى مرقد هم روح لر يچون غضبمه مظهر اولوب سز كه منصبكز وانلرك درلكي التماغه قونلميوب اشد سياست ايله حق كزدن كلنمك مقرر و محقق در بلمش اولوب بلمدك واشتمك دميه سز و بو عدالت نامه همايونمي قصبات و ساير مجمع ناس اولان محللرده نداء اتدروب هر كس مفهوم شريفنى اذعان ايلد كدن صكره سز كه قاضي لردن سبج محفوظه قيد ايلوب حالا و من بعد مضمون همايونيله عمل ايلميه سز و رعايا و برايادن هر كيم صورتن استرسه بر كلمه سن كم ايلميوب صورتن يازوب امضاليوب اللرينه و يروب عدالت نامه همايونم صورتنندن بر اقچه و بر حبه الميه سز.

في غرة رجب سنة ١٠١٨

- حاً يونس امره افنديه و يرلمشدر - بر صورتى بولى بكنه و لواء مز بورده اولان قاضي لره
 حاً نصوح پاشا كتخداسى محمد اغايه و يرلمشدر - بر صورتى اناطولى بكار بكنه و اناطولى ده اولان سنجاق بكارينه و قاضي لره يازلمشدر.
 حاً بكار بكي كتخداسى مختار كتخدايه و يرلمشدر - بر صورتى باتوم بكار بكي سنه و باتوم ده اولان سنجاق بكارينه قاضي لره
 حاً بر صورتى روم بكار بكي سنه و اماسيه و چوروم و جانيك سنجاغى بكارينه و قاضي لره يازلمشدر.
 حاً تذكرة جى عثمان افندى ادمى شاهى به و يرلمشدر - بر صورتى ارض روم بكار بكي سنه و ارض رومده اولان بكاره و قاضي لره يازلمشدر.
 حاً ... و يرلمشدر بر صورتى اناطولى بكار بكنه و ايالت مز بورده اولان سنجاق بكارينه و قاضي لره
 حاً صالح قهوجى به و يرلمشدر - بر صورتى بغداد بكار بكي سنه و بغداد قاضي سنه
 حاً صالح قهوجى به و يرلمشدر - بر صورتى حلب محافظه سنده اولان وزير سنان پاشايه ورقه بكار بكي سنه و حلب قاضي سنه و ذكر اولنان ايا لئدره اولان قاضي لره

حاً يوسف چاوشه و يرلمشدر۔ بر صورتی ذوالقدریه بکلربکیسنه و مرعش منلاسنه و قارص
 و سپس سنجا قباکلرینه حرپرت (؟) و صاری چام و برندی قاضیلرینه
 حاً مصطفی چاوشه و یرلدی۔ بر صورتی منتشا و صغله و ایدین سنجاغی بکلرینه و الویه
 مزبورده واقع اولان قاضیلره
 بر صورتی کانغری بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره
 بر صورتی قرمان بکلربکیسنه و نیکده سنجاغی بکنه و بور قاضیسنه و لواء مزبورده
 واقع اولان قاضیلره
 ابراهیم افندی یه و یرلمشدر۔ بر صورتی سیواس بکلربکیسنه و ایالت مزبورده واقع اولان
 بکلره و قاضیلره یازلمشدر.
 بر صورتی کنغری بکنه و طوسییه و (bir isim) و سائر لواء مزبورده اولان قاضیلره
 کمال بر صورتی قسطمونی سنجاغی بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره
 مصطفی یه و یرلمشدر۔ بر صورتی قره حصار صاحب سنجاغی بکنه و لواء مزبورده واقع
 اولان قاضیلره یازلمشدر
 قدری بر صورتی اناطولی بکلربکیسنه و لاذقیه و چهارشنبه و اونیه قاضیلرینه فی اواخر
 ذی الحججه سنه ۱۸
 قدری بر صورتی قسطمونی بکنه و کانغری بکنه و قاضیلرینه فی اوائل محرم سنه ۱۹
 و حاً بر صورتی قسطمونی پاشاسنه و لواء مزبورده اون قاضیلره یازلمشدر فی اواخر
 محرم سنه ۱۹
 قدری بر صورتی اناطولی بکلربکیسنه و کانغری سنجاغنه و لواء مزبورده واقع اولان
 قاضیلرینه یازلمشدر فی اواسط محرم سنه ۱۹
 بر صورتی منتشا سنجاغی بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره فی اواخر محرم سنه ۱۹
 بر صورتی مرعش بکلربکیسنه و مرعش منلاسنه
 (bir isim) بر صورتی اناطولی بکلربکیسنه و قسطمونی بکنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره.

XI.

Adâlet hükmü, XVII. asır (?).

Viyana, Nationalbibliothek, Türkçe yazma, No. A. F. 370 a. v. 171.

Yeniçerilerden kanuna aykırı âşâr alınmaması.

درگاه معلام یکیچریلری حقلرنده عدالت حکمی در که عشر طاب اولندقدده حکم که درگاه معلام
 یکیچریلرندن دارندکان (isim yeri boş) و (isim yeri boş) نام یکیچریلر کلوب تحت قضا کده ساکن
 اولدقلری قریه طبر اغنده زراعت و حرثت ایدوب حاصل اولان ترکه لرندن که بچلمیوب ال ایله

یولنه صاحب ارض عشر طلب ایدر ایمش ایدمى شول ترکه که قدیمدن ال ایله یولنور نخود و مرجک و کتان و سیسام و بورجق دخی بونک امثالی اولنلردن عشر النور بونلردن ماعدا بغدادی وارپه و چودار و داری که اکیلوب حاصل اولمیوب انجق تخمی حاصل اولا اول اصلدن عشر النماز واردقلرنده کوره سز عشری نزاع اولنان ترکه قدیمدن ال ایله یولنور مثللو اولمیوب فی الواقع وجه مشروح اوزره اکیلوب حاصل اولمیوب انجق تخمی حاصل اوله انک کبی بچلمیوب ال ایله یولنانلردن قانونه مخالف نسنه طلب ایدرمیاسز و حرمنده اولان باغ و باغچه و بوستان که کندو یمکلیکی ایچون حاصل ایدهلر انک کبی لردن دخی نسنه طلب ایدرلر ایمش شویلیکه مستقل باغ و باغچه و بوستان اولمیوب وجه مشروح اوزره حرملرنده کندو معیشتاری ایچون اولان باغ و باغچه و بوستانلردن عشر طلب ایدرمیه سز و بعض یرلری کندو بالته لریله اچوب احیا ایدرلر ایمش شویلیکه قدیمی رعایا یرلری اولوب رعیت تصرفنده رسم رعیت آلنوکلان یرلردن اولغله حاصل بغلنمش یرلردن اولمیوب حالی یرلردن کندو بالته لریله اچوب احیا ایدکلری یرلردن نسنه طلب ایدرمیه سز و بعض طولاب دکرمنلری و قره جه دکرمنلری اولوب انک کبی دن دخی قدیمی اوجق اولمیوب کندولر احداث اتمش اولالر انک کیلردن زیاده رسم طلب ایدرمیه سز و ساکن اولدکلری اولرنک سچاقلری التنده کندو معیشتاریچون تربیه ایلدکلری قوانلرندن عشر طلب ایدرلر ایمش ذکر اولنان قوانلر هر نه محله اولورسه اولسون سکر و طقوز عدد ایسه اولمقوله قوانلردن عشر طلب ایدرمیه سز اما شویلیکه بالی بیع اولنور زیاده قوانلری وار ایسه مقتضای شرع شریف اوزره عشرلرین الدرهب خلاف شرع و قانون کسنه به ایش ایدرمیه سز و کندولر یاننده ویا سفرده ایکن عشر بهانه سیله اولری ایچنه کیررلر ایمش یکیچیری قوللریمک اولرینه کردکلرینه رضای شریفم یوقدر منع و دفع ایلیه سز و سپاهیلر عشرلرین الوب بازاره ایلتمک تکلیف ایدرلر ایمش یکیچیری قوللارمه اول اصل تکلیف اولنماز واقع اولان عشرلرین عینی ایله خرمنده تسلیم ایتدکلرندن صکره بازاره ایلتمک تکلیف ایدرمیه سز اما اول یرلر قدیمدن رعیت لارنده اولوب عشر و رسمی صاحب ارضه ادا اولنه کلیمش یرلرده اولوب صکره دن یکیچیری اللرینه دوشمش ایسه حاصل اولان عشرلرین اول کویده اولان انباره ایتدکلرندن صکره بازاره ایلتمک تکلیف ایدرمیه سز و بازارلرده بعض ترکه ایلتوب فروخت ایتدکلرنده باجدارلر باج طلب ایدرلر ایمش انیداخی کوره سز فروخت ایدکلری ترکه تجارت طریقله اولمیوب کندو معیشتاری ایچون فروخت ایلدوکلری ترکه لرندن باج بازار طلب ایدرمیه سز و سپاهیلر بویندرق حق طلب ایدرلر ایمش بویندرق رسمی رعایان النور خلاف قانون بویندرق رسمی طلب ایدرمیه سز و واقع اولان عشرلرین سپاهیلر خرمن اوزرنده آلمیوب اوزرلرنده قالمغله زمان مرور اتمش در دیوزیاده نسنه طلب ایدرلر ایمش واقع ایسه عشرلرین عینی ایله خرمن اوزرنده الدرهب شرع و قانونه مخالف ایش ایدرمیه سز شویلیکه سپاهیلر خرمن

زماننده حاضر بولمیهلر متوجه اولان حقوقلرین تیماره ضبط ایدن آدمیسنه الدررب ویاخود قریهسی امامی ویا اهل قریه معرفتیه بریرده امانت وضع اتردهسز واول ولایتده باغلردن دونم اچهسی التماغله هر دونمه دردر اچه رسم یازلمش ایکن زیاده طلب ایدرلر ایمش انیداخه کورهسز فی الواقع اول یرلرده باغلردن دونم اچهسی یازلمش ایسه قانون ودفتر اوزره دونم اچهسن الدررب زیاده طلب اتردمیاسز ویکچیجری قوللرم اولندکلرنده سپاهیاری وویودهلری کردک رسمی طلب ایدرلر ایمش واقع ایسه منع و دفع ایلیهسز و تصرفلرنده اولان تارلاری دکندر مکه قودقلرنده حاصل اولان کلمبه اوتندن عشر طلب ایدرلر ایمش شویلهکه هر ییل اونی بچلور چایر دکل ایسه تارلارنده بتن کلمبه اوتندن عشر طلب اتردمیهسز.

XII.

1058 evâil-i Zilhicce / 1648 Aralık, Anadolu Beylerbeyleri
ve kadılarına hüküm.

Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi, İstanbul; Hazine kit. 393, v. 31b - 33a.

Reâyânın sipahilere ait bazı hizmetleri yapmaktan kaçınmaları üzerine hangi hizmetleri yapmak mecburiyetinde bulduklarına dair hüküm.

آناتولی بکلربکلری وقاضیلرینه بعد الالقاب.

[توقیع رفیع] واصل اولیجق معلوم اولاکه حالا ولایت مزبورده ساکن ارباب تیمار ومنسوحات سپاهیترینک رعایالری کندی اوزرلرینه سپاهیترین اولوالامر بیلوب عزت وحرمت اتمکده هر برینک نقصانی اولوب وسوزلرینه عناد ومخالفت ایدوب حتی رسوم عرفیه واعشار شرعیهلرین ادا ایلدکدنصکره بزم اوزریمزده غیر حقمکوز یوقدر عشر ورسمکوزی ادادن صکره سزه احتیاجز اولماز بزه بروجهله دخل ایلمکه قادر دکللسز دیوب وبعض یرلرده دخی قنوقلوغه المامغله خلق یاننده انواع اختلاف واختلاله باعث وبادی اولدقلری پایه سریر اعلایه عرض اولندقده بیوردومکه حکم شریف واجب الاتباعم وصول بولدقده برآن و بر ساعت تأخیر وتراخی اتمیوب هر بریکوز تحت حکومتکوزده اولان بازارلرده وسائر مجمع ناس اولان مواضعده حکم همایونم وفرمان جلیل القدرم نمنوال اوزره صادر اولورسه اکا کوره کرارآ ومرارآ نداء وسپاهی رعایالرینه محکم تنبیه ایلیهسز که رعایا سپاهیترینک اللرندهکی برات شریفمی کوروب عزت وحرمت ایلیوب سپاهیترین کندی اوزرلرینه اولی الامر [بلوب] هربری اوچر کون سپاهیترین ضیافت ایدوب عزت وحرمت ایلیهلر وطوارین دخی بسلیوب تعظیم ایلیهلر وسپاهیلرینه وجهاً من الوجوه عناد ومخالفت اتمیوب سپاهیلرندن اجازتسز کندی خدمتلرینه کتمیهلر اکر سپاهی رعایا اوزرینه قونم ایستدکم یره بکا برآو

و بر آخور یا پوک دیو رعایاسنه تکلیف ایدرسه او یله ایلیه لر و سپاهینک رعایاسندن هربری سپاهیلرینک ایجه سنه واره لر و سپاهی کندی تیمارنده ساکن اولدقده رعایالرنندن یر استیوب ارپه و بغدادی اکیویرک دیو تکلیف ایدوب تخمینی کندی یانندن رعایایه و یررلرسه اکیویره لر و سپاهی رعایالرینه خدمت بیوردقده اتمدکلری تقدیرجه تعزیره مستحق اولورلر و دخی رعایا سپاهیلرینه وضع اعشار حبوب ایچون ابنار یا پویره لر و ذمترلنده اولان عشری بازاره ایلدیویرک دیسه رعایا اول عشری کندی طوارلرینه تحمیل ایدوب بازاره ایلدیویره لر و سپاهی درانبار اولان عشری خرمن زماننه دکین وعده ایله رعایایه توزیع ایدوب نرخ جاریدن اوچر دردر اچه زیاده یه قاتلندوغیچون تکلیف ایلسه عناد ایلمیوب آله لر و اقرب بازاره عشری ایلندکلرندن اوتوری سپاهیلرندن طوارلرینه کرا طلب ایلمیه لر و کندی طوارلری یوغیسه آخر کسنه دن طوار بولوب سپاهینک عشرین اقرب بازاره ایلدیویره لر و سپاهیلری رعایالرین کوزه دوب بیماز اولنلرینی و یرامز فعله مباشرت ایدنلرینی منع و دفع و تعزیر ایلیه لر و سپاهی رعایالرنندن بریسی مجرم و متهم اولوب شرعاً جریمه النسی لازم کلدکده نصف جریمه سنی سپاهیلری آله و سپاهیلراون و اون بش آتلو ایله تیماری قریه لرینه و اروب فقیر الحال اولان رعایاسی اوزرنده اوچ کوندن زیاده طورمیله و بکا فلان شی کتور دیو تکلیف مالایطاق ایلمک جائز دکلد اتمیه لر و بشقه اوطه سی اولمیان رعایا سپاهینسی آخر بر اوطه سنه قوندروب خدمت لازمه سن ادا ایدیم دیوجک سپاهیلر عناد ایدوب البته سنک اوینه قونرم دیمک جائز دکلدر جبر ایلمیه لر امرمه و قانونمه مخالفدر و سپاهی کندی تیمارنده ساکن ایکن رعایالرینک کندونی و آتتی اوچر کون بسلمکه ابرام اتمیه لر آنجق برکون بسله دیو تکلیف ایدرلرسه جائز در زیاده یه قطعاً رضای همایونم یوقدر اما سپاهینک خدمتی دوشدکجه هر قنغی رعایاسنه تکلیف ایدرسه وارمق کرکدرکه سپاهینک تیماری داخلنده واقع اولان آراضی تصرف ایدنلر کرک رعیتدن و کرک خارج رعیتدن هرکم اولورسه اولسون متصرف اولدوغی آراضی سپاهی معرفتسنز آخره تفویض اتمک و آخره اجاره یه و یرمک و مقاطعه تقدیر ایلمک و هبه اتمک جائز دکلدر بو مقوله وضع ایدرلرسه سپاهی فسخ ایدوب اول یرلری سپاهی صاحبلرینه طاپو ایله و یره اکر طالب اولزلر ایسه اجنبی یه و یره.

XIII.

Adâletnâme, XVII. asır (?).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine. 398, v. 44 b - 45 a.

Tımarlı sipahilerin reâyâdan kanuna aykırı aldıkları şeylerin men'ine dair.

عدالتنامه در: حکم که (bir kelime boş) بونلرک قریه لری بر قاج مشترک سپاهی تیماری اولوب هربری باشقه باشقه دائماً زیاده اتلوا یله اوزرلرینه چیقوب متعدد اولری اولمیانک ساکن اولدقلری اولرینه قنوب مفت و مجاناً یم و یمک و قیون و قوزی و تاوق و ارپه و صمان

واوتلق ویاغ ویاغ ونعل بها وسلامق وخدمتکار ورسید آقچهسی دیو مبالغه ایله آقچهلرین الوب وکندو خدمتلرنده استخدام ایدوب وبونک امثالی ظلم و تعدیدن خالی اولدقلارین بلدرکلری اجلدن بیوردمکه کوره سن عرض ایلدکلری کبی ایسه رعایایه بو وجهله ظلم و تعدی اولدیغنه اصلا رضای همایونم یوقدر سپاهیلرینه محکم تنبیه و تأکید ایلیه سنکه من بعد بونلرک اوزرلرینه زیاده اتلو ایله وارمیوب انده دخی مناسب یرده قونوب متعدد اولری اولمینلرک اهل وعیاللری ایله ساکن اولدقلری اولرینه قونمیوب و مأکولات قسمندن هر نه اولورسه نرخ جاری اوزره صتانلردن آقچه ایله الوب من بعد مفت و مجاناً نسنه لرین المیهلر نعل بها¹ و سلامیه ورسید و خدمتکار آقچهسی دیو نسنه لرین دخی المیهلر والدرمیوب دفع ایلیه سن خلاف شرع وقانون کسنه یه ایش ایتدرمیهن شویله [بله سن] و عرض ایلدیکی قریه² مزبوره اوج حصه اولوب بونلر زراعت و حرث ایدوب طوپراقلردن حاصل اولان ترکه لری³ عشرين دخی خرمن زماننده و وقتنده عینیله المیوب اوزرلرینه براغوب کیدوب بعده هربری باشقه باشقه کلوب ایکی حصه بنمدر دیو حصه لرندن زیاده آلدقلرندن ماعدا بریسی دخی کلوب ایکی حصه طلب ایدوب مشترکک وکیلریوز دیو زیاده آقچهلرین الوب وزمانی کلمدن مقدم مارت محصولن الوب ظلم و تعدی ایدرلر ایش اتی دخی کوره سن واقع ایسه طپراقلرنده حاصل اولان ترکه لری عشرين خرمنده عینی ایله الدروب بعده کلوب نرخ جاریدن زیاده آقچه الدرمیوب و من بعد اوزرلرینه براقدرمیوب وزمانی کلمدن مارت محصولن مقدم الدرمیوب و تعدی ایلمیه سن و ایتدرمیوب منع و دفع ایلیه سن و شمدیه دکن خلاف شرع وقانون اولوجهله نسنه لرین المشر ایسه بعد الثبوت حکم ایدوب کیرو الیوره سن شویله که اسلمیوب کیرو اولوجهله رنجیده ایدرلر ایسه وقوعی اوزره یازوب بلدره سن که صکره دن حقلرنده أمر شریفم نه وجهله صادر اولورسه موجبیه عمل اولنه .

XIV.

Adâlet hükmü, XVII. asır ikinci yarısı.

Viyana, Nationalbibliothek, Türkçe yazma, No. A. F., 370 b - 371 a.

Nâiblerin köylerde dolaşarak reâyâdan kanuna aykırı aldıkları şeylerin men'ine dâir.

قانون جدید: قاضی و نایب حقنده رسم قسمت و سایر امور ایچون عدالت حکمی در. حکم که تحت قضا کده واقع دارند کان (isim yeri boş) نام قریه اهالیسی کلوب ناحیه² مزبوره نایب اولنلر قدیمی محکمه ده اوطورمیوب و دعوت اولنندن چقوب قریه بقریه کزوب رعایانک اهل وعیاللریله ساکن اولدقلری اولرینه قونوب مفت و مجاناً یم و ییه جک و سایر مأکولاتلرین آلوب بر آقچه و بر حبه

¹ Metinde : تعلق و بهانه .

² Metinde : تارلالری .

ورمیوب بونک امثالی ظلم و تعدی اتمکدن خالی دکلار ایمش واردقده کوره سز عرض اولندوغی اوزره ایسه فقرايه بر وجهله تعدی اولندوغنه رضای همایونم یوقدر نائبریکه محکم تنبیه و تأکید ایلیه سنکه نائب اولنر قدیمی نه محله اوطوروب [اجرای] احکام شرعیه ایده کلمش لر ایسه اول محله اوطوروب و دعوت اولنمدين چقوب قریه بقریه کز میه لر لازم کلوب واردقلرنده دخی اهل و عیالدریله ساکن اولدقلری اولرینه قونمیوب بر مناسب محله قونوب مفت و مجاناً نسنه لرین المیوب هر نه لازم اولورسه اختیارلریله صتانلردن نرخ جاری اوزره آقچه لر یله الوب من بعد ظلم و تعدی اتمدیمه سز و عرض ایلدیلر که نائب اولنر رسم عقد نکاح و حجت و عتاق نامه دن و سبلا ته تثبیت اولنان قضایان زیاده آقچه الوب تعدی ایدر لر ایمش ایمدی عقد نکاح اکر باکره ایسه یکر می آقچه و حجت شرعیه و نقل شهادة و سایر عرضلر ایچون اون آلتی آقچه و عتاق نامه دن التمش آقچه و مراسله ایچون آلتی آقچه و سبلا ته ثبت اولنان قضایان رسم سبج سکر آقچه النور وجه مشروح اوزره عمل ایدوب خلاف قانون بر آقچه و بر حبه زیاده الدر میه سز و عرض ایلدیلر که بونلردن بری وفات ایتدکده ورثه لر ی صغیر و صغیره و غایب و غایبه اولمیوب جمله سی حاضر و کبار اولوب قسمت طلب اتمز لر ایکن جبراً قسمت ایدوب و رسم قسمت زیاده اولمیچون متوفانک مخلفان زیاده یه طوتوب وجوه خیرات ایچون وصیت ایلدکلری آقچه نک ثلث و خمسی بزمدر دیو آقچه لرین الوب تعدی ایدر لر ایمش انیداخی کوره سز بوبابده تمام مقید اولوب نائبریکزه محکم تنبیه ایلیه سز که انک کبی وفات ایدنلرک ورثه لر ی صغیر و صغیره و غایب و غایبه اولمیوب جمله حاضر و کبار اولوب قسمت طلب ایتمز لر ایکن جبراً قسمت اتمیوب وجوه خیرات ایچون وصیت ایلدکلری آقچه نک ثلث و خمسی بزمدر دیو آقچه لرین الدر میوب و رسم قسمت زیاده اولمیچون متوفانک مخلفان زیاده یه دو تمیوب قسمت لازم اولدقده عدالت ایله قسمت ایدوب و رسم قسمت بیکنده اون بش آقچه الدر وب زیاده بر آقچه و بر حبه الدر میوب شرع و قانونه و امر همایونمه مخالف ایش ایتدیمه سز.

نوع دیکر: ایمدی رسم عقد نکاح اکر باکره ایسه یکر می آقچه قاضی یه و بش آقچه خدمه محکمه ایچون الله که جمعاً یکر می بش آقچه اولور و حجت شرعیه و نقل شهادة و عرضلر ایچون و رسم کتابت قاضی ایچون یکر می آقچه و خدمه محکمه ایچون بش آقچه که بودخی یکر می بش آقچه اولور و عتاق نامه دن التمش آلتی آقچه آلتوب الی آقچه سی قاضی ایچون اون آقچه سی نائب ایچون و آلتی آقچه سی کاتب ایله امینکدر و سبلا ته ثبت اولنان قضایان سکر آقچه و مراسله دن آلتی آقچه النور بوندن زیاده الندوغنه قطعاً رضای شریفم یوقدر (isim yeri bos) واردقده کوره سن قاضی مشارالیه محکم تنبیه ایلیه سنکه بوبابده صادر اولان امر شریفم موجب سبجه عمل ایلیوب خلاف قانون و مغایر امر همایون بر آقچه و بر حبه زیاده المیه لر و الدر میه سن شویله که بعد التنبیه اسلمز لر ایسه ایتدکلری موادی و قوعی اوزره عرض ایلیه سنکه حقلرنده صکره دن

نه وجهله امر شريفم صادر اولور ايسه موجيبيله عمل ايليهسن خلاف شرع و قانون
(bir kelime boş) مكرر امر شريفم واردرملو ايلميهسن .

XV.

Evâil-i Muharrem 928 / 1 - 10 Aralık 1521, Karasu - Yenicesi kadısına hüküm.

Saray bosna, Orientalni Institut, Yazma No. 1054, v. 47.

Kadının rüsumu.

حکم شريف عالیشان :

قدوة القضاة والحكام مبین الشرايع و الکلام مولانا يکيجه قره صو قاضيسی زيد فضله توقيع
رفيع همايون واصل اوليجاق معلوم اولاکيم نفس قره صويکيجه سنده حمزه نام عامل باب سعادت
مآمه کلوب عرضحال ايدوب ديدکيم نواب طائفهسی قسمت ايدوب برکسنه نك متروکاتن يازدقدن
صکره رسم قسمتن قانون اوزره الدقنرندن غيری کتابت آقچهسی ديودخی آقچه طلب ايدرلر
وسجل و حجت و عتق نامه و مراسله واقع اولدقده سجله يدى آقچه و حجتته اوتوز آقچه
و عتق نامه ايچون الليشر آقچه الدقنرندن صکره دخی زياده کتابت و نواب آقچهسی ديو
آقچه طلب ايدوب خلقی رنجيده ايدرلر ديوبلدردی ايله اولسه سرير سلطنتمه بابام و ددم
طاب تراهما وضع ايلدوکی قانون کورلدکده اسلامبول و بورس و ادرنه و اماسيه و جمله شهرلرده
و غيری يرلرده رسم قسمت واقع اولوب طلب ايلدکاری يرلرده تمام مخلقاتلرين يازوب بيع
اولندقدن صکره بيکنده يکرمی آقچه النه اون درت آقچهسی قاضيلىك اوله و درت آقچه
نايلىك اوله و ايکيشر آقچهسی کاتبرىك اوله و سجدلن يديشر آقچه النه و درت آقچهسی
قاضيلىك و ايکيشر آقچهسی نايلىك و بر آقچهسی کاتبرىك اوله و حجت ايچون يکرمی آلتيشر
آقچه النه يکرميشر آقچه قاضيلىك و درت آقچهسی نايلىك و ايکيشر کاتبرىك اوله و عتق
نامه ايچون دخی اوتوزر آقچه النه يکرمی آقچهسی قاضيلىك و آلتيشر آقچهسی نايلىك
و درت آقچهسی کاتبرىك اوله و مراسله و تذکره کبی هر نه اولورسه يديشر آقچه النه درت
آقچهسی قاضيلىك و ايکيشر آقچه نايلىك و بر آقچه کاتبرىك اوله ديومقيد بولندی
امدی بيوردومکه سنکه قاضی سن نايلىك و کاتبرىك ذکر اولنان قانون مقرر دن زياده تجاوز
اتميوپ زياده نسنه طلب اتردميهسن و سنداخی بوقانون مقرر دن زياده تجاوز اتميهسن شويله
بيلهسن بر درلو [داخی] اتميهسن علامت شريفه اعتماد قيلهسن فی اوائل محرم الحرام
سنه ۹۲۸ [بمقام] قسطنطينية.

XVI.

Hüküm, XVI. asır.

Saraybosna, Orientalni Institut, Yazma No. 1054, v. 47a.

Üsküp'te Cerîme hususunda voyvodanın bir suiistimali

حکم شریف همایون :

قدوة القضاة والحكام مبین الشرايع والاحكام ميمز الحلال عن الحرام مولانا اسكوب قاضيسى زيد فضله توقيع رفيع همایون واصل اوليجق معلوم اولاکه قره طوه قضااسنده فلان وفلان نام ذمیلر باب سعادت مآبمه کلوب شویله عرض ایلدیلرکه قریه مزه یوک ایله بر بار کیر کلوب بر قاچ کون قریه مزده کزوب بولایکی استی چیقہ دیو توقیف ایلدوکنز ایچون بعده صاحبی وویوده آدمیسيله کلوب بزى دوتوب حبس ایدوب جمله قریه مزده نمقدار آدمز واریسه جمله مزدن اوچریوز آقچه جرمه مزى آلوب بزه خیف و ظلم ایلدیلر امدى نیوردومکه کوره سن عرض ایلدکلری کبی اولوب بونلرک قریه سنده بر قاچ کون اولماغیله بحسب الشرع والقانون هر نه لازم کلورسه یرینه قویاسن والا ذکر اولنان مقدار هر کیم جرمه لرین الدیسه حکم ایدوب الیورهنن تمرد ایدنی یازوب عرض ایده سن شویله بیله سن .

XVII.

4 Ramazan 943 / 14 Şubat 1537, Adâletnâme.

Bayezid Umumi Kütüphanesi, İstanbul; Veliyyüddin ef. kit. No. 1970.

Bağdad'da tahrirden sonra kaldırılan bid'atlar.

بغداد بکلر بکیسته وقاضیسته حکم که بوندن اقدم ولایت محمیة دارالسلام بغدادک تفصیل احوالی مجددآ یازیلوب دفتر اولنق امر اولنمش ایدى حالاً افتخار الا ماجد والا کارم قاضی زاده شیخ محمد زید محده عقبه علیه عالمیناه وسده سنیه سعادت دستکاهمه کلوب امر جلیل القدرم موجبنجه ولایت مزبوره مشروحاً یازوب دفتر ایدوب سنین ماضیه ده سلاطین عدالت آیین دورلرنده رعایا و برایایه مقرر اولان قواعد وقوانین تقرير و صکره قزلباش اوباش زمانلرنده انلرک دست جور و بیدادلریله حادث اولان مظالم وبدعتلری تحریر ایلدوب عز حضور موفور الحبور و مستوجب السرورمه عرض ایلدکده اول ولایت حق سبحانه وتعالی نک علو عنایتی وسید کاینات علیه افضل الصلوات و اکملها معجزات هدايت آیاتلری و چهاریار کبارک رضوان الله عليهم اجمعین ارواح مقدسه لری مقارن اولدوغی جهتدن بنم کندو شمشیر ظفر تأثیرم ایله فتح اولنمش ولایت اولغین انده واقع اولان رعایایه مزید همت وعاطفت و کمال شفقت

و مرحمتدن جناب مغفرت پناه مرحوم حسن پاشا¹ نورالله مرقدہ دورندہ جاری اولاکلان جملہ عادات معلومہ بی مقرر طوتوب قزلباش زمانندہ حادث اولان بدعتلری ومظالمی کلیا رفع ایلیوب من بعد اول ولایتک اہالی سنہ ورعایا و بریاسندن کمسنیہ خلاف شرع مطہر و مغایر قانون مقرر ظلم وتعدی اولنمیوب نسق مأمور اوزرہ عمل اولنہسن آمر ایلیوب بو حکم جہانمطاع واجب الاتباعی ارسال ایلیوب بیوردم کہ ان شاء اللہ الاعز واروب وصول بولدقدہ کلیا اول ولایتدہ نمقدار شہرلر و مجمع ناس اولور یرلر وقصبہلر وار ایسہ جملہسندہ واقع اولان معبرلرہ علانیة² بو حکم شریف جہانمطاعی بالتتام اوقتدورب کمال عدالتدن صکرہ حادث اولان بدعتلری منع و رفع ایلیوب مقرر ومستمر اولتی بیوریلان قانون وقواعدی بلدورہسنکہ رعایا دخی کندولرہ تقدیر اولنان خصوصاری بیلوب واقع اولان محصوللرنی اکا کورہ اداء ایلیوب کمسنہ انلرہ ظلم وتعدی اتمک احتمالی اولمیہ وسنداخی دایما رضای عدالت افزای موصوف بہ ایدینوب ہر زمانندہ رعایا و بریانتک احوالنے ناظر اولوب شمدنصکرہ مقرر اولان قانون قدیمدن زاید برفردک بر آقچہسی الندوغنے رضا کوسترمیوب ظالملرہ اخانت مظلوملرہ اعانت خصوصلرنندہ انواع مساعی جمیلک ظہورہ کتوروب دقیقه فوت ایلمیہسن مثلا ولایت مزبورہدہ چہار ماہہ ورسم الاستیفا دیو ہر ایکی بیک آقچہلق حاصلدن ایکویز اون سکر یوز قرق بظان ارپا النور ایمش و مجموع محصولتدن صدیہ دیو دخی یوز تغار ترکہدن اوچ تغار النورمش بو خصوصلر رعایایہ محض ظلم و ظلال اولمغین بونلری دخی رفع ایلدم من بعد اصلا و قطعاً چہار ماہہ ورسم الاستیفا و صدیہ دیو امرمہ مخالف برحبۃ الدر میہسن بو خصوصاری مرفوع ومدفوع بلوب بعد الیوم بو اسماری اول ولایتدن طرح ایلمیہسن و جاموسجیلردن مشارالیہ حسن بک ایامندہ ہر جاموسجیلدن یکرمی ایکی آقچہ النوب غیری نسنہ التمازیمش صکرہ قزلباش ایامندہ پیشکش دیو یکرمی بیک آقچہ ایلہ ایکی بیک بطمن باغ النوب وکیرو ہر جاموسدن یکرمی ایکی آقچہ الندقدن صکرہ بش آقچہ دخی میرانہ دیو النوب وکیرو بو آقچہنک عشری دخی آلنور ایمش بونلری دخی رفع ایلدم من بعد حسن پادشاہ زمانندہ اولدوغی کبی ہر جاموسدن همان یکرمی ایکی آقچہ اللروب اندن زیادہ پیشکش ادینہ ومیرانہ ادینہ النان بدعتلری وعشری الدر میوب رفع ایلمیہسن ومہزود² وطریق خراسان³ وخالص⁴ ناحیہلرنندہ سکارلق واریمش نصفی خاص اولوب نصفی سکر بغلنان کمسنیہ یرلریمش جملہ اول خصوصی عادت قدیمہ اوزرہ اول خدمت ایدن کمسنیہ تیار طریق ایلہ تعیین ایدوب توجیہ ایلمیہسن خدمتی کوروب کوزدوب اولیکلدوکی اوزرہ متصرف اولا ولایت مزبورہدہ اولان ہرکویدہ برکارخ⁵ اولوب قدیم الایامدن کارخ اولنلر برتغایر زراعت ایدوب محصولنہ کندولر

¹ Şüphesiz Hasan Padişâh, yâni Akkoyunlu Uzun Hasan.

² Doğrusu, Buhriş, Bağdad'ın 70 Km. kuzey doğusunda.

³ Belki bugünkü Bağdad doğusunda Horassuaykiya.

⁴ Buhriş yakınında.

⁵ Kâriş = su yolu yapan, su dağıtan.

متصرف اولورلر ايمش شمدي كارخ اولنلر كندولر زراعت اتميوب هر كويدن التي تغار محصول الوب رعايابه ظلم اولور ايمش من بعد كارخ لر رعايادن نسنه الميوب بو ظلمی دخی رفع ايلدم عادت قدیمه اوزره هر كويده كارخ اولنلر بلكك جانبندن برتغاریر زراعت ايدوب محصولنه متصرف اولوب اداء خدمت ايليه لر رعايادن من بعد نسنه الميه لر و بچين ايامنده اوزرينه طوران كسنه لر عليق¹ و زكار دسته ديور بمقدار تركه الورلر ايمش انيداخی رفع ايلدم الدرديه سن و قيوني اولانلردن چوبان بكي ديور هر اوچيوز قيوندن بر قيون النور ايمش و بو خدمته واران كسنه لر هر سوريدن اوچ آچه دخی الوب ظلم ايدرلر ايمش و هر اوچيوز قيوندن كرو و بو التي قيون الدقدنصكره بر قيون دخی و ارنلر الورلر ايمش و هر اولوس دن كاتب و محصل بر قاتر و شرکتي الوب تعدی ايدرلر ايمش وجه مسفور اوزره چوبان بكي و كرو عادت و ير دكلرندن صكره چوبان بكي قيوندن النان اون آچه و كرو قيوندن النان بر قيوني و كاتب و محصل ايچون النان قاتری و شرکتي دخی رفع ايلدم من بعد الدرديه سن و نفس محميه بغدادده سور ايچنده و جدولك جانب غريسنده و نفس حله ده واقع اولان نالردن قدیم الايامدن معفو اولوب نسنه النماز ايمش كمال مرحمت و عاطفتمدن كيرو اوليكدوكي اوزره مقرر ايلدم نسنه الدرديه سن و ولايت مزبوره ده بعض مالكانه يه متصرف كسنه لر و اريمش كليا كيرو انلری مقرر ايلدم سوالف ايامدن الی یومنا هذا مالكانه يه متصرف اولنلر نوجهله تصرف ايدو كلدیلر ايسه كيرو اولوجهله متصرف اولالر خلاف شرع شريف و مغاير قانون قدیم كسنه انلره متعارض اوليه و ولايت مزبوره ده بعض معطل و خراب يرلر وار ايمش خارجدن كلوب اول يرلری تعشير اتمك مراد ايدينورلر ايمش ايمدی اول اصل خرابه لری تعمیر ايدنلردن بر ييل نسنه النيوب معمور اولدقده خمس مجرد النماز امر ايلدم سنداخی اولوجهله عمل ايلوب خراب اولان مواضعی تعمیر ايدنلردن بر ييل نسنه المايوب معاف ايليه سن بر ييلدنصكره خمس مجرد الدررب زياده نسنه طلب ايتدرديه سن كه ايام دولتمده خرابه يرلر شنلنوب معمور اولش اولو و محميه بغدادده وساير اكا تابع اولان يرلرده جبر ايله اولرينه و جماعتلری اوزرلرينه كيروب آچه سوز يملرين و يملكرين و تاوقلرين و قيون و قوزيلرين الوب تعدی ايدرلر ايمش كليا رعایا بو قضيه دن رنجيده ايمش لر من بعد بر كسنه نك اهل و عيالی اوزرينه جبريله ظلم و تعدی ايتدرديه سن و آچه سوز نسنه داخی الدرديه سن و بعض كسنه لرك خورمالقاريني و باغچاريني جبر ايله الوب حاصل اكرلر ايمش تعدی ايدرلر ايمش بو خصوصی دخی ايتدرديه سن بالجمله ولايت مزبوره ده قزل باش او باش زمانلرنده حادث اولان كليا مظالم و مخايفی مرفوع بلوب اكا كوره مملكتك¹ اطمیناننده و رعایانك رفاھيت و حضورلری و استراحتلری خصوصنده عجد و ساعی اولوب اقدام و اھتمام اوزره اولاسن في ٤ ن سنه ٩٤٣ بمقام ادرنه

¹ Alık = At için arpa.

VESİKALARIN ANALİTİK MADDE İNDEKSİ

- Adâlet (عدالت) 99, 105, 106, 116, 118, 138, 142,—hükmü 133, 137.
 Adâletnâme 105, 108, 116, 132.
 Âdet-i agnâm 97, 105.
 Ağıl resmi 120.
 Ahâli-i vilâyetten kudretlü olanlar 99.
 Ahkâm-i Şer'îyye 107.
 Akça 96, 108.
 Akın 97.
 'Alik (عليق) 142).
 Altun 108, 129, 130, 131.
 Âmil (عامل) 105, 106, 110, 117, 119, 139.
 Arz (عرض) 113, 118,—ihâl 121, 139.
 At-oğlanları 98.
 A'sâr (اعشار) 96, 105,— toplanmasında suis-timaller 105, 106, 120-121, 133-136, 137, 142, kovan—, 134.
 A'yân-i vilâyet (اعيان ولايت) 108.
 Azab-hâne (عذب خانه), bak. köy-odası.
 Bâdihavâ rüsümü 110, - satılması 110, 111.
 Bağdad 140-142.
 Başmaklık karye zâbitleri 105.
 Batman 141.
 Bedel-i siyâset, bak. siyâset.
 Bennâk 105.
 Beylerbeyi 104, 118, 119, — divânı 107, — esas vazifeleri 124, — timâr tevcihi 118.
 Beytülmâl (بيت المال) 124.
 Bid'at 105, 106, 109, 117, 140, 141.
 Bogdan'dan gelen koyunlar 120.
 Boyunduruk resmi 134.
 Bölük - halkı 107, 108.
 Cebeci 107.
 Celâf 129.
 Celeb 119-121, - teftişi 119.
 Cerâ'im, bak. cerîme.
 Cerîme (جرime) 96, 97, 105, 106, 112-114, 123-128 136, 140.
 Cinâyet, bak. cerîme.
 Cürüm, bak. cerîme.
 Çavuş 104, 107.
 Çehâr - mâhe (چهار ماهه) 141.
 Çift, bak. çiftlik, — resmi 105.
 Çiftlik 127, 128, — edinme, 126 - 128.
 Çoban-beği 142.
 Dâva satın alanlar 99 - 100.
 Değirmen - resmi 134.
 Defter 96, 99, 107, 109, 111, 112, 118, 141, — i cedid 115, — emîni 118.
 Der-mahzen etme 131.
 Der-zencir etme 123.
 Despot Kanunu 98.
 Deştânî 119, 120.
 Devir, 106, 111, 112, 113, 122 - 126, 130, 137.
 Dirlik, 107.
 Divân-i Hümâyûn 107.
 Dönüm akçası (bağdan) 134, 135.
 Eflaklar 95-99, — dan istenen hizmetler 97, 98, — aralarındaki müslimanlar 98, — primikurları 95-98, — knezleri 95-98.
 Eflak'tan gelen koyunlar 120.
 Ehl-i 'orf (اهل عرف) 120.
 Ekmat 98.
 Eminler 105, 106.
 Emlâk 113, 123, 125, 126, 127.
 Emr ma'rûf ve nehy munkar (امر معروف ونهى منكر) 124.
 Eşkiyâ (اشقياء), 107, 121, 124.
 Evkaf 124, 125.
 Floriciler 96, 98.
 Geçid hakkı 120.
 Gerdek resmi 97, 135.
 Gönder 96.
 Gulâmiyye 109.
 Guruş 129, 131.
 Habs ve arz etme 99, 124, 125, 129.
 Hâkîm, bak. kadı.
 Harâc 96, 109, — kulları 109, — cılar 119.
 Harem 107.
 Harâmilik 111.
 Hasan Pâdişah (Uzun Hasan) 141.
 Hâslar 111 114, 124, 125, — iltizâma verilmesi 123, 124, 126.
 Hâssa-i Hümâyûn 113.
 Hatt-i Hümâyûn 125.
 Hizmet 96-98, 113, 114, 119, 121.

- Hizmetkâr 96, 98, 110, 122, 127, 128, — akçası 129, 137.
- Hüccet akçası (حجت آچھسی، رسم حجت) 113, 120, 121, 129, 138, 139.
- Hufyeten yoklatma 100, 108, 109.
- Hükümet 115.
- İltizam 123.
- İl üzerine çıkma, bak. devir.
- İmece 121, 136.
- İstanbul 119, 120.
- İspence 96.
- İş - erleri 108, 111.
- İşkence 110.
- İzbor 98.
- Kadılar 96, 97, 98, 99, 100 - 104, 108, 110, 111 - 116, 117, 119, 120 123 - 133, 137 - 140, — lık 116, — mahkemesi 105, — ların aldıkları resimler 137 - 139, — suisstimalleri 100, 106, 108, 113, 129 - 136, toprak — 112, vilâyet — 112.
- Kallâb (قلاب) 108.
- Kanûn 97, 99, 109, 111, 112, 140, — i mukarrer 95, 139, 141, — i kadim 96, 98, 124, 142.
- Kanûnnâme 96, 105, 106, 129, Sultan Süleyman — si 105, mahkemelere vaz'olunan — 106.
- Kapucu, 107.
- Kapı-kulu, bak. kullar.
- Karavul 96.
- Kârih (کارخ) 141.
- Kan öşrü 127, — cürmü 123.
- Kârbânsaray 121.
- Karye imamı 135.
- Kefil yazma 105, 106.
- Kethudâ 106, 119.
- Kır-bacı 120.
- Kısmet 112, 113.
- Kisâs (قصاص) 124.
- Kışlak resmi 119 - 120.
- Kızıl ve sarı bayraklar 107.
- Kızılbaş (Safeviler) 141 - 142, — a ait Irak'taki resimler 141.
- Knez 95 - 98.
- Komor, bak. hizmetkâr.
- Koru - bacı 120.
- Koyun 95, 105, 119 - 121, — hakçılar 114, 115, 120, — emîni 120, İstanbul için bahar — u 119.
- Könder, bak. Gönder.
- Köy-odası (azab-hâne) 132.
- Kullar (kul tâifesi, Kapı-kulu) 107, 114, 115, 119, 121-122, 132.
- Küreğe koyma 108, 130, 131, 132.
- Kürekcî 119.
- Levendler 111.
- Mahkeme 100, 107, 137, 138, nâib— si 113.
- Mâlikâne 142.
- Mazlama (مظلمه) 116.
- Menzil-evi 121, 122.
- Metrukât, bak. muhalledfât.
- Mîrâne (میرانه) 141.
- Mîrî Mal 130.
- Muhzır 129.
- Muhalledfât 129, 130.
- Mukâta'a (مقاطعه) 136.
- Murâsele (مراسله) 129, 138, 139.
- Muâfiyetler 119 - 121.
- Müşterek 136 - 137.
- Mültezim 129, — e kefil yazma 129, 130.
- Nâhiye 112, 130.
- Nâib (نائب), 105, 111, 112, 113, 129, 130, — tayini 112, — iltizamı 116, 129, nahiyeye— i 112, — mahkemesi 113, — devri 138.
- Nal-bahâ (نعل بها) 112, 137.
- Nikâh 99, — akdi 138, — akçası 138, cebrile— 99 - 100, 107.
- Niyâbet 112, — mahsûlâtının satılması 110, — satma 113.
- Nüzül 119.
- Oğlan ve kız çekme 105.
- Öşr-i diyet (عشردیت) 123, 126, 127, 128.
- Pâre voyvodaları 110 - 116.
- Pazar - yeri 109.
- Pişkeş 141.
- Poklon 96.
- Primikurlar 95, 96, 97, 98.
- Ratay 98.
- Râyic 108.
- Reaya (رعایا) 109, — nın cilâ-yi vatânı 107, — ya zulm 109, 110, 111, 115, — sahibi 113, müsliman ve hıristiyan — 98, — nın perâkende olması 107, 114, 126, — eski köylerine göçürme 114, 115, — ya su taşıtırma 114, — nın yiğitbaşî tayin etmesi 122, — yı kefile yazma 129, — ribâhorların esir gibi kullanmaları 130, — çiftliği 131, — nın sipâhiye karşı vazifeleri 135 - 136, — yı sipâhinin ta'zîri 136, — dan parasız yem ve yiyecek alma 96, 97, 105, 106, 110, 111, 113, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 136, 137, 142, — Pâdişah himayesinde 95, 116, 117, 118, 123, 124, 130, 131, 132, 136, 138, 142, — ile askerî arasındaki münasebetler 119 - 121.
- Resid akçası 137.
- Resm-i 'arûs, bak. gerdek resmi.
- Resm'ul - istifâ' (رسم الاستيفاء) 141.
- Resm-i kısmet 129, 137 - 139.
- Ribâhar (رباخور) 130.
- Ruk'a (رقعه) 105, 106.

- Rüşvet 118, 119, 129.
 Sâhib-i arz 128.
 Sadiyye (صدییه) 141.
 Salgun 95, 97, 121, 122, 123, 126, 128, 129.
 Selâmlık (selâmiyye) 137.
 Serbest 124, 125, 127, — topraklar 123, 124, 127, 128, — reâyâsı 124, 127.
 Serdâr 109.
 Sicill (سجیل) 109, 113, 116, 123, — akçası 120, 129, 138 sûret-i — 116, — e kayd 100, 130, —i mahfûz 108, 132.
 Sipâhî 99, 118, 135-137, — reayaya tapu ile arazi vermesi 136.
 Siyâset 100, 105, 108, 131, — toprağa tâbi 113, bedel-i — 111, 113.
 Subaşı 99, 114, 119, beylerbeyi ve sancak beyi — ları 95, 98, 105, 106, 120, 121, 122, — salgunları 95, 97, 121-122, 126, 128, 129.
 Sûret (صورت) 108.
 Sürsat zahîre 109.
 Tagar 141.
 Tahrîr 95, 140.
 Tapu 136.
 Ta'şîr, bak. a'şâr.
 Ta'zir (تعزیر) 136.
 Teftiş 95, 106, 112, 114.
 Tereke 111, 141, — ticareti 134, el ile yolunur — 134.
 Tezkire 118, 139.
 Timar 110, 111, — sahipleri 114, — hâsılâtını toplama 125, müşterek — 136-137, merd-i — 107, — sipâhisi 135-136, — tevcihi 118, — tarikiyle 141, niza'lu — 129, Beylerbeyinin verdiği — 118, ibtidâ' — 112, — da hisse 112, erbab-i — 128.
 Topcu 107, 121, 122.
 Tuzcu 98.
 Ulak 120.
 'Ulûfe (علوفه) 107.
 Utû'lemre itaatsizlik 122.
 Ulus 140.
 Umum teftişi 129, 130.
 'Ummâl (عمال), bak, 'âmil.
 Vâli-i memleket 105.
 Voynuk hizmeti 97.
 Voyvodalar 95, 98, 99, 105, 110, 111, 123, 124, 125, 140, asıl — 110, eflâk — 197, pâre — 110-116, — lık 112.
 Yasag etme 99.
 Yaşaknâme 110.
 Yava 119, 120, — harâcı 119, — cı 119. — âmili 119.
 Yaylak resmi 119-120.
 Yeniçeriler 107, 120, 121, 122, 126, 128, 132 133, ecnebi ve saplama — 107, — serdârları 108, çiftlik kuran — 126, çiftci — 133-135, — matrabazları korumaları 120, — bôrkü 107.
 Yiğit-başı 122.
 Yoklama 117.
 Zeâmet (زعامت) 110, 112, 118, 128.
 Zor şahidleri 99.

Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu

از روزی که از زمین زخمی شد لوب، و آنکه از زمین زخمی شود کوب او از زمین زخمی شد
 یعنی از زمین زخمی شد لوب و آنکه از زمین زخمی شود کوب او از زمین زخمی شد
 غایب از دنیا کفیر یا زنی که با او در شوق و مستی است و از این همراة فاضله است و از زمین زخمی شد
 و تخلص از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 سبکت از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 قانونه نامی است که از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 و از این همراة فاضله است و از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 جبار کوب کوبی است که از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 منظر از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 سو از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 سبکت از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 قهر از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 مناصب عالی است و اصل او کوب مصبول الاحوال و مقبول الاشارة و اوله کوب مقدر در هر
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 حوسوز و حواس از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 و غارت اموال از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 و نماند و بر زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 طویح و بلبله علوی است که از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 بر زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 و غارت اموال از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 و نماند و بر زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 طویح و بلبله علوی است که از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 بر زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد
 از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد کوب او از زمین زخمی شد

